

SEYAHATNAMELERDE KÜTAHYA

(Yüksek Lisans Tezi)

Kazım TOYLAN

Kütahya – 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SEYAHATNAMELERDE KÜTAHYA

Danışman:
Dr. Erdal ADAY

Hazırlayan:
Kazım TOYLAN

Kütahya – 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim/Anasanat Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Doç. Dr. Adem KOÇ

(İmza)

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Erdal ADAY

(İmza)

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Münire BAYSAN

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Seyahatnamelerde Kütahya” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Kazım TOYLAN

Özgeçmiş

7 Ekim 1990 tarihinde Kütahya’da doğdu. İlk ve ortaokulu Abdurrahman Paşa İlköğretim Okulu’nda okudu. Lise eğitimine Kütahya Lisesi’nde başladı ve söz konusu liseden 2007 tarihinde mezun oldu. 2008 yılında Yakın Doğu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne başlayarak 2012 yılında bu bölümden mezun oldu. 2013 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde formasyon eğitimi almaya başlayarak aynı yıl öğretmen sertifikası almaya hak kazandı. 2014 yılında MEB Şuhut Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi’ne Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak atandı. 2016 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansa başladı.

ÖZET

SEYAHATNAMELERDE KÜTAHYA

TOYLAN, Kazım

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Erdal ADAY

Haziran, 2019, 157 sayfa

Seyahatnameler; tarih, coğrafya, din, sosyoloji ve edebiyat gibi bilim dallarına ait çok sayıda bilgi verdiği gibi halk kültürü ve halkbilimi açısından da oldukça fazla öğeyi içermektedir. Seyahatnameler vasıtasıyla bu bilgi ve kültürel değerler yüzyıllar öncesinden günümüze ulaşabilmiştir.

Kütahya, ilk kurulduğu tarihten itibaren bir kültür ve medeniyet merkezi olmuştur. Şehrin bu yönü, yerli ve yabancı seyyahların ilgisini çekmiş ve böylelikle eserlerinde Kütahya'yı anlatmalarına vesile olmuştur. Seyahatnameler ışığında şehrin eski zamanlardaki durumu hakkında bilgi edinmek ve seyyahların gözüyle Kütahya'yı tanımak ise büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Kütahya'nın tarihi, coğrafyası ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde; Kütahya şehrini eserlerinde anlatan seyyahlardan Broquiere, El Mekki, Âşık Mehmed Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Texier, Hamilton, Mordtmann, Mehmed Ziya ve Horvarth'ın gözüyle Kütahya ilinin etnografik yapısı, Kütahya halkının yaşam tarzı, yerleşimi, tarihi ve kültürü hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Kütahya hakkında birtakım bilgiler veren seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında yer alan halk kültürü ve halkbilimi unsurları belirlenmiş ve elde edilen veriler sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Seyahatname, Halk Bilimi, Kültür

ABSTRACT**KÜTAHYA IN TRAVEL BOOKS****TOYLAN, Kazım****Master of Science Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Thesis Advisor: Assoc. Prof.Dr. Erdal ADAY****June, 2019, 157 pages**

Travel books include a great deal of information from the disciplines of history, geography, religion, sociology and literature, as well as a lot of information from the point of view of folk culture and folklore. Through travel books, this information and cultural values have survived centuries ago.

Kütahya has been a center of culture and civilization since its foundation. This aspect of the city has attracted the attention of local and foreign travelers and thus has helped them to explain Kütahya in their works. In the light of the travel books, it is of great importance to learn about the state of the city in the past and to recognize Kütahya through the eyes of the travelers.

Our study consists of three main parts. The first part provides information about Kutahya's history, geography and economic structure. In the second part; it is given the ethnographic structure of Kütahya, its life style, settlement, history and culture of the people of Kütahya through the eyes of Broquiere, El Mekki, Âşık Mehmed, Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Texier, Hamilton, Mordtmann, Mehmed Ziya and Horvarth. In the third part of our study, the elements of folk culture and folklore in Kütahya sections of travel books giving information about Kütahya have been determined and the data obtained are classified.

Keywords: Kütahya, Travel Book, Folklore, Culture

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA’NIN TARİHİ, COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE EKONOMİK YAPISI

1.1. KÜTAHYA’NIN TARİHİ	7
1.1.1. Türk Hâkimiyetinden Önce Kütahya	7
1.1.2. Türk Hâkimiyetinde Kütahya	8
1.1.2.1. Germiyanogulları Döneminde Kütahya	8
1.1.2.2. Osmanlılar Döneminde Kütahya	10
1.1.2.3. Millî Mücadele Döneminde Kütahya	10
1.2. KÜTAHYA’NIN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	11
1.3. KÜTAHYA’NIN EKONOMİK YAPISI	12
1.3.1. Tarım ve Hayvancılık	13
1.3.2. Yer Altı Kaynakları	13
1.3.3. Sanayi.....	14
1.3.4. Turizm.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAMELERDE KÜTAHYA

2.1. BERTRANDON DE LA BROQUIERE’İN DENİZAŞIRI SEYAHATI.....	16
2.1.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	16
2.1.2. Seyyahın Güzergâhı	16
2.1.3. Seyahatnamede Kütahya (Cotthay)	16
2.2. KUTBÜDDİN EL MEKKİ SEYAHATNAMESİ.....	18
2.2.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	18
2.2.2. Seyyahın Güzergâhı	18
2.2.3. Seyahatnamede Kütahya	18
2.3. ÂŞIK MEHMED, MENAZİRÜ’L – AVÂLİM.....	19
2.3.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	19

2.3.2. Seyahatnamede Kütahya	19
2.4. EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAME	20
2.4.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	20
2.4.2. Seyyahın Güzergâhı	23
2.4.3. Seyahatnamede Kütahya	24
2.4.3.1. Kütahya'nın Beğenilen Özellikleri	33
2.4.3.2. Kütahya Mesirelerinin Özellikleri	35
2.4.3.3. Kütahya'nın Ziyaret Yerleri	36
2.4.3.4. Kütahya Kaplıcası (Yoncalı)	37
2.4.4. Seyahatnamede Kütahya'nın İlçeleri	37
2.4.4.1. Domaniç	37
2.4.4.2. Tavşanlı (Hargûş)	39
2.4.4.3. Altıntaş	40
2.4.4.4. Gediz (Gedüs)	40
2.4.4.4.1. Gediz Kaplıcası	42
2.4.4.5. Şaphane (Şap Madeni Köyü)	43
2.4.4.6. Simav	43
2.4.4.6.1. Simav Kaplıcaları	47
2.4.4.6.2. Simav'ın Ziyaret Yerleri	47
2.5. KÂTİP ÇELEBİ, CİHANNÜMA	48
2.5.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	48
2.5.2. Seyahatnamede Kütahya	49
2.6. CHARLES TEXIER, KÜÇÜK ASYA COĞRAFYASI TARİHİ VE ARKEOLOJİSİ	51
2.6.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	51
2.6.2. Seyyahın Güzergâhı	52
2.6.3. Seyahatnamede Kütahya (Cotyoeum)	52
2.6.4. Seyahatnamede Kütahya'nın İlçeleri	54
2.6.4.1. Tavşanlı	54
2.6.4.2. Çavdarhisar (Aizanoi)	55
2.6.4.3. Gediz (Cadi)	58
2.6.4.4. Simav (Sinaus)	59
2.7. WILLIAM JOHN HAMILTON, KÜÇÜK ASYA	60
2.7.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	60
2.7.2. Seyyahın Güzergâhı	61
2.7.3. Seyahatnamede Kütahya	61
2.7.3.1. Tavşanlı	61
2.7.3.2. Çavdarhisar (Aizanoi)	62
2.7.3.3. Gediz	64

2.8. ANDREAS DAVID MORDTMANN'IN KÜTAHYA İZLENİMLERİ 64

2.8.1. Seyyah Hakkında Bilgi	64
2.8.2. Seyyahın Güzergâhı	65
2.8.3. Seyahatnamede Kütahya	65

2.9. MEHMED ZİYA, BURSA'DAN KONYA'YA SEYAHAT 67

2.9.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	67
2.9.2. Seyyahın Güzergâhı	67
2.9.3. Seyahatnamede Kütahya	67

2.10. BELA HORVATH, ANADOLU 1913 73

2.10.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi	73
2.10.2. Seyyahın Güzergâhı	74
2.10.3. Seyahatnamede Kütahya	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYAHATNAMELERDE KÜTAHYA'DAKİ HALK KÜLTÜRÜ VE HALK BİLİMİ UNSURLARI

3.1. ANLATI TÜRLERİ 76

3.1.1. Efsane.....	76
3.1.2. Menkıbe	77

3.2. KALIPLAŞMIŞ SÖZLER.....77

3.2.1. Atasözleri	77
3.2.2. Deyimler	78
3.2.3. Dualar (Alkışlar).....	84
3.2.4. Selamlaşmalar- Vedalaşmalar.....	85

3.3. DİL VE ANLATIM 85

3.3.1. Ad Verme Geleneği	86
--------------------------------	----

3.4. GEÇİŞ DÖNEMLERİ.....88

3.4.1. Doğum	88
3.4.2. Evlilik.....	89
3.4.3. Ölüm	89

3.5. HALK BİLGİSİ 90

3.5.1. Halk Ölçüsü-Matematiği.....	90
3.5.2. Halk Takvimi	92

3.5.3. Halk Taşıtları –Taşıma Teknikleri.....	93
3.5.4. Halk Botaniği.....	94
3.5.5. Halk Ekonomisi	96
3.6. İNANMALARLA İLGİLİ UNSURLAR.....	98
3.6.1. Dini İnanmalar	98
3.6.2. Türbe ve Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanmalar	99
3.7. GİYİM-KUŞAM İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	101
3.8. HALK MUTFAĞI İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	101
3.9. HALK SANATLARI VE ZANAATLARI İLE İLGİLİ UNSURLAR	103
3.9.1. Meslekler ile İlgili Unsurlar.....	104
3.9.2. Eşyalar ile İlgili Unsurlar.....	104
3.10. OYUN-EĞLENCE-SPOR	105
3.10.1. Büyüklerin Oyunları- Eğlenceleri.....	106
3.10.2. Geleneksel Sporlar	107
3.11. HALK MÜZİĞİ.....	107
3.12. BAYRAMLAR-TÖRENLER-KUTLAMALAR	108
3.13. MİMARİ UNSURLAR	109
3.13.1. Halk Mimarisi	109
3.13.2. Dini Mimari	113
3.14. KARŞILAŞILAN DİĞER UNSURLAR	116
3.14.1. Av Geleneği	116
3.14.2. Halkın Günlük Yaşamı	117
3.14.3. Halkın Özellikleri	118
3.14.4. Misafirperverlik	119
3.14.5. Yer-Yöre Adları.....	120
3.14.6. Coğrafik Adlar	122
3.14.6.1. Dağ Adları	122
3.14.6.2. Nehir Adları.....	122
3.14.7. Tarihi Şahsiyetler.....	123

SONUÇ.....	125
EKLER.....	130
KAYNAKÇA	153
DİZİN	156

KISALTMALAR

A	Anadolu 1913
A.g.e.	Adı Geçen Eser
BKS	Bursa'dan Konya'ya Seyahat
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CN	Cihannüma
Çev.	Çeviren
DS	Denizaşırı Seyahati
GTEÇS	Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi
K.	Kitap
KA	Küçük Asya
KACTA	Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
ODYAŞ	19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
yy.	Yüzyıl

TEZ METNİ

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Seyahatnameler, halk edebiyatı ve halk biliminin yazılı kaynaklarındanr. İçeriğinde seyyahların gezdiği yörenin tarihi, coğrafyası ve kültürel özelliklerine dair değerli veriler bulunur. Seyahatnamelerin özellikle kültürel boyutundaki zenginlik halk bilimi açısından oldukça önemli ve üzerinde araştırma yapmaya değerli bir husustur.

Bu araştırmada, tarih boyunca kültür ve medeniyetin merkezi olan Kütahya şehrini ziyaret eden seyyahların şehir hakkında vermiş olduğu bilgiler tespit edilmiş ve yorumlanarak aktarılmıştır. Ardından incelenen seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında yer alan halk kültürü ve halk bilimi unsurları tespit edilerek bir araya toplanmıştır. Böylelikle seyahatnamelerde geçen Kütahya şehri ile halk kültürü ve halk bilimi unsurlarını esas alan bir değerlendirme yapmayı amaçladık. Bunu yaparken halk bilimi disiplinine bağlı kalmak amaçlarımızın başında yer almaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Metin merkezli olarak yürüttüğümüz çalışmamızın ilk aşamasını Kütahya hakkında yazılmış olan seyahatnamelerin taranması oluşturur. Çok sayıda kaynak taranarak içerisinde Kütahya şehriyle ilgili bilgiler bulunan seyahatnameler tespit edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci aşamasında seyyahların Kütahya hakkında vermiş oldukları bilgiler incelenerek yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Bununla beraber şehrin günümüzdeki durumuna atıfta bulunulmuştur. Seyahatnameler çalışmanın ikinci bölümde kronolojik sırayla verilmiştir. Son aşamada ise incelenip değerlendirilen seyahatnamelerin Kütahya kısımlarındaki halk bilim unsurları fişleme yöntemiyle tek tek tespit edilerek sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır. Çalışmamızdaki halk bilim unsurlarını sınıflandırırken Sedat Veyis Örnek ve Erman Artun'un eserleri dikkate alınmıştır.

3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati, Kutbüddin El Mekki'nin Seyahatnamesi, Âşık Mehmed'in Menazırü'l – Avâlim adlı eseri, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sı, Charles Texier'in Küçük

Asya'nın Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi adlı eseri, William John Hamilton'un Küçük Asya Seyahatnamesi, Andreas David Mordtmann'ın Kütahya izlenimleri hakkında bilgiler veren 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri kitabı, Mehmed Ziya'nın Bursa'dan Konya'ya Seyahat adlı kitabı ve Bela Horvath'ın Anadolu 1913 adlı eserini kapsamaktadır. Kütahya'yı ele alan seyahatnameler çalışmanın ikinci bölümünde genel hatlarıyla, üçüncü bölümünde ise halk bilimi ve halk kültürü çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma yüksek lisans tezi olduğundan dolayı birtakım sınırlandırılmalara gidilerek araştırmanın amacına ulaşılmıştır.

4. Türk Edebiyatında Seyahatname Türü

Seyahatname; çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler dolayısıyla kaleme alınan eserlere verilen isimdir. Kelimenin Arapça aslı; “siyâhat”tır. Arapça gezi anlamındaki “seyahat” ile Farsça risale veya mektup anlamındaki “name” kelimelerinin birleşiminden oluşan “seyahatname”, gezi mektubu veya gezi eseri manasına gelir. Arap edebiyatında seyahatnamenin karşılığı “rihle” Fars edebiyatında ise “sefername” dir (Yazıcı, 2009: 9).

Tarih boyunca insanoğlu, doğası gereği yeni yerleri ve yeni yerlerde yaşayan insanları; bunun yanında yabancı tanımına uyan tüm yaşantı özelliklerini merak eder. Bu merak insanı, yabancıya ulaşip onu artık tanınan, bilinen yapacak yollar aramaya sevk etmiştir (Maden, 2008: 148). İnsanoğlunun söz konusu olan yeni yerler keşfetme isteği ise şüphesiz seyahatnamelerin yazılma nedenlerinin başında gelmektedir.

Seyahatnameler, yolculuk yapılan ülkeye dair gözlem ve veriler belirtmesi sebebiyle oldukça önemli eserlerdir. Bazı seyahatnameler de ifade ettiği tarihsel bilgiler nedeniyle tarihi belge özelliği taşırlar. Bir kısım seyahatnameler de üslup özellikleri, yeni ülkeler ve çeşitli olaylar karşısında yazarın davranışını belirten ustalığıyla da edebi eserler arasında yer almaktadır (Sağlam, 2013: 24). Orhan Şaik Gökyay, seyahatnamelerin edebi eserler içinde değerlendirilmesi gerektiğini şöyle ifade eder:

Bu yapıtlarda gezgin, bir toplumun bütünüyle yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, türlü açılardan dikkatini çeken ve okurun dikkatini çekeceğini umduğu başkalıkları sergilemeye çalışır. Bunları elinden geldiğince de özenerek anlatır ve yazar. Böyle düşününce seyahatnameleri ilkin edebiyat alanında yer alan yazılar arasına koymak gerekmektedir (Gökyay, 1973: 457).

Stefanos Yerasimos, Tavernier Seyahatnamesi'nin girişinde seyahatnamelerin edebiyat açısından önemiyle ilgili olarak şu tespitleri yapmaktadır:

Seyahatname de bir edebiyat türüdür ve türün en başarılı örnekleri sadık ve kılı kırk yaran betimlemelerden çok, durumları saptama başarısı göstermiş büyük çarpıtmalar pahasına yaratılmıştır. Ne var ki, seyahatname sadece edebi bir tür değildir ve edebiyat yaklaşımı ya da eleştirisi tek başına yetersiz kalır. Bilinmeyen ya da az bilinen bir gerçekliğin aktarıcısı sayılan yazar, hep görüntüyü çarpıtıcı bir ayna olarak kaldığından, yazdıklarını irdelemenin amacı anlatıyı okura sunmadan önce, mümkün düzeltmeleri yapabilmektir. Edebi özelliğe ağırlık vermek, doğrudan betimlenmiş nesneyi kale almamak olur (Tavernier, 2006: 9).

Batı edebiyatında seyahatname türüne ait ilk örnekler, Eski Yunan'da antik çağ medeniyetlerini, halklarını ve inançlarını tanıtan seyahatnamelerle verilmiştir. Yunanlı coğrafyacı Strabon ve Pausanias'ın seyahatnameleri bu özelliği taşır. Marco Polo'nun doğu ülkelerine yaptığı geziyi anlattığı seyahatnamesi, üslup ve metin olarak değerlendirildiğinde Batı edebiyatının ilk seyahatnamesi olarak kabul edilir. Batı seyahatnameciliğinde; Giuseppe Baretti, Gerard Nerval, Joseph De Tournefort, Edmonda Amicis, Josephus, Solomon Schweigher, Kristof Colomb, Goethe ve General Moltke gibi seyyahlar önemli yapıtlar ortaya koymuşlardır (Maden, 2008: 149).

Türk edebiyatında seyahatname türünün başlangıcı batıya göre oldukça geç olmuştur. Türk edebiyatında seyahatname türüne örnek olabilecek ilk eser, Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın yazmış olduğu Acâibü'l-Letâif'dir. 1422 tamamlanan bu eser aynı zamanda bir sefaretname olarak da tanınır. Acâibü'l-Letâif adlı eserin ardından Ali Ekber Hıtâî'nin sahibi olduğu Hıtâînâme isimli eser de seyahatname türünün en eski örnekleri arasındadır (Asiltürk, 2009: 914).

Tam olarak seyahatname türünün özelliklerini yansıtmamakla birlikte seyahatname özelliği taşıyan Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eseri, denizcilere Akdeniz kıyıları, adaları, geçitleri, boğazları, körfezleri, fırtına halinde nereye sığınılacağı, limanlara nasıl yaklaşılacağı hakkında gözlemler ve bu yörelerdeki insanların kültürel yaşantıları hakkında bilgiler verir. 16. Yüzyılda Piri Reis dışında bir diğer ünlü denizci de Seydî Ali Reis'tir. Eseri, Miratü'l Memalik'i 1554'lü yıllarda Çağatayca olarak hem mensur hem de manzum biçimde kaleme alınmıştır. Eserde Seydî Ali Reis, Portekizlilere karşı gönderilen Osmanlı donanmasının kaptanı olarak Hint denizlerinde fırtınaya yenilip

Gücerat'ta Demen iskelesinden karaya çıkışından Belucistan, Hindistan, Afganistan, Buhara ve Maverünnehir üzerinden dört yılda Edirne'ye varışını, yaptığı gözlemlerle anlatır. Çağın başka bir seyyahı da Trabzonlu Mehmet Âşık'tır. Seyyah, Menazirü'l – Avâlim adlı eserinde, Trabzon ve Doğu Karadeniz Bölgesi ile ilgili bilgiler aktarır. (Maden, 2008: 150-151).

Türk edebiyatında seyahatname türünde verilen en güzide eser, Evliya Çelebi'nin yazmış olduğu Seyahatname'dir. 17. Yüzyılda yazılmış olan bu yapıt, toplam on ciltten oluşur. İçeriğinde; tarih, coğrafya, kültür ve sanat gibi alanlarda eşsiz bilgiler yer almaktadır. Aynı yüzyılda kaleme alınan Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sı Osmanlılarda coğrafya alanında yazılmış en önemli eserdir. Kâtip Çelebi'nin, 1648'de yazmaya başladığı ve 1732'de basılan Cihannüma'sı devrine göre hayli ileri bir coğrafya eseridir. Doğrudan doğruya seyahat izlenimlerini taşımamakla birlikte Cihannüma, yazarının seyahat eserlerinden faydalanması nedeniyle coğrafya ile yan yana yürüyen seyahat alanında da önemli bir kaynak sayılır. 17. Yüzyılda yazılmış diğer seyahatname örnekleri ise Nabi'nin Tuhfetü'l Haremeyn'i, Mehmet Edib'in Menâsiku'l-Hacc isimli eseri ve Süleyman Ağa'nın Süleyman Ağa Seyahatnamesi'dir (Asiltürk, 2009: 922-924).

Yeni yerleri ve yaşanan kültürü anlatmak, bilgi vermek amacıyla yazılmış bir başka tür sefaretnamelerdir. Bu tür, seyahatnamelerin bir alt dalı olarak, Osmanlı İmparatorluğunun yabancı ülkelere gönderdiği elçilerin o ülkelerle ilgili bilgiler verdikleri eserlerdir. Bunlara en güzel örnek Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin “Fransa Sefaretnamesi” gösterilebilir. Bu eser Çelebi'nin Paris sefiri iken Fransa'nın sosyal ve kültürel durumunu gözlemlerine dayanarak anlattığı, Avrupa'da Türklerin savaş meydanlarının dışında da gelişmiş bir kültürel yaşama sahip olduğunu göstermesi yönüyle oldukça önemlidir (Maden, 2008: 152). Sefaretnameler dışında hasbihal, sergüzeştname, gazavatname, fetihname, menzilname, tarih, tezkire, esaretname, ve takrir gibi türlerde seyahatnamelerin alt dalı olarak kabul edilebilecek eserlerdendir (Coşkun, 2009: 13).

Modern çağda seyahatin önemli sonuçlar doğurabilecek bir faaliyet olduğu iyice anlaşılmış bulunuyordu. Avrupa'yı yakından tanımaya başlayan aydınlar, Batı medeniyetinin tekâmülünde daha önceki yüzyıllarda gerçekleştirilen keşif seyahatlerinin oynadığı önemli rolü görmüştü. Bunun sonucu olarak da Avrupa'daki yeni keşif,

inceleme ve dünyayı tanıma seyahatleri yakından takip edilmeye başlanmıştı (Asiltürk, 2009: 931). Aydınların bu ilgili yaklaşımı, Türk edebiyatında seyahatname türünde epey bir eser verilmesine vesile olmuştur. Tanzimat Döneminden itibaren Ahmet Mithat Efendi, Direktör Ali Bey, Ubeydullah Efendi, Cenap Şehabettin, Falih Rıfkı Atay, Reşat Nuri Güntekin ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi birçok yazar seyahatname türünde önemli eserler yazmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA'NIN TARİHİ, COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE EKONOMİK YAPISI

1.1. KÜTAHYA’NIN TARİHİ

Anadolu’nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Kütahya’nın kuruluş tarihini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak antik kaynaklar bu şehri Ezop’un doğduğu memleket olarak bildirirler ki bu takdirde Kütahya’nın MÖ VI. yüzyılda dahi mevcut olması gerekmektedir. Kütahya şehrinin adı eski kaynaklarda Kotiaaeion, Kotiaion, Cotyaeum, Cotyaium şeklinde geçmektedir (Kütahya 95 Tanıtım Kitabı: 1).

1.1.1. Türk Hâkimiyetinden Önce Kütahya

Kütahya, Hititlerin Anadolu’yu baştan başa ele geçirdiği çağlarda, bu imparatorluğun sınırları içerisindeydi. Dolayısıyla ilk kültürel kimliği de bu dönemde oluşmuştur. Kütahya’ya yerleşen ve adı bilinen en eski halk ise Frigler’dir. MÖ 1200’lerde Trakya’dan Anadolu’ya geçen Frigler, buradaki Hitit topraklarını işgal etmeye başladılar. Doğu Kütahya ile Eskişehir, Afyonkarahisar arasında kalan bölgeye yerleşip Şaphane ve Gediz’e kadar uzandılar. Kütahya, böylece ‘Küçük Frigya’ diye anılmaya başlandı. Bu bilgidен hareketle Friglerin büyük bir ihtimalle şehrin asıl kurucuları olduğu söylenebilir. Şehrin o çağdaki kuruluş yerinin ise bugünkü Hisarın bulunduğu konumda olması muhtemeldir. Kütahya şehri Frigler’den sonra da MÖ VI. Yüzyıl sonlarına doğru Lidyalılar’ın eline geçmiştir. Aynı yüzyıl içerisinde Persliler şehre hâkim olmuştur. Akabinde Büyük İskender’in Frigya ve Pers İmparatorluğu’nu ortadan kaldırmasıyla Bitinya ve Bergama krallıklarının idaresi altına girmiştir.

MÖ II. yüzyılda Anadolu’yu ele geçirmeye başlayan Romalılar, Kütahya şehrini de zapt etmişlerdir (Karakoç, 2003:36). Kütahya, Roma egemenliğine girdiği sırada bölgede küçük şehir devletleri vardır. Kütahya’da Kotiaaeion, Gediz’de Cadi, Simav’da Synaus, Emet’te Tiberiopolis, Simav Boğazköy’de Ancyra, Altıntaş’ta Soa ve Çavdarhisar’da Aizanoi antik yerleşim merkezleri bulunmaktadır. MS 395’te Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasıyla Kütahya, Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans İmparatorluğu’nun elinde kalmıştır. Bu dönemde önemli bir piskoposluk merkezi olan Kütahya hızla gelişmiş, çevresine yapılan kalelerle korunaklı bir kent haline getirilmiştir. Zeus Tapınağı kiliseye çevrilmiş, il ve çevresinde çok sayıda kilise inşa edilmiştir (www.kütahya.gov.tr, 2019).

1.1.2. Türk Hâkimiyetinde Kütahya

Kütahya'nın bir Türk - İslam şehri olarak tarihi Selçuklular ile başladı. Selçuklu Türkleri 1071 Malazgirt zaferini izleyen yıllarda Anadolu'nun fethine giriştiler. Bu amaçla batıya doğru ilerlediler. Süleyman Şah, 1078'de İznik merkez olmak üzere Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu. Fetihlere devam edilirken alınan yerlerden biri de Kütahya oldu. Kütahya, muhtemelen bu tarihlerde Malazgirt zaferinden sonra 1080 yılında Türklerin eline geçti. Şehrin ilk fatihi, Anadolu fatihi Süleyman Şah'ın kardeşi Melik Mansur'dur. Kütahya şehri, bu fetihle Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç şehri oldu. Melik Mansur'dan sonra 1090 yılında Porsuk Bey kuvvetleri Anadolu Selçuklu Devleti adına Kütahya'ya yerleştiler. Porsuk Bey'den sonra Kütahya, I. Haçlı ordularının Anadolu'ya girmesine kadar Türklerin elinde kaldı. 1233'e kadar Bizanslar ile Türkler arasında el değişti. Sultan I. Alâeddin Keykubat zamanında ise 1233 yılında İmadüddin Hezar Dinari tarafından üçüncü defa Bizanslılardan Türklerin eline geçti (Karakoç, 2003:36).

1.1.2.1. Germiyanogulları Döneminde Kütahya

Şehrin tam olarak Türklerin eline geçmesiyle birlikte buraya yoğun bir Türkmen akını başladı. Moğol istilasının daha da yoğunlaştırdığı bu akınlar sonucunda Kütahya ve çevresine üç yüz bin Türkmen yerleştirildi. İşte bu bölgeye gelip yerleşen aşiretlerden birisi de Germiyan aşiretidir. Bu aşiret, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinde Bizans sınırının güney kesiminden sorumlu büyük bir uç beyliği oldu. Moğol tahakkümü ve iç karışıklıklar yüzünden istiklallerini elde etmek için harekete geçen beylerin arasına onlar da katıldı. Germiyanlılar ile Selçuklular arasındaki mücadelede iki taraf da kesin bir üstünlük sağlayamadı. 1300'de ise I. Yakup Bey, Selçuklu Devleti'nin çökmekte olduğunu görünce merkez Kütahya olmak üzere Germiyanogulları Beyliğini kurdu. Ardından geçen kısa bir zaman zarfı içerisinde Bizanslıların elinde bulunan yerleri almaya başladı. Tavşanlı, Gediz, Simav, Altıntaş, Uşak, Denizli, Edremit ve Balıkesir'i de alarak o devrin hatırı sayılır bir devleti haline geldi.

I. Yakup Bey'in muhtemelen 1340 yılından sonra gerçekleşen ölümünden sonra yerine oğlu Mehmed Bey geçti. Onun zamanında Bizanslılardan Kula ve Simav alındı. Fakat beylik I. Yakup zamanındaki gücünü yitirdi. Mehmed Bey'in 1361'de vefatı üzerine Süleyman Şah, bey oldu. Bu dönemde Germiyan, Osmanlı ve Karamanlı

mücadelesi iyice yoğunlaştı. Süleyman Şah, Karamanoğullarından ve gittikçe güçlenen Osmanlılardan çekinmeye ve beyliğinin korunması için Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmaya yöneldi. Bu sebep doğrultusunda kızı Devlet Hatun'u şehzade Yıldırım Beyazıt'a vererek Osmanoğulları'yla akrabalık kurdu. Kütahya, Simav, Emet ve Tavşanlı gelin çeyizi olarak Osmanlılara verildi. Süleyman Şah, beyliğin merkezini Kula'ya nakletti ve ömrünün kalan günlerini burada geçirdi.

Süleyman Şah'ın 1387 tarihindeki vefatının ardından beyliğin başına II. Yakup Bey geçti. Bu dönemin ilk yıllarında önemli bir hadise cereyan etmese de Sultan I. Murad'ın Kosova savaşında şehit edilmesi ve Yıldırım'ın Kütahya valiliğinden ayrılıp tahta geçmesi bu sükuneti bozdu. Diğer Türk beyleri Osmanlı aleyhinde harekete geçince II. Yakup Bey'de bu durumu fırsat bilerek kardeşinin çeyizi olarak Osmanlılara verilmiş toprakların bir kısmını geri aldı. Yıldırım Beyazıt, bu durum karşısında Rumeli'den ayrılarak Anadolu'ya döndü ve Kütahya üzerine harekete geçti. II. Yakup Bey, Yıldırım Beyazıt'ı hediyelerle karşılamak istediye de Beyazıt, bu ihaneti affetmeyerek onu tutuklattı ve İpsala kalesine hapsedti. Böylece Germiyoğulları Beyliği 1390 senesinde tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu.

II. Yakup Bey, 1399 senesine kadar İpsala kalesinde esir kaldı. Daha sonra bir yolunu bularak buradan kaçtı ve Timur'a sığındı. Ondan ülkesini geri almak amacıyla yardım istedi. 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ın Timur'a yenilmesi üzerine II. Yakup Bey, eski topraklarına kavuşmuş oldu. Fakat Karamanoğlu tehlikesi geçmemişti. 1411 yılında Karamanoğlu Mehmed Bey, Kütahya'yı muhasara ederek zapt etti. Bunun üzerine II. Yakup Bey de tıpkı Süleyman Şah gibi Osmanlılara sığınarak Karamanoğlu tehlikesini bertaraf etti. Böylelikle Osmanlı - Germiyan ilişkileri tekrardan düzeldi ve aralarında dostluk hâkim oldu. Ardından geçen süreçte Osmanlı tahtına II. Murad'ın geçmesi üzerine kardeşi Mustafa Çelebi ile aralarında taht mücadelelerinin yaşanmasına sebep oldu. II. Yakup Bey, bu mücadelede Mustafa Çelebi'nin yanında yer aldı. Fakat onun ölümü üzerine II. Murad'la artık baş edemeyeceğini anlayarak onunla iyi münasebet kurmanın yollarını aramaya başladı. Erkek evladı olmadığı ve çok da yaşlandığı için beyliği güvence altına almak amacıyla gittikçe güçlenen ve Anadolu'nun tek hâkimi olmaya aday Osmanlılara bıraktı (Karakoç, 2003:37).

1.1.2.2. Osmanlılar Döneminde Kütahya

1429 yılında Osmanlıların eline geçen Kütahya şehri, bu dönemde bir sancak merkezi olmuştur. 1451’de Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olan Kütahya’da Kanuni Sultan Süleyman’ın oğulları Şehzade Beyazıt ve II. Selim valilik yapmıştır. 1511’de Safeviler’in Anadolu’da yaptıkları bölücülük faaliyetleri sonucunda çıkan Şahkulu ayaklanması Kütahya’ya kadar yayılmıştır. 1833’te Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın Kütahya’yı işgali ve aynı yıl imzalanan Kütahya Antlaşması ile şehri terk etmesi dönemin kayda değer olaylarıdır. Kütahya, Osmanlı mimarisinin güzel örnekleriyle donatılmış çeşme, köprü, cami, medrese, saray, han ve hamamlarla imar edilmiştir.

Selçuklulardan bu yana devam eden çini sanatı bu dönemde en parlak devrini yaşamıştır. Dünya tarihinin devlet gözetiminde yapılan ilk toplu iş sözleşmesi, Fincancılar Esnafı Antlaşması adıyla 13 Temmuz 1766 tarihinde Kütahya’da imzalanmıştır.

1849’da Osmanlı Devleti’ne sığınan Macar bağımsızlık hareketinin önderi Lajos Kossuth ve beraberindeki elli altı mülteci, 1850-1851 yıllarında Kütahya’da konuk edilmiştir. Lajos Kossuth’un Kütahya’da kaldığı ev 1982 yılında müze haline getirilmiştir.

1867’de Hüdavendigâr vilayetine bağlı bir sancak merkezi olan Kütahya, 8 Ekim 1923’te vilayet olmuştur (www. kütahya.gov.tr, 2019).

1.1.2.3. Millî Mücadele Döneminde Kütahya

Kütahya, Millî Mücadele yıllarında en yoğun olaylara sahne olan illerden biridir. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve düşman kuvvetlerinin Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlaması üzerine Kütahya’da 20 Eylül 1919 tarihinde Kuvay-ı Milliye Teşkilatı kuruldu. Kütahya halkı maddi ve manevi olarak Kuvay-ı Milliye Teşkilatını bütün imkanlarıyla destekledi (Karakoç, 2003: 38).

21 Temmuz 1920 tarihinde ‘Kütahya Millî Taburlarının’ teşkiline başlandı. Yunan taarruzu 10 Temmuz 1921’de başladı. Kütahya ve Eskişehir Savaşları adı ile bilinen bu çarpışmalarda Türk ordusu daha ziyade müdafaa taktiği uyguluyordu. Yeterli derecede hazırlık yapılamadığı ve mühimmat temin edilemediği için Yunanlıların

ilerlemesine engel olunamıyordu. 13 Temmuz'da Afyon, 17 Temmuz'da Kütahya ve 19 Temmuz'da Eskişehir Yunanlılar tarafından işgal edildi. Yunanlıların bu ilerleyişi Sakarya'da durduruldu. Kütahya, Yunan işgalinde bir sene kadar kaldı. Düşman kuvvetlerinin Anadolu içlerine doğru ilerleyişi Sakarya Meydan Muharebesi ile durdurulduktan sonra sıra Yunanlıların Anadolu'dan atılmasına gelmişti. Uzun bir hazırlık devresinden sonra Türk ordusu 26 Ağustos 1922 tarihinde taarruza geçti. Düşman kuvvetleri karmakarışık bir vaziyette Dumlupınar'a doğru kaçmaya başlamış fakat Türk ordusu tarafından Çalköy yakınlarındaki Adatepe'de çember içine alınmıştı. 30 Ağustos 1922'de burada büyük imha savaşı devam ederken, mürettep süvari tümeninden bir müfreze, 30 Ağustos Çarşamba sabahı saat 10.00 sıralarında Kütahya'ya geldi. Aynı gün akşamı Akif Bey komutasındaki birlikler şehre girerek, halkın coşkun tezahüratı ve sevinç gözyaşları ile karşılandılar (www.cografya.gen.tr).

17 Temmuz 1921'de işgal edilen Kütahya şehri 30 Ağustos 1922 zaferi ile düşman işgalinden kurtarılmış bunu 1 Eylül'de Gediz, 3 Eylül'de Emet ve Tavşanlı'nın kurtarılışları izlemiştir (Tunçoğlu, 2008: 17).

1.2. KÜTAHYA'NIN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Kütahya şehri, Ege Bölgesi'nin kuzeydoğusunda, İç Batı Anadolu bölümünde yer almaktadır. Ege Bölgesi'ni İç Anadolu Bölgesi'ne bağlayan bir geçiş alanı niteliğindeki şehir, 38°70 ve 39°80 kuzey enlemleri ile 29°00 ve 30°30 doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Kütahya, toplam 11.875 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye topraklarının %1,5'ini oluşturmaktadır. Kütahya şehri, kuzeyden ve kuzeybatıdan Bursa'nın İnegöl, Keles ve Orhaneli; kuzeydoğudan Bilecik'in Bozüyük; doğudan Eskişehir'in Merkez ve Seyitgazi; güneydoğudan Afyon'un İhsaniye, Merkez ve Sincanlı; güneyden Uşak'ın Banaz ve Merkez; güneybatıdan Manisa'nın Demirci ve Selendi, batıdan ise Balıkesir'in Dursunbey ve Sındırgı ilçeleri ile çevrilidir.

İl sınırları içerisinde toplam 520 köy, 75 belediye ve merkez ilçe ile beraber 13 ilçe bulunmaktadır. Kasaba ve ilçe belediyelerinin toplam sayısı 75'dir. Kütahya'nın ilçeleri; Merkez, Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Simav, Şaphane, Pazarlar ve Tavşanlı'dan oluşmaktadır. Genelde toplu yerleşim yapısına sahip olan Kütahya'da 150 adet köy altı yerleşim yeri vardır.

İl topraklarının yarısından fazlası dağlık kesimlerden, yaklaşık üçte birlik bölümü platolardan ve geriye kalan yerler ise ovalardan oluşmaktadır. İl sınırları içerisinde yer alan önemli dağlar ve bu dağların yükseklikleri şöyledir: Akdağ 1.300 m, Eğrigöz Dağı 1.931 m, Yellice Dağı 1.764 m, Gümüş Dağ 1.901 m, Yeşil Dağ 1.533 m, Türkmen Dağı 1.826 m, Şaphane Dağı 2.120 m, Murat Dağı 2.308 m ve Simav Dağları 1.800 m.

Şehirde bulunan başlıca akarsular ise Koca Çay, Porsuk, Felent, Emet ve Kocasu çayları ile Gediz ırmağıdır. Doğal oluşum özelliğinde göl bulunmayan ilde Ağačköy Regülatörü, Enne, Kayaboğazı, Çavdarhisar, Söğüt, Porsuk ve Beşkarış Baraj Gölleri ile Çerte, Gümele, Yenice ve Kuruçay Göletleri yapay göller olarak sulama ve diğer amaçlara yönelik olarak hizmet vermektedir (www.egev.org.: 1-2).

İlin iklimi, sıcaklık şartlarından dolayı daha çok İç Anadolu'nun karasal iklimini andırır. Sıcaklık aylara göre değişim göstermekle beraber yıllık sıcaklık ortalaması 10,6 derecedir. Şehrin yıllık ortalama yağış miktarı 568 mm'dir. Ancak bu miktar yükseklik farkı sebebiyle bazı yerlerde azalırken bazı yerlerde ortalamanın üzerine çıkar. Örneğin, Türkmen ve Yellice dağları çok yağış alırken ovalık alanlar daha az yağış alır. Şehirde en çok yağışın görüldüğü aylar aralık ve ocak; en az yağışın olduğu ay ise ağustostur.

Şehrin bitki örtüsünde çeşitlilik görülmektedir. İlde ormanlar yaygın olarak görülür. Türkiye'nin sahip olduğu ormanlık alanlar, %26'sını oluştururken Kütahya topraklarında ormanların oranı %48'dir. Dünyada yalnızca bu bölgeye özgü bitki türleri vardır. Kütahya'nın Tavşanlı yöresinde bulunan ve "Mehmetçik Çamı" olarak adlandırılan 1988 yılında orijinalliği test edilerek koruma altına alınan "Ehrami Karaçam" türünün dünyadaki tek örneğidir. Ormanlarda görülen bitki örtüsü daha çok karaçam, meşe ve ardıçtır. Bununla birlikte yer yer iklim durumuna göre sarıçam, kayın, kestane, ıhlamur, gürgen, kavak ve akçağaç türleri görülür (Karakoç, 2003: 34).

1.3. KÜTAHYA'NIN EKONOMİK YAPISI

Kütahya'nın ekonomik faaliyetlerinin başında tarım ve hayvancılık gelmektedir. Bununla beraber şehirde gerçekleştirilen sanayi, madencilik, turizm ve ticaret faaliyetleri ilin ekonomik yapısını oluşturan en önemli faaliyetlerdir.

1.3.1. Tarım ve Hayvancılık

Kütahya'nın temel geçim kaynağını tarım ve hayvancılık faaliyetleri oluşturmaktadır. İlin yaklaşık 410.000 hektarlık alanında tarımsal üretim yapılabilmektedir. En çok üretilen tarım ürünlerinin başında buğday, arpa, şeker pancarı, nohut, elma, armut, vişne ve kiraz gelmektedir. Bu tarım ürünleri dışında mısır, fasulye, burçak, haşhaş, ayçiçeği gibi tarla bitkileri yetişir. İlin sebzeçilik ürünleri ise domates, patates, patlıcan, biber ve ıspanaktır.

Vişne ürünüyle ülke genelinde haklı bir şöhret kazanan Kütahya ayrıca son zamanlarda Simav yöresinde yetiştirilen domatesiyle de anılır olmuştur. Tavşanlı leblebisinin ünüyle de ilişkin olarak en çok üretilen baklagil nohuttur (Karakoç, 2003: 34).

Şehrin hayvancılık faaliyetlerinde başı küçükbaş hayvan yetiştiriciliği çekmektedir. İlde en çok yetiştirilen hayvan koyundur. Ardından sırasıyla keçi ve sığır yetiştiriciliği gelir. İldeki tavukçuluk faaliyeti ağırlıklı olarak küçük ev kümeslerinde yapıldığı gibi modern tavuk çiftliklerinde de yapılmaktadır. Şehir de ayrıca az da olsa her ilçede arıcılık yapılır (Çetintaş, 1996: 54-55).

1.3.2. Yer Altı Kaynakları

Madenlerin tür olarak çeşitliliği ve rezerv olarak zenginliği ile Kütahya, ülkemizin önde gelen şehirleri arasındadır. Şehrin sosyal ve ekonomik kalkınma sürecinde önemli rol oynamış olan maden kaynakları arasında kömür, bor, antimuan ve manyezit olmak üzere birçok maden yatağına ve maden zuhuruна sahip olup bu özelliği ile madencilik sektöründe ve ülke ekonomisinde çok önemli bir yer tutar. Kütahya yöresinde bulunan krom, kaolen, feldispat, dolomit, talk, alunit (şap), gümüş ve mermer en önemli yer altı kaynaklarındandır.

Maden Tektik ve Arama kurumunun Kütahya şehrindeki yer altı kaynaklarının belirlenmesine yönelik yaptığı envanter çalışmalarına göre; 232 yerde 34 maden cinsinin bulunduğu belirtilmektedir. Oldukça zengin maden rezervleri ve enerji kaynaklarına sahip olan Kütahya şehrindeki bu doğal kaynakların değerlendirilebilmesi amacı ile büyük ölçekli kamu yatırımları gerçekleştirilmiştir (www.egev.org.: 23).

1.3.3. Sanayi

Şehrin ekonomik yapısını oluşturan sanayi sektörü giderek artan bir gelişme içerisinde. Şeker fabrikası, Tügsaş Gübre Fabrikası, Tunçbilek ve Seyitömer Termik Santralleri, Eti Maden Emet Kolemanit İşletmesi, Kümaş Manyezit İşletmesi ve Gümüşköy gümüş üretim tesisleri ilin başlıca sanayi kuruluşları arasındadır.

Kütahya'dan dünyaya açılan porselen, çini, seramik sanayi ile il genelindeki un ve yem fabrikaları, Tavşanlı leblebi imalathaneleri ilin istihdam olanaklarını artıran önemi sanayi kolları arasındadır. Simav ve Domaniç ilçesinde ormancılık sektörü gelişmiştir. Ayrıca Simav ilçesindeki halıcılık ve dokumacılık üretimi de şehrin ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır (Karakoç, 2003:35).

1.3.4. Turizm

Kütahya'da yer alan Frig Vadisi, Çavdarhisar Aizanoi Antik Kenti, tarihi Kütahya evleri, Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalma camileri, medreseleri, hamamları, tekkeleri, bedesteni, çeşmeleri, türbeleri, el sanatları, folkloru, şifa dağıtan kaplıcaları, el emeği çinileri ve meşhur porseleniyle şehir önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Ancak Kütahya bu potansiyeline rağmen turizm sektöründen hak ettiği payı alamamış değildir (Karakoç, 2003:35).

İKİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAMELERDE KÜTAHYA

2.1. BERTRANDON DE LA BROQUIERE'İN DENİZAŞIRI SEYAHATI

2.1.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

Denizaşırı Seyahatnamesini yazan Bertrandon De La Broquière, Fransa'nın Toulouse kenti yakınlarında yer alan La Broquiere arazisinin sahibi olan Guyenneli bir asilzadedir. 1432 yılında Philippe Le Bon tarafından Doğu'ya gizli bir seyyah olarak gönderilmiştir. Bertrandon De La Broquière, 1432 yılında Venedik'ten bir gemi ile Akdeniz'e açılarak Yafa'ya çıkmıştır. Ardından önce Kudüs'e, sonra Suriye'ye, oradan da Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da; Ramazanoğulları, Karamanoğulları ve Osmanlı beyliklerinin topraklarından geçtikten sonra o zamanlarda Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan İstanbul'a gelmiştir. Burada biraz kaldıktan sonra 23 Ocak 1433'de tekrar yola koyulmuştur. Edirne ve çevresinde dolaştıktan sonra, Filibe, Belgrad, Buda ve Viyana şehirlerini ziyaret etmiş akabinde yurduna dönmüştür (Broquière, 2000: 11-12).

Seyyah, Doğu seyahatinden döndükten 24 yıl sonra "Denizaşırı Seyahat" başlığı ile yazılan hatıralarında evvelce aldığı notlardan faydalanmış ve bunları bir kâtime yazdırmıştır. Bertrandon, Denizaşırı Seyahati eserinin ilk satırlarında bu yolculuğu Philippe'nin emri ile yaptığını belirtmiştir. Bu kitabı ise Doğu'ya sefer yapacak olan Hristiyan hükümdarlarına rehber olarak hazırladığını bildirmiştir (Broquière, 2000: 13-16).

2.1.2. Seyyahın Güzergâhı

Seyyah Bertrandon, gerçekleştirmiş olduğu Doğu seyahatinin ardından yurduna dönüş yolu üzerinde yer alan Kütahya'ya da uğramıştır. Konya ve Afyonkarahisar şehirlerine uğradıktan sonra Kütahya'ya ulaşmıştır. Seyyah, uzun süre Kütahya'da kalmasa da 1432-1433 yıllarındaki Kütahya hakkında bazı değerlendirmeler ve bilgiler vermiştir. Kütahya'dan ayrıldıktan sonra seyahatine Bursa ve İstanbul şehirlerini gezerek devam etmiştir.

2.1.3. Seyahatnamede Kütahya (Cotthay)

Bertrandon, Afyonkarahisar'dan Kütahya (Cotthay)'ya doğru yola çıkmıştır. Kütahya'ya yaklaşırken geçtiği güzergâhın sulak ve güzel olduğunu belirtmiştir. Alçak

dağlar arasında yolculuk yaptıklarını söyleyen seyyah, yolculuk esnasında yüksek ve kocaman diye betimlediği güzel köknar ağaçları ve ormanların arasından geçtiklerini söylemiştir. Seyyah, daha sonra yamaç inişinde bir ırmakla karşılaştığını ve bu ırmaktan kendisinin, yol arkadaşlarının, Hoyarbarak'ın ailesinin ve adamlarının su içtiklerini belirtmiştir. Broqièrè'in tarif ettiği bu ırmak, Porsuk ırmağıdır.

Seyyah Bertrandon, Kütahya'ya geldiği esnada elde ettiği izlenimi eseri Denizaşırı Seyahatinde şöyle belirtmiştir: “Cotthay, surların içine kapanmamış güzel bir şehir. Büyük ve güzel bir kalesi var. Dağ yönünde, birbiri üstüne üç sıra tahkimatla güçlendirilmiş olan bu kale çifte surlarla son derece iyi korunuyordu, burası Murad Bey'in büyük oğluna aitti” (Broqièrè, 2000: 197).

Seyyah eserinde Sultan Murad'ın büyük oğlunun adının Alâeddin olduğunu ve Alâeddin Bey'in o yıllarda Kütahya şehrini yönettiğini iddia etmektedir. Ancak I. Murad'ın Alâeddin isimli bir oğlu yoktur. Bizce eserin bu kısmında bir bilgi yanlışlığı ya da çeviri hatası bulunmaktadır.

Bertrandon, Kütahya'da bir kervansarayda konaklamıştır. Burada bütün yolcular ve hayvanlarıyla birlikte uyuduklarını belirtir. Sabah uyanınca eşyasını dürüp bağladığı kayışını bulamaz. Sinirlenip telaş ederken elli yaşlarındaki bir Türk hizmetkâr onu kervansarayın kapısına getirir ve İtalyanca olarak kim olduğunu, nereden geldiğini, niçin deniz yoluyla gitmediğini sorar. Bertrandon, Venediklilerle Cenevizler arasındaki savaş yüzünden deniz yolundan gitmediğini Bursa'da tüccar olan kardeşini göreceğini cevaplar. Macar savaşında Türklere esir düşmüş ve Müslüman olmuş bir Avrupalı olduğunu tahmin ettiği bu adam, ona bazı tavsiyelerde bulunmuş ve beş günlük yiyecek almasını tembih etmiştir (Broqièrè, 2000: 197-198).

Seyyah, kervansaraydan ayrılarak Bursa'ya doğru yola koyulmuştur. Bertrandon, Kütahya'dan Bursa'ya ulaşmak için beş günlük bir yolculuk yaptığını belirtmiştir.

2.2. KUTBÜDDİN EL MEKKİ SEYAHATNAMESİ

2.2.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

El Mekki'nin, seyahatnamesinde anlattığı bir fıkradan 1511 yıllarında doğduğu anlaşılmaktadır. Seyahatnamesinin baş tarafındaki Muhammed ül Huffaci'nin bir kaydından, aslen Nehrevanlı olduğu bilinmektedir. Devrinin Arap ulemasından dersler alan Mekki, bilgisini arttırmak için seyahatlere çıkmıştır. 1557 yılında ise Medine'den İstanbul'a elçi olarak gelmiştir. Devrin Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın takdirini kazanarak Mekke'de inşa edilen medresede müderrislik görevinde bulunmuştur. Birçok kıymetli eser sahibi olan Mekki, 1586 yılı başlarında vefat etmiştir (Tarih Semineri Dergisi, 1937: 16-17).

Mekki'nin seyahatnamesi Beyazıt Cami içinde Veliyüddin Efendi kütüphanesinde bulunmaktadır. 205 varaktan ibaret olan bu eser, müellifin Anadolu seyahatini ve diğer yaptığı başka seyahatlerini de ihtiva etmektedir (Tarih Semineri Dergisi, 1937: 17).

2.2.2. Seyyahın Güzergâhı

1557 yılında Mekke'den yola çıkan seyyah Şam, Halep, Adana, Ereğli, Akşehir ve Afyonkarahisar güzergâhını geçerek Döğër kasabasına gelir. Buradan Kütahya şehrine uğrar. Kütahya'da bir gece konakladıktan sonra buradan Karacaköy, Gebze istikametinden İstanbul'a varmıştır. İstanbul'da iki ay kadar kaldıktan sonra deniz yolu ile Mısır'a gitmiş ve oradan tekrar Mekke'ye ulaşmıştır (Tarih Semineri Dergisi, 1937: 20).

2.2.3. Seyahatnamede Kütahya

Seyyah Mekki, yakın dostum dediği Abdurrahman El Gubari'yi ziyaret etmek için Cemaziyülevvelin 29. Günü Döğër kasabasından Kütahya'ya gelmiştir. Bir gece şehirde konaklayan Mekki, şehir hakkında kısa olsa da önemli bilgiler vermiştir. Kütahya'yı dönemine göre büyük bir şehir olarak tanımlamıştır. Ondan elde ettiğimiz bilgilere göre şehirde üç cami ve yedi medrese vardır. Kütahya camileri hakkında bilgi vermeyen seyyah, medreseler hakkında bazı hususları belirtmiştir. Medreselerin en büyüğünün ismini belirtmese de müderrisinin Eminzade Ahmet Çelebi olduğunu

söylemiştir. Şehirde yer alan ikinci medrese Molla Vacid medresesidir. Burada Veli Efendi isimli bir kişi müderrislik yapmaktadır. Üçüncü medrese ise Sultan Beyazıt'ın kadı askeri olan Halil Çelebi medresesidir. Burada Vildan Efendi isimli bir zat müderrislik yapmaktadır. Kütahya'nın bir başka medresesi ise Sultan Selim zamanında vezirlik yapan Karaca Paşa'nındır. Bu medresede müderrislik görevinde ise Sultan Beyazıt'ın hattatı olan Abdülcebbar Efendi'nin damadı Ahmet Çelebi bulunmaktadır. Kütahya medreseleri hakkında bu bilgileri veren Mekki, şehir hakkında başka hususlara değinmemiş ve ertesi gün Karacaköy istikametine doğru yola koyularak şehirden ayrılmıştır (Tarih Semineri Dergisi, 1937: 36-37).

2.3. ÂŞIK MEHMED, MENAZİRÜ'L – AVÂLİM

2.3.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

Trabzonlu olan ve 1556-1557 yıllarında doğduğu tahmin edilen seyyah, yirmi yaşlarında seyahat etmeye başlamış ve yirmi beş yıl süreyle Osmanlı coğrafyasının tamamına yakın bir bölümünü dolaşmıştır. Âşık Mehmed, eserini 1005¹ yılı Muharrem başlarında yazmaya başlamış ve yazmaya beş ay kadar ara verdikten sonra 1006 senesi Ramazan'ı başlarında eserini tamamlamıştır. Eski kaynaklardan ve kendi müşahedelerinden yararlanarak hazırladığı eserin en önemli bölümleri onun kendi gördüklerine dayanarak verdiği bilgilerdir. Âşık Mehmed'in seyahat güzergâhında yer alan son şehir, 1596'da ziyaret ettiği Şam'dır. 28 manzaraya ayrılmış ve iklim-i örfi üzere tasnif edilmiş olan eserde özellikle Rumeli ve Doğu Avrupa şehirleri üzerinde daha çok durulmuştur (Aydın, 2012: 445).

2.3.2. Seyahatnamede Kütahya

Âşık Mehmed'in eserinden anlaşıldığı üzere seyyah, Kütahya şehrini gezmemiş ancak arkadaşı olan Eskişehirli Mevlevi dervişi Yusuf'tan duyduğu bilgiler vasıtasıyla Kütahya'yı seyahatnamesine eklemiştir. Seyyaha göre şehir Rum memleketlerindendir. Bursa şehrinin güney doğusunda yer alır. Bursa ile aralarında üç günlük yol vardır. Bursa'dan Kütahya'ya gitmek isteyen bir yolcunun Domaniç Dağı'ndan geçmesi gerekmektedir. Uşak şehri, Kütahya'nın güney batısında yer alır. Aralarında epeyce bir

¹ Miladi: 1596

mesafe vardır. Afyon ürününün bolluğuyla şöhret kazanan Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar), Kütahya'nın güneyindedir ve aralarında iki merhale mesafe bulunur (Tarih Semineri Dergisi, 1937: 37).

Seyyaha göre Kütahya'nın havası ılık, suları güzeldir. İçinde bol suları olan ve bir bahçeyi andıran Sultanbağı adındaki mesire yeri oldukça güzeldir. Buradan başka şehrin güneybatısında yer alan ve içerisinde bir pınar bulunan Kepkir denilen bir mesiresi vardır. Ayrıca şehirde Sultan Beyazıt bahçesi denilen bir mesire alanı daha bulunur. Seyyah Mehmed, şehirdeki meyvelerin bol olmasından da bahsetmiştir. Âşık Mehmed, Kütahya Ulu Cami'sinin muhteşem bir yapıda olduğunu belirtir. Bununla beraber içerisinde soğuk su dolu bir havuzu bulunan Balıklı hamamının oldukça meşhur olduğunu söyler. Balıklı hamamı dışında Kadı Asker hamamı, pazar yerleri ve çarşıları vardır (Tarih Semineri Dergisi, 1937: 37).

2.4. EVLİYA ÇELEBİ, SEYAHATNAME

2.4.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

Seyahatname'de geçen ve seyyahın kendi ağzından belirttiği ifadelerle göre Evliya Çelebi, 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul Unkapanı'nda doğmuştur. Ancak kimi kaynaklarda onun Kütahya'nın günümüzde Saray Mahallesi olarak bilinen Zeryen Mahallesi'nde doğduğundan da bahsetmektedir (Şavk, 2011: 1-2).

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, aile kökenlerinin Ahmet Yesevi'ye kadar ulaştığını belirtmektedir. Atası Ece Yakup, Osmanlıların atası Ertuğrul ile birlikte Maveraünnehir'deki Mahan'dan gelmiş ya da Kütahya'da doğmuştur ve Sultan Orhan'ın süt kardeşidir (Dankoff, 2010: 43-44).

Bu eşsiz Osmanlı gezgini ve anlatı ustasının yaşadığı yıllar (1611-1683/1684) IV. Murad'ın ve Köprülü sadrazamları Mehmed ile Fazıl Ahmed'in yönetimleri altında iç politikada iki defa toparlanabilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun duraksama döneminin sonlarına rastlar (Şavk, 2011:4).

Evliya Çelebi'nin ne zaman vefat ettiği ve mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar onun yetmiş bir yaşlarında, 1682 yıllarına doğru

İstanbul’da öldüğünü belirtir. Bazıları da 1682’de Mısır’dan dönerken yolda vefat ettiğini belirtmektedir (Şavk, 2011: 15).

Evliya Çelebi’nin seyahate olan merakının babasının anlattığı son derece ilginç ve macera dolu öykülere dayandığı, yakın çevrelerinde bulunan çok renkli ve bilgili tanıdıkların da bunda katkısı olduğu kabul edilmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatname’de seyahate başlama öyküsünü bir rüyaya dayandırır. Simgesel motifler barındıran ve babasına seyahat fikrini kabul ettirmeye yönelik kurgulanmış olan rüya, eserin başlarında kendi ağzından anlatılmaktadır. Evliya Çelebi, 19 Ağustos 1630 tarihinde gece rüyasında, Yemiş İskelesindeki Ahi Çelebi Cami’nde kalabalık bir cemaat arasında Peygamber efendimizi görmüş, huzuruna varınca; “Şefaati ya Resulallah” diyecekken, heyecanla; “Seyahat ya Resulallah” demiştir. Peygamber efendimiz de tebessüm ederek bu gence hem şefaati müjdelemiş hem de seyahati ihsan etmiş, orada bulunan Sa’d bin Ebî Vakkas da gezdiği yerleri ve gördüklerini yazmasını tavsiye etmiştir. Evliya Çelebi, rüyasını Kasımpaşa Mevlevihane’si şeyhi Abdullah Dede’ye anlatmıştır. Şeyh, bu rüyanın hayırlı olduğunu ve mutlaka seyahate çıkması gerektiğini tavsiye etmiştir (Şavk, 2011: 9-12).

Seyahatname, 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun en geniş sınırlara ulaştığı 1683 Viyana kuşatması öncesindeki senelerde yazılmıştır. Eser, yazılışından iki yüzyıl sonra, 1896 yılında yani 19. yüzyılda Arap harfleriyle basılabilmektedir. Orhan Şaik Gökyay, Seyahatnamenin birinci cildini 1996 senesinde Latin alfabesine çevirmiş ve bu tarihten sonra seyahatname birçok kişi tarafından incelenmeye başlanmıştır. Eserde, Çelebi’nin gittiği bütün yörelerin genel durumu, coğrafi konumu, halkının özellikleri, dili, dini, kıyafetleri, sanatları, gündelik yaşamları, tarih, coğrafya, sanat tarihi ve kültür açısından eşsiz bilgiler yer almaktadır (Şavk, 2011: 18-20).

Evliya Çelebi’nin on ciltten oluşan bu güzide eserin içeriği ise şu şekildedir:²

Birinci Cilt

Eserin birinci cildinde; İstanbul’un tarihi, İstanbul’un fethi amacıyla yapılan kuşatmalar, İstanbul’daki kutsal makamlar, camiler, medreseler, mescitler, türbeler,

² Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin ciltlerindeki içerikler, Seyahatname’nin on cildinden alınmıştır.

tekkeler, imaretler, konaklar, kervansaraylar, sebilhaneler, hamamlar ile İstanbul esnafı ve sanatkârları yer almaktadır.

İkinci Cilt

Mudanya, Bursa ve Bursa kalesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı sultanları, Bursa'nın âlimleri, vezirleri ve şairleri, Bartın, Amasra, Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon, Gürcistan, Kırım, Karadeniz, İzmit, Bolu, Amasya, Niksar, Erzurum, Nahcivan, Tebriz, Bakü, Kars, Bayburt, Erzincan, Merzifon ve Ankara anlatılmaktadır.

Üçüncü Cilt

Bu ciltte öncelikle seyyahın Üsküdar'dan Şam'a kadar süren seyahati boyunca geçtiği şehir ve yörelerden; İznik, Eskişehir, Konya, Antakya, İskenderun ve Şam yer alır. Ardından Filistin, Gazze, Urfa, Maraş, Kayseri, Aksaray, Sivas, Divriği, Bitlis, Rusçuk, Niğbolu, Silistre, Filibe, Edirne, Sofya ve Şumnu şehirleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Dördüncü Cilt

Bu ciltte seyyahın Üsküdar'dan başlayan ve Van'a kadar giden güzergâh üzerindeki şehir ve kasabalar dahil, Malatya, Diyarbakır, Bitlis, Mardin, Van, Sincar, Ahlat, İran, Irak, Tebriz, Erdebil, Kazvin, Kum, Bağdat, Kufe, Basra, Abadan, Cizre ve Musul anlatılmıştır.

Beşinci Cilt

Beşinci ciltte; Tokat, Rumeli, Sarıkamış, Kırklareli, Varna, İstanbul, Silistre, Hoten, Özi, İznik, Bursa, Gelibolu, Edirne, Belgrad, Temeşvar, Yanova, Varad, Sarayevo, Zagreb, Üsküp, Köstence, Sofya ve Semendire'den bahsedilmiştir.

Altıncı Cilt

Altıncı ciltte; Macaristan, Almanya, Temeşvar, Koloşvar, Kaşav, Sibiv, Mohaç, Peç, Budin, Uyvar, Estergon, Belgrad, Dubrovnik, Mostar, Zigetvar ve Kanije anlatılmaktadır.

Yedinci Cilt

Bu ciltte; Avusturya, Kırım, Dağıstan, Çerkezistan, Kıpçak, Belgrad, Viyana, Wallaçya, Budapeşte, Oçakov, Krakow, Kırım, Bahçesaray, Dağıstan, Saratov ve Kazan diyarları hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Sekizinci Cilt

Sekizinci ciltte; Azak, Kırım, Kefe, Bahçesaray, Kılburun, Akkerman, Babadağı, Hasköy, Edirne, Dimetoka, Gümölcine, Drama, Selanik, Mora, Hanya, Kandiye, Arnavutluk, Yanya, Tepedelen, Avlonya, Ohri, Resne, Manastır ve İştıp diyarları hakkında bilgiler verilmektedir.

Dokuzuncu Cilt

Dokuzuncu ciltte; Evliya Çelebi'nin hac vazifesini yerine getirmek amacıyla İstanbul'dan başlayarak Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir, Sakız, Kuşadası, Aydın, Tire, Denizli, Muğla, Bodrum, Ege adaları, Isparta, Antalya, Alanya, Karaman, Silifke, Tarsus, Adana, Maraş, Antep, Kilis, Halep, Lazkiye, Şam, Beyrut, Kudüs, Mekke ve Medine seyahatleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Onuncu Cilt

Onuncu ciltte genel olarak Mısır diyarı hakkında bilgiler verilmektedir. Bununla birlikte Nil nehri, Sudan ve Habeşistan ülkelerine dair bilgiler anlatılmaktadır.

2.4.2. Seyyahın Güzergâhı

Evliya Çelebi, ünlü eseri Seyahatname'nin dokuzuncu cildinde; 1082 Muharreminin on ikinci günü³ hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla Üsküdar'dan yola çıkmıştır. Seyyah önce Kartal, Pendik, Gebze kasabalarını geçer, akabinde İznik ve Yenişehir kasabalarına da uğrayarak Bursa şehrine gelir. Bursa'dan tekrar yola koyulan gezgin, İnegöl kasabasını geçer ve ardından macera dolu bir yolculuğun ardından Çukurca köyü (Domaniç) menzilinden günümüz Kütahya sınırlarına giriş yapar. Domaniç'te birtakım ziyaretlerde bulunmasının ardından Tavşanlı kasabasına gelir. Tavşanlı'da ziyaret ve seyahatlerde bulunduktan sonra Kütahya şehrine giriş yapar. Memleketi olan şehri adım adım gezip değerlendirmelerde bulunur. Kütahya'dan

³ Miladi: 21 Mayıs 1671

ayrılarak Yoncalı'yı ziyaret eder. Yoncalı'nın ardından Altıntaş kasabasına gelir. Seyyah Çelebi buradan ayrılarak Afyonkarahisar ve Uşak şehirlerine geçer.

Çelebi, Uşak ziyaretinin akabinde Gediz ilçesine gelir. İlçe hakkında önemli bilgiler verdikten sonra tekrar yola koyulur. Günümüz Şaphane ilçesini de ziyaret ederek Simav'a ulaşır. Simav ziyaretinin ardından Demirci istikametine devam ederek Kütahya hududundan ayrılır.

Gezgin, Demirci üzerinden Kula, Manisa, İzmir, Sakız, Kuşadası, Aydın, Tire, Nazilli, Denizli, Muğla, Bodrum, Ege adaları, Isparta, Antalya, Alanya, Karaman, Silifke, Tarsus, Adana, Maraş, Antep, Kilis, Halep, Lazkiye, Şam, Beyrut ve Kudüs'ü geçerek Mekke ve Medine'ye ulaşır.

2.4.3. Seyahatnamede Kütahya⁴

Evliya Çelebi, eserinde ilk olarak Kütahya'nın kısa bir tarihine değinmiştir. Şehrin, 715⁵ tarihinde Germiyanogulları Beyliği padişahlarından Şah Yakup ve Lala Hezâr Dinari tarafından fethedildiğini belirtmektedir. Lala Hezâr Dinari'nin ise şu anda Hıdırlık Dağı'nda bir türbede yattığını ifade eder. Seyyah-ı Âlem Çelebi, Kütahya şehrinin Germiyanogullarının ardından Osmanlıların eline geçtiğini belirtir. Şehrin Osmanlılar zamanında Anadolu eyaletinin merkezi ve vezirlik olduğunu söyler. Çelebi, Kütahya'nın Osmanlılar tarafından oldukça önemli bir vilayet olduğunu şu şekilde ifade eder:

Hâlâ Anadolu Eyaleti'nin merkezidir ve vezirliktir. Padişah tarafından kanuna göre vezirinin hâss-ı hümayûnu on kere yüz bin (bir milyon) akçedir. Mısır, Bağdat ve Budin vezirlerinden başka bütün vezirlerin üzerindedir. Osmanogulları, Anadolu taraflarında bir yere sefere çıksa, bu Kütahya veziri eyaleti ile asker öncüsü olup çarkacı olur (Kahraman, 2011: 17).

Evliya Çelebi, Anadolu eyaletinde toplam on dört sancak olduğunu, Kütahya sancağının ise diğer on üç sancağın merkezi - kendi ifadesiyle tahtı - olduğunu

⁴“Seyahatnamede Kütahya” bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya- Manisa -İzmir- Antalya- Karaman- Adana- Halep- Şam- Kudüs- Mekke- Medine*.9.Kitap,1.Cilt, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi, ss.12-53.

⁵ Miladi: 1315

belirtmektedir. Söz konusu diğer sancaklar ise Saruhan (Manisa) Sancağı, Aydın Sancağı, Kastamonu Sancağı, Bursa Sancağı, Bolu Sancağı, Menteşe (Muğla) Sancağı, Ankara Sancağı, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı, Teke (Antalya) Sancağı, Çankırı Sancağı, Hamid (Isparta) Sancağı, Sultanönü (Eskişehir) Sancağı ve Karesi (Balıkesir) Sancağıdır.

Anadolu eyaletinin sınırları hakkında ise gezgin, kuzeyde Trabzon ve Sivas eyaletleri ile komşu olduğunu belirtir. Doğusunda Sivas ve Karaman eyaletlerinin yer aldığını, batı ve güney taraflarında ise Ege Denizi olduğunu bilgisini vermiştir.

Seyyah Çelebi, Kütahya şehrinin beş yüz akçe şerif mollalık olduğunu ifade eder. Mollasına on kese geliri olduğunu, dokuz nahiyesi ve toplam yirmi dört kazası olduğunu bilgisini vermiştir. Şehrin; müftüsü, nakibüleşrafı, ayanı, eşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale kumandanı ve subaşı olduğunu belirtir.

Evliya Çelebi, Kütahya tarihi ve idari yapısı hakkında birtakım bilgiler verdikten sonra Kütahya Kalesini gezmiş ve bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Seyyaha göre kale, mavi ve kırmızımsı yalçın bir kayanın üzerinde yer alır. Beşgen şekilli, sağlam, dayanıklı ve süslü bir yapıdadır. Çelebi, kalenin gösterişli yapısından etkilenerek cevher yüzüğüne benzetir. Kale gezisi esnasında bazı kişilerin adını sormaları üzerine seyyah şu cevabı vermiştir:

“Bu kaleyi gördüğümüzde, bazı dostlar adını sorduklarında birden bu şekilde tarih demişimdir:

Evliyâ'ya ism ü resmin sordular tarih için,

İsmine dedi bu şeydâ kale-i gevher nigin.

Sene 1082⁶” (Kahraman, 2011:18).

Çelebi, Kütahya kalesinin büyüklüğü ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Aşağı kalenin toplam üç bin adım büyüklüğünde olduğunu, dört tarafının ise yalçın kayalar üzerinde yer aldığını belirtmiştir. Bununla birlikte aşağı kalenin etrafında hendekleri olmadığını ifade eder. Bu aşağı kale, seyyaha göre uçurumdur ve insan buradan baktığı zaman aşağıda olanları fark edemez.

⁶ Miladi: 1671-1672

Seyyah Çelebi, aşağı kalenin Fatih Sultan Mehmet tarafından yukarı kaleye ek olarak yapıldığının bilgisini vermiştir. Eserinde bu yeni kalenin yapılma sebebi üzerine şöyle değinmiştir:

Bu yeni kalenin yapılma sebebi odur ki bu kaya yerinde bir yalçın kaya altında bir değirmen yürütür bir âbı hayat su kaynayıp çıkar. Kuşatma sırasında düşman o suyu zapt edip kale halkı susuzluktan mustarip olmasınlar için bu tatlı su kaynağını kale içine almak için bu kale yapılmıştır. Hâlâ yine yukarı kaleden bu suya inilir yollar vardır (Kahraman, 2011: 19).

Çelebi, yeni kalenin eklenmesiyle birlikte Kütahya kalesinin toplam yetmiş kuleden oluştuğunu bildirir. Bu kuleler arasının ikişer kulaç mesafede olduğunu bu sebeple de kalenin birbirine oldukça yakın kulelerden oluşan sağlam bir yapısı bulunduğunu ifade etmiştir.

Kütahya kalesinin toplam üç kapısı vardır. Birinci kapı, doğu tarafına bakar ve buradan çarşıya inilir. Bu kapının iki tarafında beyaz mermerlerden gösterişli arslan heykelleri bulunur. Seyyaha göre, birinci kapı önünden bakıldığında bütün şehir gözükür. İkinci kapı, güney tarafına Sultanbağı'na açılır ve gayet sağlamdır. Üçüncü kapıdan ise aşağı kaleye inilir. Bu kapı da doğuya bakar.

Seyyah, iç kalenin güney tarafta yer aldığını ve büyüklüğünün bin adım olduğunu belirtir. İç kalenin doğu tarafına bakan küçük bir kapısı vardır. Bu kapının iç yüzünde iki su sarnıcı, bir mescit, iki buğday ambarı ve sekiz adet ev bulunur. Ayrıca burada imam, müezzın ve kethüda hanesi de yer alır. Dış kalede; Germiyanoglu Camii, bir mescit, bir çeşme ve yetmiş adet toprak örtülü nefer evi vardır. Aşağı kalede ise yirmi kadar toprak örtülü ev ve bir tahta minareli mescit vardır.

Evliya Çelebi, eserinde ilginç bir durum tespitinde bulunmuştur. Kale tarafında yaşayan Kütahya halkının koyun ciğerini hemen tükettiğini bu nedenle de aşağı mahallelerde yaşayan halkın ciğer bulamadığını söyler. Çelebi, ciğer yüzünden aşağı mahalle halkı ile kale tarafındaki mahalle halkı arasında kavgalar yaşandığını ifade etmiştir. Seyyah ciğer yüzünden yaşanan kavganın şehrin bolluk içinde yaşadığının bir göstergesi olduğunu da belirtmektedir.

Seyyah Çelebi, kale evlerinin yüzünün kuzey tarafa doğru baktığını bu nedenle de bu muhitteki evlerin oldukça havadar olduğunu ifade eder. Kütahya şehri ise kalenin

doğusu ile kuzeyine ve yıldız rüzgârları tarafına kurulmuştur. Evliya Çelebi, eserinin bu bölümünde Kütahya mahalleri hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunur. Bazı mahallelerin konumu hakkında bilgiler verirken bazı mahallerin ise sadece adını zikretmekle yetinmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kütahya şehrinde; Saray Mahallesi, Gökçemen Mahallesi, Böğürcük Mahallesi, Şhreküstü Mahallesi, Orta Mahalle, Lala Mahallesi, Ahi Erbasan Mahallesi, Ahi Mustafa Mahallesi, Kanecik Mahallesi, Börekçiler Mahallesi, Sultanbağı Mahallesi, Bezçiler Mahallesi, Efendi Yolu Mahallesi, Kadı Şeyh Mahallesi, Cemaleddin Mahallesi, Çukur Mahallesi, Analıca Mahallesi, Balıklı Mahallesi, Buladın Mahallesi, Servi Mahallesi, Meydan Mahallesi, Hacı İbrahim Mahallesi, İsak Fakı yani İshak Fakih Mahallesi, Maruf Mahallesi, Dibik Mahallesi, Hüseyin Paşa Mahallesi, Yeni Mahalle, Çerçi Süleyman Mahallesi, Ahî Evran Mahallesi, Mumcular Mahallesi, Ahî İzzeddin Mahallesi, Pirlar Mahallesi ile üç mahalle Rum, üç mahalle Ermeni mahallesi bulunduğunun bilgisine ulaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, Kütahya mahallelerinden olan Sultanbağı Mahallesinin dere içine ve Yeni Mahallenin batı tarafı altına kurulduğunu, Zeregen Mahallesinin ise düz bir ovaya kurulduğunun bilgisini vermiştir. Seyyah ayrıca Kütahya'da Rum ve Ermeni mahalleleri olmasına rağmen eski zamanlardan beri Yahudi yerleşiminin olmadığını belirtmiştir. Yahudilerin ticaret için şehre geldiklerini ancak yerleşmediklerini, ne zaman yerleşseler de öldüklerini ifade etmiştir.

Çelebi, eserinde Kütahya'da toplam otuz dört mahalle olduğunu ve bu mahallerde toplam yedi bin toprak örtülü ev bulunduğunu ifade eder. Ayrıca şehirde yetmiş yedi kiremit örtülü büyük saray vardır. Gezgin eski zamanlarda bir tane bile kiremit örtülü yapı olmadığını belirtmiştir. Bu durum da şüphesiz Kütahya'nın gittikçe geliştiğine ve büyüdüğüne delâlet etmektedir.

Seyyah, Kütahya sarayları hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. Şehirde, yetmiş yedi tane kiremit örtülü büyük sarayın yer aldığını söyler. Ancak Kütahya sarayları arasındaki en bakımlı olan saray, Ali Paşa Sarayıdır. Bu saray, Germiyanogulları yapısıdır. Alt ve üst katlarında toplam üç yüz altmış oda bulunur. Ayrıca divanhaneleri, büyük sofaları, hamamları ve bahçesi yer alır. Kireç örtülüdür ve kırk tane saraydarı vardır. Çelebi, şehrin ikinci bakımlı sarayının Osman Paşa Sarayı olduğunu ifade eder.

Bu saray, Sultanbağı Deresi kenarında ve şehrin güney tarafında yer alır. Baştan başa kiremit örtülüdür. Gezgin, on gün süren Kütahya ziyareti boyunca bu konakta misafir olmuştur. Çelebi, bu konağa şöyle tarih düşmüştür:

“Bârekâllâh bu makâm-ı serbülend

Ermesin asla esâsına gezend

Kehkeşân-âsâ semâya ser çeküp

Zirve-i a'lâya salmışdır kemend

Evliyâ gördükde tarihin dedi

Oldu itmâm ey beğim kasr-ı bülend

Sene: 1082” (Kahraman, 2011: 21).

Evliya Çelebi, Osman Paşa Sarayı önünden, Mevlevihane'den, Kapan Köprüsü önünden ve Meydan Mahallesinden geçilerek Çayırbaşı'na kadar dere ile gidildiğini ve söz konusu alanın dört bin adım geldiğini tespit etmiştir. Bu derenin iki tarafında bağlar, bahçeler ve haneler yer alır. Söz konusu dere, buradaki bağ ve bahçeleri sulamaktadır.

Şehrin doğu tarafında Gökçemen Mahallesindeki Paşa Sarayı önünden, İshak Fakih Çarşısını geçip batı tarafındaki Yeni Mahalleye kadar olan çevre, seyyahın ölçümüyle beş bin adım gelmektedir. Çelebi'ye göre Kütahya şehri eski zamanlarda daha bakımlı ve gösterişliymiş. Ancak 1021⁷ yılında çıkan Celâli Karayazıcı ve Said Arab isyanlarıyla harap olmuştur.

Seyyah, Kütahya'da otuz iki mihrap yer aldığını, bunlardan on bir tanesinin cuma namazı kılınan camiler olduğunu, diğerlerinin ise küçük mescitler olduğunu belirtmiştir. Çelebi, Kütahya camilerinden en süslü ve kalabalık cemaatli olanının Ulu Cami olduğunu söyler. Ulu Cami'nin yapımına Gazi Hüdavendigar oğlu Yıldırım Han tarafından başlanmış ve cami inşaatı Yıldırım Han oğlu Musa Çelebi tarafından tamamlanmıştır. Daha sonraları Kanuni Süleyman Han zamanında Mimar Sinan

⁷ Miladi: 1612-1613

tarafından ise tamir edilmiştir. Söz konusu caminin uzunluğu yüz seksen ayak ve genişliği de doksan ayaktır. İki yan kapısı ve bir kible kapısı vardır. Bu kapılarda beşer basamak taş merdiven vardır. Cami, elli yedi çam direği tarafından desteklenmektedir. İki katında toplam altmış dört demirli pencere vardır. Tamamıyla taş yapıdadır ve kurşun örtülüdür. Ayrıca caminin avlusu yoktur ve sol tarafında bir minaresi yer alır. Seyyaha göre caminin mihrabı ve minberi o kadar sanatlı değildir ancak Kütahya'nın en büyük camisidir. Yirmi bin kişi burada aynı anda ibadet edebilir.

Çelebi, Ulu Cami'nin ardından Balıklı Hamamının yanında yer alan Sultan Keyhusrev Şah Camisine⁸ değinir. Bu cami eski tarzda inşa edilmiş küçük bir camidir. Bu caminin de avlusu yoktur. Sol tarafında tuğladan minaresi yer alır. Burada yazılan tarih şöyledir:

“Zer u zîver deyüben deyen dest-i gayb arif,

Yazar tarihini Celle Ta âlâ şânuhu ekber.

Sene 1052⁹” (Kahraman, 2011: 22).

Keyhusrev Şah Camisinin ardından gezgin, Karagöz Paşa Cami¹⁰'ne değinir. Bu caminin kapısı üzerinde ise şu tarih yazar:

“Çûn tamâm etti Râbi'a Hatun

Hak afâ ide ruhuna Rıdvân

Olmağîçün minâreye tarih

Dedim ana makâm-ı medd-i ezân.

Sene 1061¹¹” (Kahraman, 2011: 22).

Evliya Çelebi, Zeregen Mahallesinde, Mustafa Bey Cami¹²'sinin yer aldığını ifade eder. Camiye adını veren Kara Mustafa Bey'in, Yıldırım Han'ın veziri İshak Paşa tarafından şehit edildiğini belirtir. Bu cami seyyaha göre oldukça sanatlı ve aydınlıktır.

⁸ Günümüzdeki Balıklı Camisi

⁹ Miladi:1642-1643

¹⁰ Günümüzde Karagöz Camisidir.

¹¹ Miladi:1650-1651

¹² Günümüzde Saray Camisidir.

Avlusunda abdesthane havuzu ve düzgün bir minaresi vardır. Halkın bu camiye Hisar Bey Cami dediği de Çelebi tarafından anlatılmaktadır. Arasta içerisinde ise Takkeçiler Cami¹³ yer alır. Bu caminin cemaati de epeyce fazladır. Oldukça dayanıklı yapılmış sağlam bir camidir. Üzeri ise tahta ile örtülüdür. İshak Fakih Cami¹⁴'si ise tabaklar içinde olduğundan halk arasında Tabakhane Cami adıyla da bilinmektedir. Kâgir ve sağlam yapılıdır. Üzeri kiremit ile örtülüdür. İki katlıdır. Avlusu yoktur. Caminin cemaati oldukça fazladır. Seyyah Çelebi, bu camiler dışında, Yeni Mahallede gayet iç açıcı diye betimlediği Hüseyin Paşa Cami¹⁵'sinin, Yukarı kalede Germiyan Sultanı Süleyman Han Cami¹⁶'sinin, Meydan Mahallesinde Bey Cami¹⁷'sinin ve Emir Şeyh Tekkesi Cami'sinin yer aldığını belirtmektedir.

Evliya Çelebi, Kütahya camileri hakkında oldukça önemli bilgiler verdikten sonra şehrin mescitlerine değinmiştir. Mescitlerin içerisinde Gıyaseddin Keyhüsrev emiri İmadüddin Hezar Dinari'nin yaptırdığı Hızırlık mescidi¹⁸ küçük bir zaviyedir. Bu mescit Seyahatnamede belirtildiği üzere 641¹⁹ tarihinde yapılmıştır. Bu mescit dışında Bölükçüler Mahallesi Mescidi, Gönan Mahallesi Mescidi, Paşa Mahallesi Mescidi, Sultanbağı'nda adı bilinmeyen iki mescit ve iki tane Ahi Mustafa Mescidi vardır. Ayrıca şehirde otuz yedi mahalde birer mescit bulunur.

Seyyah, şehrin yedi tane medresesi olduğunu belirtir. Medreselerin en eskisi Ulu Cami'nin sol tarafında yer alan Germiyanoglu medresesidir. Söz konusu medrese müftü yetiştiren genel bir medresedir. Yevmiyesi bin altındır. Timur hadisesinden sonra bir müddet padişah olan Musa Çelebi tarafından tamir ettirilmiştir. Germiyanoglu medresesi²⁰ dışında şehirde Rüstem Paşa medresesi²¹, Molla Vahid Paşa medresesi, İshak Fakih medresesi²², Karagöz Paşa medresesi, Şeyh Paşa medresesi ve Haliliye medresesi bulunmaktadır.

¹³ Günümüzde Takvacılar Camisidir.

¹⁴ İshak Fakih Cami aynı isimle günümüze kadar ulaşmıştır.

¹⁵ Günümüzde Lala Hüseyin Paşa Camisidir.

¹⁶ Günümüzde Kale-i Bala Camisidir.

¹⁷ Günümüzde Meydan Camisidir.

¹⁸ Günümüzde Hızırlık Mescidir.

¹⁹ Miladi:1243-1244

²⁰ Günümüzde Germiyanoglu Yakup Bey Medresesidir.

²¹ Aynı isimle günümüze ulaşmıştır.

²² Aynı isimle günümüze ulaşmıştır.

Şehirde toplam altı adet tekke bulunur. Bunlardan ilki, Kapan Hanı yakınında bulunan Hazret-i Mevlânâ âsitanesi²³ yani Mevlevihane tekkesidir. Bu tekkede; mutriphane, semahane ve pek çok fukara odası bulunur. Mevlevihane tekkesi dışında ise Nalınlı Şeyh tekkesi, Abdülkâdir Cîlânî tekkesi, Şeyh Pasin tekkesi, Hızırlık tekkesi ve Âl-i Abâ Bektaşî tekkesi vardır.

Evliya Çelebi'ye göre şehir merkezinde dokuz adet aktif ve birkaç adet de işlemeyen hamam yer alır. Bu hamamlardan en güzel yapılı olanı ise Rüstem Paşa hamamıdır²⁴. Bu hamamı Rüstem Paşa, vilayet valisi iken yaptırmıştır. Bu hamamın benzeri Tire ve Manisa'da vardır. Hamamın havuzunda âdem gümüşü balıklar yer alır. Halk arasında bu hamam, Balıklı hamamı adıyla bilinir. Rüstem Paşa hamamı dışında eski bir yapısı olan Germiyan hamamı²⁵, Kadiasker hamamı²⁶, Şengül hamamı²⁷, Kemer hamamı, Hüseyin Paşa hamamı²⁸ ve Ektemür hamamı²⁹ bulunur. Çelebi, söz konusu hamamlar haricinde ismini belirtmediği üç hamamın ve yirmi üç saray hamamının da yer aldığını ifade etmektedir.

Seyyaha göre Kütahya'da yetmiş sıbyan mektebi, iki öğün yemek verilen iki imaret ve on yedi han vardır. Bu hanlardan ilki Kapan hanıdır³⁰. Seyyaha göre bu han, demir kapılı bir kale gibidir. Havuzunun fiskiyesinden insan boynu kalınlığında su fışkırmaktadır. Ayrıca hanın alt ve üst katlarında toplam iki yüz ocak bulunur. Batıya bakan kapısı üzerinde bazı yerleri eksik kalan şu tarih vardır:

“Binâ-ı dilküşâ (—) (—) (—)

İlâhî eylegil mamur her sâl

²³ Günümüzde Kütahya Mevlevihane'si

²⁴ Günümüzde Balıklı Hamamı

²⁵ Günümüzde Saray Hamamı olduğunu düşünmekteyiz.

²⁶ Kazasker Hamamı olarak bilinir. 1930'lu yıllarda yıkılmıştır.

²⁷ Aynı isimle günümüze ulaşmıştır.

²⁸ Aynı isimle günümüze ulaşmıştır.

²⁹ Günümüzde Eğdemir hamamı olduğunu düşünmekteyiz.

³⁰ Günümüzde Kapan altı olarak bilinen mevkide olduğunu tahmin etmekteyiz. Söz konusu han günümüze ulaşmamıştır.

N’ola geldi hakkında işbu tarih

Ki dâ’im sa (—) (—) (—) ikbâl.

Sene 912³¹” (Kahraman, 2011: 25).

Kapan hanından başka Çaşnigirbaşı hanı, Bolvadanlı hanı, Bostan Efendi hanı, Osman Paşa hanı, Rüstem Paşa hanı, Serdar hanı ve Acem hanı yer alır. Söz konusu hanların hepsi bakımlıdır.

Çelebi’nin belirttiği üzere Kütahya’da kırk sebil, kırk sekiz kaynak suyu ve otuz yerde çeşme vardır. Bahsettiği çeşmelerin ilki Zeregen Mahallesiinde yer alan Cafer Paşa çeşmesidir. Bu çeşmenin tarihi şöyledir:

“Çeşm-i âlem gibi bir çeşme-i rûşendir bu

Bu ki bir çeşme mu âdil ola sümme hâşâ

Oldu ta’mîrin tarih bunun bin doksan

Ki aded hadd kıla çeşme-i Ca’fer Paşa.

Sene 987³²” (Kahraman, 2011: 26).

Cafer Paşa çeşmesine yakın bir konumda olan kemerin üzerinde ise şu tarih vardır:

“Dokuz yüz seksen idi sâl-i tarih

Revân oldukda işbu çeşme-i hûb

Bu bir rûh-ı revân için olupdur

Ulu dergâhda makbul u mergûb

³¹ Miladi: 1506-1507

³² Miladi: 1579-1580

Tamâm oldukda Zıllî dedi tarih

Ola makbûl dâyim nâb-ı mâ hûb.

Sene 973³³” (Kahraman, 2011: 26).

Yukarıda belirtilen tarih, seyyah Evliya Çelebi’nin merhum babasına aittir. Yeni Mahalle çeşmesinin tarihi ise şöyledir:

“Hâtif-i Kudsî dedi tarihini,

Kad büniye aynen tüsemâm selsebîl.

Sene 991³⁴” (Kahraman, 2011: 26).

Seyyaha göre şehirde bulunan diğer çeşmeler ise tarihsizdir.

Kütahya şehri içerisinde iki adet kâgir yapılı bedesten vardır. Büyük bedesten Gedik Ahmet Paşa hayratıdır. Şehrin çarşısında toplam sekiz yüz altmış dükkân yer alır. Haffaflar çarşısı ise oldukça süslüdür.

Seyyaha göre şehrin ana caddeleri kaldırımsızdır. Çarşısı ise yokuş yukarıya kurulduğu için yolları dardır. Şehrin evleri ise birbirine yapışıktır. Çelebi, ayrıca Kütahya’da üç Ermeni ve iki Rum kilisesinin olduğu bilgisini de vermektedir.

2.4.3.1. Kütahya’nın Beğenilen Özellikleri

Evliya Çelebi’ye göre Kütahya evlerinin yönü kuzeye bakmaktadır. Havası ve kaynak suları ise gayet tatlıdır. Şehir, yaylak bir konumda olduğu için bağları yoktur ama çok sayıda bahçeleri vardır. Üzümü olur ancak pek beğenilmez. Yirmi dört çeşit armudu sicillerde yazılıdır. Ayrıca yedi çeşit sulu ve iri kirazı olur.

Kütahya’nın yemeklerinden paça yemeği oldukça meşhurdur. Şehrin; beyaz, berrak ve lezzetli ilik gibi paçası olur. Kütahya paçasının şöhreti Arap ve Acem diyarlarında dahi bilinir. Tandır kebabı ve kirdesi en az Bursa’dakiler kadar lezzetlidir. Kâseleri, fincanları, çeşit çeşit maşrapa, testi, çanak ve tabakları başka diyarlarda bulunmaz.

³³ Miladi: 1565-1566

³⁴ Miladi: 1583-1584

Şehrin içinde ve dışında kayalardan doğan binden fazla pınar bulunur. Bu pınarların, temmuz ayında buz parçası gibi suları olur ki bu sudan içen kimse hayat bulur. Sularının da etkisiyle halkının yüz rengi kırmızımsı olur. Kütahya halkı, sağlam ve güçlü bir bedene sahiptir. Kütahya suları içildiğinde o kadar rahat sindirilir ki bir adam bir kuzuyu tek başına yediğinde bu sudan içerse rahatça hazmedebilir. Ulu cami önünde yer alan Germiyanoglu imaretindeki sudan içen kişilerin canı sıkılmaz ve sıkıntısı def olur.

Evliya Çelebi'ye göre, Kütahya'da oldukça fazla eski zaman eserleri ve yapıları vardır. Söz konusu eserleri anlatmaya ve övmeye kelimeler kifayetsiz kalır. Kütahya halkı ise garipleri sever. Gayet cesur ve yiğit bir kavimdir. Seyahatname'nin bu bölümünde, şehir hakkında Kütahyalı şair Firâkî'nin söylediği şu beyite yer verilmiştir:

“Ey Firâkî şehrimiz şahin yuvasıdır bizim

Anın için anadan doğanımız şehbâz olur” (Kahraman, 2011: 27).

Seyyah, Kütahya suyunun ve havasının tatlı olmasından dolayı güzellerinin de çok olduğunu söyler. Onlar hakkında nice kasideler, penç beyit ve şehrengizler söylenmiştir. Kütahya, Anadolu'da bir Türkistan vilayeti olsa da çok sayıda âlimi, fazılı ve şairi vardır. Kütahya halkı, zevk ve sefa ehlidir. Üzüntü ve sıkıntı taşımaz. Çocukları gayet edepli ve erişkin olur. Ayrıca seyyaha göre bütün Kütahya halkı fukara dostudur.

Kütahya'daki asker sınıfı avlanmaya oldukça düşkündür. Elllerinde ve pazılarında atmaca, balaban ve şahinler taşır. Rüzgâr gibi hızlı atlarına binerek ve yanlarına eğitilmiş köpeklerini alarak sık sık avlanmaya gider.

Kütahya'nın giyecekleri ise seyyaha göre genellikle çuka ferace ve kontuştur. Kadınlar çoğu zaman başlarına altın ve gümüşten tas takke giyerler. Üzerlerine ise çuka ve beyaz car bürünürler. Ayaklarına kadife çakşır ve onun üzerine sarı çizme giyerler. Kütahya halkı son derece edepli ve terbiyeli gezer.

Seyyah Evliya Çelebi, Kütahya ekonomisi hakkında birtakım tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre Kütahya'da yiyecek ve içecekler oldukça ucuzdur. Bir okka has ve beyaz ekmek bir kuşgözü akçeye satılır. Bir okka koyun eti iki akçe, bir okka sığır eti bir akçedir. Ancak bir okka ciğer ise üç akçedir. Bir at yemi de bir akçedir. Kütahya'da diğer aranan eşya ve ihtiyaçların da bolca bulunduğu seyyah tarafından ifade edilmektedir. Bununla birlikte Evliya Çelebi, Kütahya beyaz ekmeğinin

oldukça lezzetli olduğunu ve bu lezzete eş değer ekmeğin ancak Kerkük'te bulunabileceğini söylemiştir.

2.4.3.2. Kütahya Mesirelerinin Özellikleri

Seyyah Çelebi, Kütahya kalesinin güney tarafında yer alan Sultanbağı'nın oldukça ferah bir yer olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kekliği bol olduğu için şairlerin Kebkebir dediği bayırın da hoş sularıyla meşhur olduğunu ifade etmiştir. Bunlarla birlikte Aksu gezinti yeri, Lasızmâde bahçesi ve Konduviranbaşı mesire yerlerinin cana can katan suları vardır. Buralardan geçen pınarlar aşağı çayır ortasında Felendi³⁵ nehrine karışır.

Evliya Çelebi şehrin iklimi ve tarım ürünleri hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, Kütahya'ya üzüm, köylerden ve Gediz şehrinden gelir. Kışının sert olmasından dolayı incir, üzüm, nar, limon ve turunçgil yetişmez.

Seyyah, Kütahya'nın sürekli deve, katar ve arabaların işlediği bir bolluk şehri olduğunu söyler. Doğusu ve batısı arasında iki konaklık geniş bir ova vardır. Kible (güney) tarafından Afyonkarahisar'a kadar bütün köyler ve kasabalar şen ve mamurdur. Şehrin batı tarafındaki köy ve kasabalar da oldukça verimlidir. Her yönüyle Kütahya büyük ve ulu bir şehirdir.

Çelebi, Kütahya Paşa Sancağına bağlı yirmi dört kadılık olduğunu belirtmektedir. Bunlar: Amid kazası, yani Eğrigöz kazası, Simav kazası, Gedüs (Gediz) kazası, Selinti (Selendi) kazası, Kula kazası, İnay kazası, Eşme kazası, Güt kazası, Sirke kazası, Çakırca kazası, Gököyük kazası, Denizli kazası, Şeyhli kazası, Baklan kazası, Dazkırı kazası, Homa kazası, Kenger kazası, Uşak kazası, Banaz kazası, Honaz kazası, Ezine kazası, Çarşamba kazası, Dağardı kazası ve Çal kazasıdır. Bu yirmi dört paşa sancağı dışındaki şu yedi nahiye ise Kütahya Mollasının hükmü altındaki nahiye kazalardır: Altuntaş kahiyesi, Gergiviran kahiyesi, Öruncük kahiyesi, Tavşanlı kahiyesi, Gümüş kahiyesi, Armutlu kahiyesi ve Etrafşehir kahiyesi... Seyyaha göre Kütahya eyaleti, coğrafi konumu neticesine göre dördüncü iklimde yer alır. Bu sebepten dolayı havası ve suyu oldukça serttir.

³⁵ Gümümüzdeki adı Felent Çayı

2.4.3.3. Kütahya'nın Ziyaret Yerleri

Evliya Çelebi, şehirde yatan eren ve ermişleri ziyaret ederek eserinde yer vermiştir. Çelebi, eserinde ilk olarak Sultanbağı mezarlığında yatmakta olan Hızırlı Şeyh Sultan ve Ahi Evran Sultan'ın ziyaretgâhına değinmiştir. Ardından Taşoluk Mahallesinde Acem Sultan ve Güzelim Sultan ziyaretgâhına değinir. Çelebi, daha sonra Ahi Mustafa Mahallesinde yatmakta olan Ergun Çelebi hazretleri ziyaretgâhına değinir. Ergun Çelebi, Hazret-i Mevlana'nın soyundandır. Şeyh Ahmed ve Ahteri Efendi ise Pirler mahallesinde meftundur.

Şeyh Ahmed Kalburcu, büyük bir sultandır. Kütahya yakınlarındaki Kalburcu köyünde yetişmiştir. İlim sahibi ulu bir kimsedir. Ömrü boyunca buğday ve arpa ekmeği yememiş, çavdar ekmeği yemiştir. Bu sebepten dolayı halk arasında (Çavdarlı Şeyh) olarak bilinir. Selim Han zamanında bu zata, güzel bir tekke yapılmıştır.

Balıkli Hamam yakınında, el-Mevlâ Yakub türbesi vardır. Bu zat, Kütahya mollası iken vefat etmiştir. Donanımlı ve süslü bir türbesi vardır. Mezar taşındaki tarihler için Çelebi, muhteşemâne tabirini kullanmıştır. Yakub Efendi, Şehzade Sultan Mustafa'nın kullarındandır. Feraset ve ilim sahibi bir kimsedir.

Saray Cami mezarlığında şairler sultanı Molla Firâkî Efendi'nin kabri bulunmaktadır. Firâkî Efendi, Evliya Çelebi'nin akrabasıdır. Dört dilde belîğ konuşan ve yazan bir kişidir. Divanından başka kırk üç adet kitap telifi vardır. Çelebi'nin Zeregen mahallesindeki evinin önünde bulunan mezarlıkta çok sayıda akraba ve yakını yatmaktadır.

Hüsrev-ü Şirin adlı şiirin sahibi ünlü divan şairi, Mevlânâ Şeyh Efendi³⁶ Kütahya yakınında Donlu Pınarı³⁷ köyünde yatmaktadır. Şam mahallesinde Şeyh Seyyid Nureddin Sultan, tekkesinde meftundur. İshak Fakih imaretinde Germiyanoglu Sultan Yakub yatmaktadır. Meydan Mahallesi mezarlığında kutuplar kutbu Şeyh Hazret-i Hacı Bayram Sultan yatar. Bu zatın nice bin kerametleri görülmüştür. Molla Vâhid Paşa hazretleri, kendi adındaki medresesinde meftundur. Ahi Evran Sultan, kendi adını taşıyan mahallesinde yatmaktadır. Hızırlık Sultan ve Hezar Dinari Sultan Kütahya fatihidir. Bu zatlar da zaviyelerinde yatmaktadır. Şeyh İshak Fakih yine kendi adını taşıyan camide

³⁶ Şair Şeyhi

³⁷ Günümüzdeki adıyla Kütahya Merkez'de bulunan Dumlupınar köyü

meftundur. Ayrıca Lâleli Çeşme Mahallesi yakınında yer alan Küçük Dede mezarı da Kütahya şehrinin önemli ziyaret yerleri arasındadır.

Evliya Çelebi'ye göre Kütahya şehri içinde nice kere yüz bin büyük veliler yatmaktadır. Seyyah, bu velilerin türbelerine yüz sürüp yakınlık kazanmayı ümit eder.

2.4.3.4. Kütahya Kaplıcası (Yoncalı)

Seyyah Evliya Çelebi, Kütahya şehir merkezindeki gezisini tamamladıktan sonra şehirden ayrılır. Kuzey tarafına doğru yola çıkar ve Felendi nehrini geçerek bir saatte Yoncalı Ilıcasına gelir. Çelebi'ye göre burasının ılık ve güzel bir suyu vardır. Bütün Kütahya halkı kiraz mevsiminde çadırlarıyla buraya gelerek beşer onar günlüğüne kamp kurarlar. Burada ılıcanın şifalı sularına girerek sağlıklarına kavuşurlar. Seyyahın ifadelerine göre Yoncalı kaplıcası sularının yetmiş türlü tesiri ve şifası vardır. Başta cüzzam³⁸ hastalığı olmak üzere abraş³⁹ ve saç dökülme hastalıklarına faydalı olan bir ılıcadır (Güler, 2011:51).

Sultan Keyhüsrev, bu ılıcanın üzerine yüksek bir kubbe yaptırmış, çevresine yer yer halvet odaları ve baştan başa kâgir binalar inşa ettirmiştir. Yoncalı kaplıcasının dört bir tarafı dağlık ve ormanlıktır. Köşe köşe sık ağaçlık yollar, kenarında pınarlar ve akarsular içinde olan bu yerde herkes eşleri ve çocuklarıyla zevk ve sefa ederek tazelik kazanır. Dört bir tarafındaki köylerden o kadar yiyecek içecek gelir ki bu durum pazar ahalisine çok önemli bir kazanç olur. Seyyaha göre Yoncalı ılıcası, zevk ve sefa içerisinde dinlenilecek bir yerdir. Çelebi buradaki seyahatini tamamlar. Yoncalı'daki ahaliyle vedalaşıp Altıntaş kasabasına doğru yola koyulur.

2.4.4. Seyahatnamede Kütahya'nın İlçeleri⁴⁰

2.4.4.1. Domaniç

Evliya Çelebi, İnegöl kasabasından ayrılarak Domaniç'e doğru yola koyulur. Domaniç Dağında seyahat ederken eşkıyalar ile karşılaşır. Seyyah eşkıyalarla

³⁸ Miskin

³⁹ Alaca

⁴⁰ "Seyahatnamede Kütahya'nın İlçeleri" bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

karşılaşması sebebiyle Domaniç Dağını, haramiler ve yol kesenler yatağı olarak nitelendirir. Bu dağ, o kadar ünlüdür ki Arap ve Acem diyarlarında dahi bilinmektedir. Dağın zirvesine tam dokuz saatte çıkılır. Zirve kısmı bulutlar içindedir. Hava açık olduğu zaman Domaniç Dağı zirvesinden güney taraftaki Mihaliç şehri, Erdek kasabası ile Apolyont ve Biga kasabaları görülür. Yine zirveden bakıldığı zaman iki konak ötede yer alan Kütahya şehri ve doğu tarafta kalan Bilecik kasabası gözükmemektedir. Seyyah, eşkıyaların elinden kurtulduktan sonra dokuz saatlik bir seyahatin ardından günümüzde Domaniç ilçesinde yer alan Çukurca köyüne⁴¹ varmıştır.

Çukurca köyü ahalisi Çelebi'nin ziyaret ettiği vakitlerde yaylaya çıkıp kamp kurmuştur. Seyyah da halkın kamp yerine varmış ve çadırını kurmuştur. Bu yaylada Çelebi, akşam ezanını okumuş ve kalabalık bir cemaatle akşam namazını kılmıştır. Yayladaki Çukurca halkı, Evliya Çelebi'yi çok iyi derecede karşılamış, yiyecek ve içeceklerini onunla paylaşarak Kütahya halkının misafirperverliğini göstermiştir.

Seyyaha göre Çukurca köyü, Bursa sancağındaki Domaniç nahiyesine bağlı Müslüman bir köydür. Köy, ak kayalı bir dağın eteğine kurulmuştur. Bağ ve bahçesi yoktur. Elli adet tahtadan yapıli evi, bir camisi, üç adet kiremit örtülü kâgir yapıli hanı ve bir tane kaynak suyu vardır. Çelebi, Çukurca yaylağından ayrılarak, yarım saatte Selim Baba köyüne gelir.

Çelebi, Selim Baba köyünü Çukurca'ya bağıli olduğunu belirtir. Bu köy, bir bayır eteğine kurulmuştur. Yirmi evli, bağısız ve bahçesiz küçük bir Müslüman köyüdür. Selim Baba köyünün yeşilliğı ve kaynak suları seyyahın övgüsüne mahzar olur. Çelebi, köy içinde yer alan Hazret-i Selim Dede Sultan türbesini de ziyaret eder. Bu zat, Karaca Ahmed Sultan erenlerindendir. Nice keşif ve kerametleri görölmüştür. Köyün dışarısında yeşillik bir yerde yer alan, mamur bir tekke içinde yüksek bir türbede yatmaktadır. Zatin mübarek başında; Abbasî sarığı, çerağlar, şamdan ve sancaklar donatılmıştır. Türbenin avlusunda ise mutfak ve derviş odaları yer alır. Türbede onca kıymetli eşya olmasına rağmen halktan kimsenin o eşyalara el uzatmaması Çelebi'nin takdirini kazanmıştır.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya- Manisa- İzmir- Antalya- Karaman- Adana- Halep- Şam- Kudüs- Mekke- Medine*. 9.Kitap, 1. Cilt, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi, ss.12-53.

⁴¹ Çukurca günümüzde Domaniç'e bağıli bir beldedir.

Seyyah, Hazret-i Selim Dede Sultan türbesinde bir Yâsin-i şerif okuyarak buradan ayrılır ve Tavşanlı'ya doğru yola koyulur.

2.4.4.2. Tavşanlı (Hargûş)

Çelebi, Selim Dede türbesinden güneye doğru yola koyularak yaptığı altı saatlik bir seyahatin ardından Hargûş (Tavşanlı) şehrine gelir. Seyyahın verdiği bilgilere göre, Tavşanlı şehri, 783⁴² tarihinde Germiyanogulları zamanında fethedilmiştir. Daha sonra Germiyanogulları kızını Beyazıt Han oğlu Şehzâde Mehmet Han'a verince şehir, düğün çeyizi olarak Osmanlılara verilmiştir.

Tavşanlı, Kütahya sınırlarında yer alan yüz elli akçelik bir kazadır. Bu kazada toplam yetmiş tane köy bulunur. Paşa tarafından görevlendirilen hâss-ı hümayun buraya hâkimdir. Tavşanlı kalesi, Rum yapımı olan kâgir yapıli sağlam bir kaledir. Kalenin dizdari ve neferleri yoktur. Tavşanlı şehri bu kalenin eteğine kurulmuştur. Bağlı ve bahçeli, akarsulu gayet havadar bir şehirdir. Ovalarında ve köylerinde tavşanı çok olduğu için Tavşanlı adıyla meşhur olmuş bir şehirdir.

Seyyaha göre, Tavşanlı'da toplam altı mahalle ve altı cami bulunur. Çarşı içerisindeki cami mamurdur. Ayrıca bu şehirde hanlar, hamamlar, sıbyan mektebi ve küçük bir çarşı bulunur. Ancak bedesten, imaret ve medrese bulunmaz. Şehrin beğenilen özellikleri arasında bulunan Tavşanlı ağdası çok meşhurdur. Bu ağda, baldan daha lezzetli bir pekmezdir. Tavşanlı halkının en önemli geçim kaynaklarının başında bu pekmez gelmektedir. Burada üretilen pekmez, çam kutular vasıtasıyla çevre vilayetlere satılır. Simav ve Demirci şehirlerinden Tavşanlı'ya üzüm kurusu getirilip pekmez yaptırılır. Tavşanlı haklı, vaktini genellikle bağda geçirir. Seyyahın değerlendirmesine göre diğere çevre diyarlarda da çok sayıda bağ vardır. Ancak Tavşanlı pekmezi gibi bir pekmez oralarda bulunamaz. Çelebi, Tavşanlı'dan ayrılarak Şeyh Ömer köyüne gelir.

Şeyh Ömer köyü⁴³, yetmiş adet toprak örtülü haneden oluşan bir camili Müslüman bir köydür. Bu köyün tüm dağları ve bağları beyaz topraklıdır. Köy yolunun üzerinde yer alan türbede ise Şeyh Ömer Hazretleri yatmaktadır. Seyyah buradan yola çıkarak Kütahya Merkez ilçesine gider.

⁴² Miladi:1381-1382

⁴³ Günümüzde Seyitömer Beldesi

2.4.4.3. Altıntaş

Evliya Çelebi, Yoncalı'dan ayrıldıktan sonra on saatlik bir seyahat yapmış ve Altıntaş kasabasına gelmiştir. Seyyah, Selçuklular zamanında Altıntaş kasabasında altın madenin çıktığını bu sebeple de adının Altıntaş olarak anıldığını ifade eder. Altıntaş, Kütahya sancağına bağlı molla nahiyesi bir kazadır. Şehri uçsuz bucaksız bir ovanın üzerine kurulmuştur. Burada iki yüz adet toprak örtülü hane yer alır. Ayrıca bir cami, bir hamam ve küçük bir çarşı bulunur. Altıntaş kazası verimli ovaları, ulu ağaçları, bağları ve bahçeleriyle şirin bir kasabadır. Çelebi, burada bir gece misafir olmuş ve ertesi sabah altı saatlik bir yol gidip Ömer Bey köyüne gelmiştir. Bu köy, elli haneli Müslüman bir köydür. Şirin bir zaviyesi vardır. Seyyah, buradan da ayrılarak üç saatlik bir seyahatin ardından Afyonkarahisar şehrine ulaşmıştır.

2.4.4.4. Gediz (Gedüs)

Afyonkarahisar ve Uşak şehirlerini seyahat eden Çelebi, Uşak'tan dokuz saatlik bir yolculuğun ardından Gediz nehri kenarında yer alan Murad Ağa köyüne gelmiştir. Murad Ağa köyü, bir camisi ve mesire alanı olan Müslüman bir köydür. Evliya Çelebi, burada Gediz nehri ile karşılaşmasından dolayı nehir hakkında bilgiler vermiştir. Bu nehir, Gediz şehrinin doğu tarafında bulunan Murat yaylasından doğar. Batıya doğru akarak Aydın vilayetini sular. Ardından nice köyleri ve kasabalardan akarak on konak yer gidip İzmir yakınlarında yer alan Menemen şehrinden geçer. Buradan Kara Foça Kalesi dibinden Akdeniz'e karışır. Seyyah Murad Ağa köyünden iki saat yol giderek Gediz'e ulaşır.

Çelebi, Gediz ziyaretinde ilk olarak Gediz kalesi hakkında bilgiler vermiştir. Kale, Rum kayserlerinden Gediz adındaki bir kralın yapısıdır. Germiyanogulları zamanında Yakup Şah bu kaleyi fethetmiştir. Daha sonra ise Yıldırım Han'ın eline geçmiştir. 1025⁴⁴ tarihinde Celali İsyanları dolayısıyla Sultan Ahmet veziri Kuyucu Murad Paşa tarafından bazı yerleri tahrip edilmiştir.

⁴⁴ Miladi: 1616-1617

Gediz şehri, Kütahya Eyaleti'nde serbest bir zeamettir ve üç yüz akçe pâyesiyle şerif kazadır. Kethüdayeri, serdarı, şeyhülislâmı, nakibi ve uleması çoktur. Çelebi, Gediz şehrinin önde gelenlerinden ise şu şekilde bahseder.

Ayanından Azmîzâde Çelebi zât-ı şeriftir. Hatta yoldaşımız Sâilî Çelebi, Azmîzâde hizmetçilerinden olmakla bu Azmîzâde Çelebi yanında kaldı. Yine hanedan sahibi Murad Ağa, zeamet sahibi Beyzade Yusuf Ağa, Bey Efendi ve Silâhdar sipahi halifesi Gedizli Mehmed Efendi, babası Mustafa Ağa, bunlar vilâyet ayanından sofraları, nimetleri bol kimselerdir (Kahraman, 2011: 44).

Seyyaha göre, Gediz şehri taşlık dar bir boğaz içine ve dere kenarına kurulmuştur. Dere ve tepeleri süslenmiş güzel haneleri vardır. Şehre, yirmi-otuz yılda bir farklı diyarlardan pehlivanlar gelir. Bunlar birbirlerini imtihan etmek için kale kayasına ip bağlayıp çeşitli ustalıklar gösterir ve ser-çeşme pehlivan olur. Çelebi, kalenin kulesinin göklere kadar uzandığını bu sebeple de halk arasında Cambaz kulesi ismiyle bilindiği belirtmiştir. Bu Cambaz kulesinin üst kısımlarında ise avlusuz ve bahçesiz daracık evler yer alır. Buranın yolları ise sarp ve dardır.

Evliya Çelebi, Gediz şehrinde iki bin toprak örtülü hane olduğunu belirtmektedir. Ayrıca toplam on üç mahalle ve yirmi cami bulunur. Camiler içerisinde en eskisi, mahkeme yakınlarında bulunan Hacı Mustafa Camisidir. Burası, kurşunlu ve küçük bir camidir. Şehirdeki bir diğer cami ise çarşı içerisinde yer alan Gazanfer Ağa Camidir⁴⁵. Bu caminin kalabalık cemaati olur. Oldukça sanatlı ve aydınlıktır. Üzeri kurşun örtülüdür. Seyyah bu caminin Tire ve Manisa'da mislinin olmadığını ifade etmiştir. Gazanfer Ağa Camisinin yanında bir de hamam yer alır. Çarşıda ayrıca doksan beş adet kâgir yapılı dükkân bulunur. Bu dükkânların hepsi bir cadde üzerine kurulmuştur.

Seyyah, şehirde yer alan imaret, han, medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve bütün kâgir dükkânların hep Gazanfer Ağa hayratı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte bu muhterem, şehrin uzağında yer alan Akdağ'dan büyük paralar harcayarak şehre içme suyu getirmiştir. Gazanfer Ağa, III. Murad'ın kapı ağası görevinde bulunmuş, hayır ve hasenat sahibi bir kimsedir. Gedizli olan Gazanfer Ağa, seyyaha göre şehrin gelişiminde ve kalkınmasında büyük pay sahibidir.

⁴⁵ Günümüzde Gazanfer Ağa Ulu Cami

Şehrin içinde akan dereye halk, Küçük Gediz Nehri demiştir. Bu dere aşağı ovada Büyük Gediz Nehri'yle karışır. Seyyah, Kütahya şehrini meyve ile doyuran yerin Gediz kazası olduğunu söyler. Ayrıca burasının üzümü, armudu, pamuk bezi ve üzüm köfteri oldukça meşhurdur. Şehrin temmuz ayında havası oldukça sıcak ve ağırdır. Suyu ise oldukça hoştur. Gediz halkı, esmer yüzlüdür. Bu halk, garip dostu ve gönül okşayan kimselerden oluşur. Kapıları gelene ve geçene açıktır.

2.4.4.4.1. Gediz Kaplıcası

Evliya Çelebi, Gediz'den ayrılarak doğuya doğru yaptığı üç saatlik yolculuğun ardından Gediz kaplıcasına⁴⁶ gelir. Gediz ılcısı, Murat Dağı yaylasının eteğinde yer alan büyük bir kaplıcadır. Seyyaha göre, bu kaplıcanın özellikleri ve şifaları dillere destan olmuştur. Burasının berrak suyundan içen kişi tüm salyalarından kurtulur ve yüzüne kan gelir. Yedi sekiz defa havuzuna girenlerin ise vücudunda hararet kalmaz ve vücudu pamuk gibi yumuşacık olur.

Seyyah, Gediz kaplıcasının yaylak alanına kamp kurarak burada bir hafta boyunca konaklar. Bu yaylaya özellikle kiraz mevsimi başladığı zaman Gediz şehri ve civarındaki diarlardan birçok insan gelir. Yaz aylarının Gediz'de oldukça sıcak geçmesi sebebiyle yöre halkı için bu yayla tam bir serinleme ve dinlenme yeridir. Akraba ve yakınlarıyla yaylaya çıkarak burada iki üç ay konaklarlar. Seyyah, Murat Dağı yaylası için Kütahya sularının kaynağı olduğu değerlendirmesini de yapmıştır.

Çelebi, yoldaşlarıyla birlikte buradan ayrılarak yola koyulur. Gediz çıkışında ilk olarak Gürlek köyüne⁴⁷ gelir. Gürlek köyü, yüksek bir dağ eteğine kurulmuş dağlarından nehirler akan bağlı ve bahçeli bir köydür. Yüz hanesi, bir camisi ve bir tekkesi vardır. Seyyah, bu köyü de geçerek Üçbaş köyüne⁴⁸ gelir. Bu köy de dağ eteğine kurulmuştur. Köyde; yüz ev, bir cami ve birkaç tane de demirci dükkânı bulur. Seyyah Çelebi buradan da ayrılarak Şap Madeni Köyü yani günümüzdeki ismiyle Şaphane ilçesine gelir.

⁴⁶ Murat Dağı Kaplıcaları

⁴⁷ Bu köy, günümüzde de aynı isimdedir ve Gediz ilçesine bağlıdır.

⁴⁸ Bu köy, günümüzde de aynı isimdedir ve Şaphane ilçesine bağlıdır.

2.4.4.5. Şaphane (Şap Madeni Köyü)

Evliya Çelebi, Şaphane ilçesinin idaresi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Burası, muaf ve müselleme mîrî hâss-ı hümayundur. Beş yük akçe padişah malı ile iltizam edilen bir emindir. Şaphane hâkimi burayı yüz adamla yönetir. Kesinlikle hiç kimse Şaphane yönetimine müdahale edemez. Bu köy, tüm vergilerden muaftır. Köyden şap madeni çıkarılmaktadır. Bütün Anadolu diyarına şap madeni bu köyden gider. Şap madeni, seyyah Çelebi'ye göre mutlaka görülmesi gereken acayip bir madendir. Yer altından lağım kazılarak yöre insanı tarafından çıkarılır. Şap Madeni köyü (Şaphane) ise dağlık mevkide bir bayırın başına kurulmuştur. Köyün, bağı ve bahçesi olan toplam yüz hanesi vardır.

Seyyah, Şaphane ziyaretinin ardından Simav'a doğru yola çıkar. Dağlar, beller ve nice taşlık yokuş aşarak yedi saatte Derbent köyüne⁴⁹ gelir. Ardından bir saatlik seyahatin ardından da Sarıçam Köyüne⁵⁰ gelir. Seyyahın belirttiğine göre bu köy, kırk-elli hanelik bir zeamet köyüdür. Seyyah, bu köyün ardından Kalkanlı köyüne⁵¹ gelir. Bu köy de altmış hanesi ve bir camisi olan, suyu ve havası hoş mamur bir tımar köyüdür. Çelebi, bu köyü de geçerek Simav'a ulaşır.

2.4.4.6. Simav

Evliya Çelebi, eserinin Simav kısmında öncelikle Simav Kalesinin tarihi hakkında bilgiler vermiştir. Kale, Büyük İskender zamanında Rum Batlimus krallarından Batlimus yapısıdır. Tarihte Fındıcak Kalesi diye de bilinmektedir. Simav şehrinin güney tarafında yüksek bir kayanın üzerinde yer alır. Daha sonraki yıllarda Germiyanoglu veziri Babık Bey, Simavna adındaki Rum bir kraldan kaleyi fetheder. Bu sebepten dolayı şehre Simav denmiştir. Yıldırım Han zamanında ise imparator Timur, kaleyi harap etmiştir. Seyyah, Simav ismiyle ilgili başka bir rivayet olduğunu da ekler. Bu rivayete göre de Simav adı sîmâb kelimesinden gelmiştir. Sîmâb kelimesi gümüş suyu anlamına gelmektedir. Çelebi, bu rivayetin doğru olabileceğini çünkü şehrin sularının gerçekten gümüş gibi berrak olduğunu söyler.

⁴⁹ Bu köy, günümüzde de aynı isimdedir ve Şaphane ilçesine bağlıdır.

⁵⁰ Bu köy, günümüzde de aynı isimdedir ve Simav ilçesine bağlıdır.

⁵¹ Bu köy, günümüzde Kalkan isimdedir ve Simav ilçesine bağlıdır.

Seyyaha göre Simav şehri, Kütahya sancağına bağlı yüz elli akçelik şerif bir kazadır. Şeyhülislâmı, nakibi, kethüdayeri, serdarı ve ayanı vardır. Şehirde dört mahalle vardır. Bunlar: Ulvî (Yukarı) Mahallesi, Vasatî (Orta) Mahallesi, Süflî (Aşağı) Mahallesi ve Cedit (Yeni) Mahallesi... Tüm bu mahallelerde bahçeli bin iki yüz ev vardır. Bütün evler, tahta örtülü ve bakımlıdır. Şehrin ana yolları ise inişli ve yokuşludur.

Çelebi'ye göre şehirde toplam on yedi mihrap yer alır. Bunların dördü cami geri kalanı mescittir. Camilerin ilki Ulu Camidir⁵². Bu cami, Babık Bey zamanında yapılmıştır. Kiremit minaresi ile kendini gösterir. Caminin şerefesi, dört tarafı örme demir kafes ile süslenmiştir. Yapısı ise eski tarz toprak örtülüdür. Cami cemaati oldukça fazladır. Kapısı üzerinde şu tarih yazar:

“Sahib-i cami-i şerif Çavuş Süleyman Beğ.

Sene (—)” (Kahraman, 2011: 48).

Seyyaha göre bu tarih, cami tamir edilirken düşmüştür. Ancak caminin eski tarihi şöyledir:

“Kad temme camiu’ş-şerifu bi’ avnillâh

Hattâ yusallîfihi bi-zikri ismillâh

Allâhümme tekabbel ibadetehu li-ibâdillâh

Innemal-a’malu bi’n-niyâti kale Resûlullâh

Ve in kâne lillâhi fekâne lehu lillâh

Ve yalemü’t-tariha dâmehe el-hayru lillâh.

Sene 996⁵³” (Kahraman, 2011: 48).

Seyyah ayrıca bu camiye Sivas eyaletine bağlı olan Niksar şehrindeki Dânişmend oğlu Melik Gazi Camine benzetir. Ancak Simav Ulu Camisi ona göre daha sanatlıdır.

⁵² Günümüzde de aynı isimdedir.

⁵³ Miladi: 1587-1588

Şehirdeki ikinci cami ise çarşı içerisinde yer alan Cami-i Cedid (Yeni Cami)⁵⁴’dir. Bu caminin üst katı yeni yapılmıştır. Alt tarafında ise dükkânlar yer alır. İki tarafından kible kapısına yirmişer basamak taş merdiven ile çıkılır. Aydınlık ve güzel bir camidir. Cemaati boldur. Evliya Çelebi, camiye şu tarihi söylemiştir:

“Evliyâ dedi camie tarih

Olmuş itmam bu makâm-ı hâlâ.

Sene 1081⁵⁵” (Kahraman, 2011: 49).

Seyyah, bu tarih için hayır sahibinden bir at, bir çuka, kumaş ve elli altın hediye almıştır. Şehirdeki üçüncü cami ise çarşının yukarı kısmında yer alan Hacı Pir Ahmed Ağa Cami’dir. Bu caminin duvarından halkın paşa pınarı dediği bir çeşme vardır. Seyyaha göre çeşmenin buz parçası gibi suyu olur. Bu suyun benzeri Elburz Dağı eteğinde yer alan Sitaze Nehri’dir. Şehirdeki dördüncü cami de tabakhane yakınında yer alan Cami-i Atik (Eski Cami)’dir.

Simav şehrinde biri Halveti tekkesi olmak üzere iki tekke ve Babık Bey ile Karaca Ahmed Bey isimlerinde iki hamam vardır. Toplam iki yüz elli beş adet dükkân bulunur. Ancak şehrin bedesteni yoktur. Simav çarşısında ve hanlarında nadir eşyalar dâhil çoğu şeyi bulmak mümkündür. Şehrin tüm imaretleri Gediz şehrindeki gibi tepe üzerindedir. Çarşı ve pazarında büyük çınarlar ile salkım salkım söğüt ağaçları yer alır. Bu ağaçlar sayesinde sıcak çarşıya tesir etmez ve her yer gölge olur. Seyyah, Simav evlerinin genellikle kerpiçten yapıldığını nadir olarak taş yapının bulunduğunu da bildirmektedir.

Evliya Çelebi, Simav’ın meşhur olan yanlarından birinin şehrin kuzeyinde yer alan Simav gölü olduğunu belirtir. Bütün dağlardan akan akarsular Simav gölünde toplanır. Bu gölde sazan balığı, çime balığı ve turna balığı gibi çeşit çeşit balıklar olur. Gölün doğu tarafında halkın Delice Hisar olarak bildiği küçük bir kale yer alır. Gölün batısında da Yenice Hisar olarak bilinen virane bir kale vardır. Şehrin kuzey tarafında ise büyük bir ova yer alır. Burası, en az Simav gölü kadar büyük bir ovadır. Mahsulü oldukça fazladır.

⁵⁴ Günümüzde Üzüm Pazarı Cami olduğunu düşünmekteyiz.

⁵⁵ Miladi: 1670-1671

Seyyah, Simav şehri için havası ve suyu oldukça latif bir evliyalar şehri değerlendirmesini yapar. Şehrin çok sayıda âlimi, kadısı, salihî ve şeyhi vardır. Bununla beraber şehrin sayısız civan pehlivanı bulunur. Çelebi, vilayet ayanıyla yaptığı sohbette Simav pehlivanları ile ilgili şu bilgileri alır:

Bizim şehrimizin öyle pehlivanları olur ki Anadolu diyarında şehrimiz pehlivanlarının arkasını yere getirmiş pehlivan yoktur. Şehrimiz etrafında ve diğer vilâyetlerde düğünler ve kutlamalar olsa şehrimiz pehlivanları o büyük toplantılara varıp bütün kasaba pehlivanlarını birer elden elleşip kündeden yahut Cezayir sarmasından veya taşlamadan yahut kirdmandan veya piş kabzadan, kısacası 160 çeşit oyundan bir oyun ile zorla yenip ödülleri ve hediyeleri bizim pehlivanlarımız alagelmışlerdir (Kahraman, 2011: 50-51).

Ayanın bu sözlerinin ardından Çelebi şu soruyu sorar:

“Ya sultanım, ayâ aslı ne ola ki sizin gençleriniz galip, diğerleri mağlup ola. Bu siz iyi bilirsiniz ki el elden üstündür, demişler. Bunda bir hikmet vardır ki daima sizin pehlivanlarınız galip ola” (Kahraman, 2011: 51).

Seyyahın bu sorusu üzerine şehrin ayanı şu cevabı verir:

Sorunuz yerindedir. Bizim gençlerimizin galip olduklarının aslı odur ki her biri birer büyük evliyanın soyundandır. Onun için sırtları yere gelmez ve bir yiğidimiz düşmandan yüz çevirmez. Cesur ve bahadır yiğitlerimiz vardır. Bizim şehrimizde yetişen kızlarımızı bu şehirden dışarı çıkarıp diğer köylerin halkına vermeziz, yine burada kefeneye veririz ve başka yerden kız da almazız. Onun için tüm şehrimizin halkı soylu soplulu er oğulları pehlivan erenlerdir (Kahraman, 2011: 51).

Seyyah, gerçekten de Simav pehlivanlarının şahbaz, dilâver, iri gövdeli ve kesimli güzel gençler olduğunu belirtir. Bu pehlivanlar, herkes ile güzel geçinen gariplerin dostu adamlardır. Çelebi, vilayet ayanıyla yaptığı sohbette Simav şehrinin beyaz kirazının oldukça meşhur olduğunu ve şehirde on sene önce görülen şiddetli kışın artık görülmediğini bu sebeple de başta nar ağaçları olmak üzere birçok ılıman iklim meyvelerinin Simav bahçelerinde artık yetişebildiğini öğrenir.

2.4.4.6.1. Simav Kaplıcaları

Çelebi'nin Simav'daki bir sonraki durağı ise şehrin yarım saat kuzeyinde yer alan Germâb Ilıcasıdır⁵⁶. Seyyah, burası ile ilgili Anadolu Eyaleti'nde çok sayıda ılıca olduğunu ancak Simav ılıcaları gibi yeryüzünde bir ılıca bulunmadığını söyler. Büyük ılıcanın iki havuzu vardır. Buranın yakınlarında Osim Ilıcası, Naşlı Ilıcası ve Cennet Köy Ilıcası yer alır. Tüm ılıcalarda toplam yedi adet hamam bulunur. Seyyahın belirttiği üzere bütün şehir halkı temmuz ayında çadırlarıyla ılıcalara gelerek konar. Buralarda zevk ve sefa içerisinde hamam faslı yaparlar. Ilıca sularında kükürt kokusu hissedilmez. Oldukça lezzetli ve içimi güzel bir sudur. Pek çok hastalığa iyi gelir.

2.4.4.6.2. Simav'ın Ziyaret Yerleri

Seyyah Çelebi Simav'ın ziyaret yerlerini dolaşarak buradaki zatlara dua okumuştur. Bahsettiği ilk ziyaret yeri, Karşıyaka denilen dağda yatmakta olan Al-i Abâ fukarası Hazret-i Hacı Baba'nın nurlu mezarıdır. Oradan aşağıya giderek şehre yakın yerde bulunan Şeyh Çavlı Sultan kabrini ziyaret eder. Ardından Çavlı Mahallesi'ne yakın bir konumda bulunan Şeyh Hazret-i Zekeriya Efendi ziyaret yerine uğrar. Zekeriya Efendi, seyyaha göre yüzlerce kerameti olan ulu bir sultandır. Kerametlerinden birisi, Simav şehrine veba ve humma hastalığı girmesin diyerek dua etmesidir. Zatın bu duasının ardından şehre yüz elli sene veba hastalığı girmemiştir. Akabinde yine bu mahallede doğan Şeyh İlâhî Simavî hazretlerinin makamını ziyaret eder. Seyyah, bu makamda kırk yıl boyunca gündüz oruçlu gece ayakta yaşamıştır. Makamı hala misk ve amber kokmaktadır.

Evliya Çelebi, Simav'da daha yüzlerce yer gezdiğini ancak yazısının uzun olmaması için eserinde yazmadığını belirtmiştir. Seyyah, Simav'daki dostlarıyla vedalaşarak şehirden ayrılır. Şehirden batı yönüne yaptığı yolculukta, yirmi beş mamur durumda olan köyü ve mahsulü bol ovaları geçerek Demirci Dağına ulaşır ve günümüz Kütahya sınırlarından ayrılır.

⁵⁶ Günümüzde Eynal kaplıcaları

2.5. KÂTİP ÇELEBİ, CİHANNÜMA

2.5.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

Şubat ayının 1609 senesinde İstanbul'un Fatih semtinde dünyaya gelen Kâtip Çelebi, düzenli bir medrese eğitiminden geçmemiş ancak dönemin önde gelen âlimlerinden özel dersler alarak kendisini geliştirmiştir. Babasının gayretiyle on dört yaşında Divan kalemlerinden Anadolu Muhasebesi Kalem'ine girmiş, 1626 yılında gerçekleşen Bağdat seferine babasıyla katılmış, dönüş yolunda babasını kaybetmiştir. Babasının vasiyetini yerine getirmek ve doğuştan gelen ilim merakını dindirmek maksadıyla ilim meclislerine katılmıştır. Hac farzını yerine getirmek için gittiği Mekke ve Medine'den dönüşünde Diyarbakır'da kışlamakta olan orduya katılmış ve yörenin önde gelen bilim adamlarıyla tartışmalı ilmi sohbetlerde bulunmuştur. IV. Murad'ın Revan seferine de katılan bu değerli seyyah, daha sonra tüm mesaisini ilmi araştırmalara tahsis etmiş ve kendi tabiriyle küçük cihad kabul ettiği bürokratik görevlerden ayrılarak büyük cihad saydığı ilmi çalışmalara dönmüştür. Halep'te bulunduğu sırada sahaf dükkanlarında gördüğü kitapların isimlerini yazmaya başlamış ve zengin bir akrabasından kalan yüklü mirasın bir bölümünü kitap temini için tahsis etmekten çekinmemiştir. On yılı aşkın bir süre bütün vaktini ilmi araştırmalara ayıran Kâtip Çelebi, Fatih'teki evinde mum ışığında sabahlara kadar kitapları mütalaa ederek bilgisini artırmaya çalışmıştır. Cihannüma, Keşfü'z Zünun, Fezleke gibi onlarca önemli eserin sahibi olan Kâtip Çelebi, 6 Ekim 1657 tarihinde çok genç denilebilecek yaşta hayata gözlerini yummuştur (Çelebi, 2010: IX).

Cihannüma, coğrafya alanında Osmanlı Devleti'nde çığır açan bir eserdir. Batılı kaynaklara müracaat edilerek oluşturulan bu eser, bir dönüşümü de gerçekleştirmiştir. Müslümanların coğrafya ve astronomi konusundaki görüşlerine batılı bilginleri bazen ikame ve bazen de ilave etmiştir. Eser iki defa kaleme alınmıştır. Birinci Cihannüma 1648 yılında yazılmaya başlanmış ancak İngiltere, İrlanda ve İzlanda adaları hakkında bilgiye ulaşamaması sonucu eser yarıda bırakılmıştır. İkinci Cihannüma ise 1654 senesinde yazılmaya başlanmıştır. Bu ikinci Cihannüma, birincisinden ayrı plana göre yazılmıştır. Konusu ve tarzı bakımından ilkinden farklıdır. İkinci Cihannüma'da yeryüzü kıtalara ayrılarak incelemiştir. Kâtip Çelebi, bir memleketin tasvirine başladığı zaman, idare merkezinin mevki, coğrafi durumu, saltanat ve riyaset ahvali, başlıca beldeler, havası ve

suyu, nehirler, göller, dağlar, ovalar, bitkiler, toprak mahsulleri, mesafeler, idari taksimat, dini ve ilmi hayat, sanat, ticaret gibi birçok konuda bilgi verir. Kâtip Çelebi'nin genç yaşta ölmesi sebebiyle eser yarım kalmıştır. Cihannüma'da en son anlatılan yer Van'dır. İbrahim Müteferrika, Kâtip Çelebi'nin yarıda bıraktığı eseri, Ebu Bekir B. Berham Ed-Dimeşki'den yaptığı ilaveler ve kendi yaptığı eklemelerle 1732 yılında yayınlamıştır. Eserin yazma nüshalarından bazıları şu kütüphanelerde günümüze ulaşmış bulunmaktadır:

- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, No:1624.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No:5616; Hacı Beşir Ağa, No:111; Ayasofya, No:2604; Reşid Efendi, No:609; Esad Efendi, No:2043; Mihrişah Sultan, No:308.
- Beyazıt Umumi Kütüphanesi, No:4966.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi, No:3003, No:3270.
- Beyazıt Umumi Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, No:2336 (Çelebi, 2010: X-XII).

2.5.2. Seyahatnamede Kütahya⁵⁷

Cihannüma'nın 46. faslında Anadolu memleketleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu fasılda Germiyan (Kütahya) şehri de anlatılmaktadır. Eserde ilk olarak 1362 senesinde Germiyan sultanının, Gazi Hüdavendigâr (I. Murad) ile akraba olması sonucunda şehrin ve çevresinin çeyiz olarak Gazi Hüdavendigâr'a verilmesi anlatılır. Eserde Kütahya şehrinin, Bursa'nın güneydoğusunda ve üç merhale uzaklıkta yer aldığı anlatılır. Bununla beraber Bursa'dan Kütahya'ya gidenlerin Domaniç Dağı'nı geçmek zorunda olduklarından bahsedilir. Ayrıca Kütahya şehrinin, bir merhale doğusunda Uşak, iki merhale doğusunda Karahisar-ı Sahip⁵⁸, iki merhale kuzeyinde Eskişehir vilayetleri yer almaktadır.

Kâtip Çelebi'ye göre Kütahya, bir dağın dibinde kurulmuştur. Anadolu eyaletinin merkezi olup 500 akçe mevleviyettir. Yüksek bir kaya üzerinde bir kalesi vardır. Bu şehir ile kalesinin sultan Germiyan tarafından yaptırıldığı rivayet edilir.

⁵⁷ “Seyahatnamede Kütahya” bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi, K. (2010). *Cihânnümâ*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., ss.714-717.

⁵⁸ Afyonkarahisar

Kütahya’da toplam yedi medrese bulunur. Şehirde bulunan camiler ise Ulu Cami, Eminzâde Cami, Yorgancızâde Cami, Molla Vâcid Cami, Kazasker Halil Çelebi Cami ve Karaca Paşa Camidir. Bunlarla beraber toplam altı-yedi adet hamam bulunur. Bu hamamlardan içerisinde soğuk su dolu havuzun bulunduğu Balıklı Hamamı meşhurdur. Kütahya şehri; bedesteni, çarşıları, hanları, mescitleri, bağ ve bostanları, birçok akarsuyu ve mesire yerleriyle büyük bir şehirdir. Şehrin doğusu ve kuzeyi yeşillik ve düz ovadır. Ortasından Porsuk Nehri geçer. Üzerinde birbirinden yüksek iki kat kale ve ortada iç kalesi vardır. Adı Gevhernigin (Elmas Yüzük)⁵⁹ olan bu kalenin içerisinde akarsu ve Osmanlılara ait bir cami yer alır. Asıl şehir, dağ dibinde yer alır ve bazı mahallelerin bir tarafı kalelerle bitmiştir. Kütahya’da toplam on beş mahalle bulunur. Mahkemesi şehir merkezinde, paşa sarayı ise onun yanındadır. Evlerinin üzeri toprak örtülüdür. Şehirde çok sayıda mesire yerleri bulunmaktadır. Bunlardan Hızırlık denilen kale yakınında bir mesire yeri ile dağ tarafında Aksu adında başka bir mesire yeri daha vardır. Aksu mesiresinin son derece soğuk suyu olup sonradan yapılmış küçük bir havuza dökülür. Şehirde ayrıca Sultanbağı denilen mesire yeri, şehrin güneybatısında yer alan Kepkir denilen mesire yeri ve Sultan Beyazıd denilen mesire alanı da vardır. Şehirde elma ve armut gibi meyveler bolca bulunmaktadır. Üzüm de üretilir ancak fazla beğenilmez.

Kütahya şehrinin batısında üç saatlik mesafede bulunan Yoncalı denilen düzlükte suyu ılık çifte hamamı olan bir kaplıca vardır. Bu düzlükte sıcak ile soğuk suyun karıştığı su kanalları ve çaylar yer alır. Her birinden bir mum kadar yerden daima sıcak sular fişkırmaktadır. Suyundan dolayı Yoncalı oldukça meşhurdur. Mafsal ağrıları çekip de Yoncalı suyuna girenler faydasını görmektedir. Yoncalı’nın derin yerleri de bulunmaktadır. Kaplıcadaki havuzun yanında mağara gibi çamurlu bir delik bulunur. Hastalar şifa bulmak için buraya girerler. Kütahya’da Yoncalı dışında bir çifte kaplıca daha bulunur. Ancak burası şehre uzaktır. Kâtip Çelebi’nin burada bahsettiği kaplıca günümüzde Eskişehir yolu üzerinde 25. kilometrede yer alan Ilıca kaplıcasıdır.

Kâtip Çelebi Kütahya’ya bağlı olan nahiyelerin, Tavşanlı, Altıntaş, Gireği (Aslanapa), Örencik (Virancık), Nevâhî-i Şehir ve Armutlu (Sabuncu) olduğunu belirtir. Bu nahiyelerden Tavşanlı, Kütahya’nın kuzeybatısında sekiz saatlik bir mesafede yer alır. Camisi ve çarşısı vardır. Burada haftada bir gün, büyük bir pazar kurulur. Tavşanlı’nın

⁵⁹ Kütahya Kalesi için Elmas yüzük adlandırmasını Evliya Çelebi de yapmıştır.

oldukça beğenilen yiyecekleri vardır. Kasaba ana yol üzerinde bulunur ve Mudanya'dan iki menzildir. Ayrıca Gelibolu ve Çanakkale Boğazı'na gidip gelenler bu nahiyeye uğramak zorundadır. Gediz ise Kütahya'nın batısında bir menzil mesafede olup dört tarafı dağlık, dere içinde yer alan bir kasabadır. Gediz nehri kasabanın kible tarafındadır. Nehir, Murad Dağı'ndan inerek Gediz ovasını sular. Kâtip Çelebi, Altıntaş nahiyesinin Kütahya'nın güneybatısında yer aldığı bilgisini vermiş ancak diğer nahiyeler hakkında malumat vermemiştir.

2.6. CHARLES TEXIER, KÜÇÜK ASYA COĞRAFYASI TARİHİ VE ARKEOLOJİSİ

2.6.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

Charles Texier, 1802 yılında Versay'da doğmuş ve 1871 yılında Paris'te vefat etmiştir. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulunu bitirmiş akabinde Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyeliklerinde bulunmuştur. Bayındır İşleri müfettişliği görevi esnasında Fransız hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. İlki 1833 yılında ve ikincisi 1843 yılında olmak üzere Anadolu'da yıllarca süren seyahat ve incelemelerde bulunmuştur. Anadolu'nun çok büyük bir bölümünü baştan başa gezip dolaşmış, kazılar yapmış, araştırmalarda bulunmuş ve bütün bu çalışmalarının sonuçlarını yayınlamıştır. Texier, eserini yayınladıktan sonra ilim ve sanat dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştır. İçeriği bakımından Anadolu'yu ilgilendirmesi sebebiyle Türk aydınlarının dikkatini çekmiş ve Ali Suat Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Texier, 2002: XI-XIII).

Texier, çok uzun bir süre Anadolu topraklarında kalmıştır. Eserinde Anadolu coğrafyası, tarihi, arkeolojisi ve sanatı hakkında çok önemli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte seyahati sırasındaki dönemde; Anadolu halkının durumunu, adet ve geleneklerini, halkın günlük yaşamını ve kültürünü gözler önüne sermiştir. Bu sebepten dolayı esere; sadece tarih ve coğrafya alanları açısından bakılmamalı, eserin aynı zamanda halk bilimi açısından da önemli bir yapıt olduğu bilinmelidir.

Charles Texier'in Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi eseri üç cilt olarak yayınlanmıştır. Eserin birinci cildi, üç kitaptan oluşmaktadır. Bu ciltte ilk olarak, Anadolu'ya gelmeyi planlayan seyyahlara, seyahatleri öncesinde yapılması gereken

işlemler hakkında bilgiler verilmektedir. Ardından seyyahın; İzmit, İstanbul, Sakarya, İzmit, Bursa, Bolu ve Çanakkale gibi şehirlerle ilgili gözlem ve değerlendirmeleri yer alır.

Eserin ikinci cildi üç kitaptan oluşur. Texier'in Kütahya'ya yaptığı seyahatin de yer aldığı bu ciltte Kütahya dışında gezginin; İzmir, Aydın, Eskişehir, Afyonkarahisar, Uşak, Denizli, Ankara gibi şehirlere yaptığı seyahatler yer alır. İncelemesini yapmış olduğumuz Kütahya şehri ise eserin altıncı kitabında⁶⁰ yer alan Frigya ve Galatya bölümünde geçmektedir. Altıncı kitapta yer alan onuncu bölümden başlayarak yirminci bölümüne kadar seyyahın; Kütahya, Tavşanlı, Çavdarhisar, Gediz ve Simav bölgelerine yapmış olduğu seyahatler sonucunda elde ettiği incelemeler ve değerlendirmeler yer almıştır.

Üçüncü ciltte ise gezginin Kapadokya, Kayseri, Yozgat, Nevşehir, Aksaray, Niğde, Maraş, Malatya, Trabzon, Tokat, Amasya, Sinop, Konya ve Antalya bölgelerine yaptığı geziler yer alır.

2.6.2. Seyyahın Güzergâhı

Seyyah Texier, Bursa istikametinden hareketle günümüz Domaniç ilçesi üzerinden önce Tavşanlı'ya ardından da Kütahya Merkez ilçesine gelir. Kütahya ziyaretinin akabinde Çavdarhisar'a doğru yola koyulur. Burada Aizonai antik kenti üzerinde incelemelerde bulunur. Çavdarhisar'dan sonra Gediz ve Simav ilçelerini ziyaret ederek günümüz Kütahya sınırlarından ayrılır.

2.6.3. Seyahatnamede Kütahya (Cotyoeum)⁶¹

Charles Texier, Domaniç dağını ve Çukurca köyünü geçerek Tavşanlı'ya gelir. Buradaki gezisinin ardından Akdağ'ın yüksek bir belini aşarak Kütahya ovasıyla karşılaşır. Gezgini eserinde Kütahya'ya ulaşmak için İzmit şehrinden kaç saat ve kaç

⁶⁰ II. cilt, 3. kitapta yer alır. Ancak seyahatnamede toplamda 6. kitap olarak ifade edilmektedir.

⁶¹ “Seyahatnamede Kütahya (Cotyoeum)” bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Texier, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Seyahati. C.II (A. Suat, Çev.). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, ss.282-331.

kilometre yolculuk yapılması gerektiğine değinir. Texier’e göre saatte altı kilometre hızla gidilerek İzmit’ten Kütahya’ya ulaşım şu şekildedir:

<u>İzmit’ten</u>	<u>Saat</u>	<u>Kilometre</u>
Sapanca	6	36
Geyve	6	36
Aksaray	3	18
İznik	9	54
Gemlik	12	72
Bursa	6	36
İnegöl	8	48
Kütahya	20	120
Toplam:	70	420

Texier’in vermiş olduğu bu bilgiler ışığında, 19. yüzyıldaki yol, güzergâh ve ulaşım olanaklarını da hesaba kattığımızda Bursa ile Kütahya arasındaki yolun yüz altmış sekiz kilometre olduğunu tespit edebiliriz.

Charles Texier, şehrin tarihi hakkında birtakım bilgiler verir. Kütahya’nın kuruluşunu milattan önce VI. Yüzyıl öncesine kadar uzandığını, burasının Ezop’un doğduğu memleket olduğunu ancak antik dönemden fazla sanat eseri kalmadığını ifade etmiştir. Kütahya’nın Bizans İmparatorluğu zamanında da çok önemli bir yeri ve işlevi vardır. Bu dönemde şehre her tarafından hâkim yüksek ve sarp bir tepeye sağlam bir kale yapılmıştır. Kalenin surları içerisinde bir Bizans kilisesi olduğunu, surların alt kısmında ise üst düzey insanların gömülmesi için mağaranın bulunduğunu eserinde ifade etmiştir. Kale duvarlarından birinin ardında ise bazı mimari süsleme parçaları olduğunu belirtmiştir. Gezgin Kütahya kalesini gezerken iç kısımda yani kalenin avlusunda bir top görmüştür. Bu topun 1430-1450 yılları arasında Türklerin ilk yaptığı toplar olduğu tahmininde bulunmuştur. Seyyah ayrıca Kütahya’nın Germiyan Beyleri zamanında çok kalabalık bir şehir olduğunu ve bu dönemde şehrin eserlerle ve anıtlarla süslendiğini ifade etmiştir.

Texier, Kütahya seyahatinde şehrin genel görünümü ile ilgili şu çıkarımı yapmıştır. “Kütahya şehri, yüksek bir kayanın eteklerini işgal eder. Etrafını çeviren bahçeleriyle içindeki camileri, ona büyük bir şehir görüntüsünü verir. Hisar surları yoktur, kenar mahallelerle yazlık evleri, asıl şehirle bitişir” (Texier, 2002: 283).

Seyyah, Kütahya’da yedi büyük cami ve bir o kadar da hamamın olduğunu tespit etmiştir. Ancak eserinde camilerden ve hamamlardan bahsetmemiştir. Sadece Balıklı hamamının orta yerinde soğuk suyu olan bir havuzu ve bu havuzun içerisinde balıkların olmasından dolayı ünlü olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Kütahya’daki evlerin ise kısmen ahşap ve tuğladan yapılmış olduklarını, damlarının ise kiremitlerle örtülü olduğunu belirtir. Bununla birlikte Türklerin oturduğu evlerin tekdüze bir döşemeye sahip olduğunu, eşya olarak evlerde genel olarak divan ve yastıkların bulunduğunu söylemiştir. Texier, eserinde Kütahya’nın o dönemki nüfusunun on beş bini geçtiğini söyler. Bu sayının üçte ikisi Müslüman ve üçte biri de Ermeni-Rum karışık Hristiyan’dır. Kütahya Müslüman halkının, şehrin genel ticaretinin büyük bir bölümünü oluşturduğunu ve yaşayışlarının geleneksel Türk hayatı tarzında olduğu seyyah tarafından belirtilir. Texier, bununla birlikte Kütahya kadınlarının dışarıya kapalı bir şekilde çıktıklarını, erkeklerle hiçbir zaman bir araya gelmediklerini ve yemek yemediklerini söyler. Kütahya hanımlarının, erkeklerden ayrı dairelerde oturup yemek yemeleri seyyahın dikkatini çeken başka bir husus olmuştur.

2.6.4. Seyahatnamede Kütahya’nın İlçeleri⁶²

2.6.4.1. Tavşanlı

Charles Texier, Tavşanlı kasabasının bir voyvoda merkezi olduğunu ve söz konusu zaman diliminde nüfusunun yaklaşık olarak altı bin kadar olduğunu belirtmiştir. Nüfusun üçte birinden biraz fazlasının Rumlardan, geri kalan kısmın ise Müslüman Türklerden oluştuğunu ifade etmiştir. Tavşanlı halkının büyük bir kısmı tahıl ve tütün tarımı ile hayvancılıkla uğraşmaktadır. Tavşanlı’da yetişen ürünler için Bursa önemli bir

⁶² Seyahatnamede Kütahya’nın İlçeleri” bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Texier, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Seyahati. C.II (A. Suat, Çev.). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, ss.282-331.

pazar yeridir. Tavşanlı ovalarında ve dağlarında tavşanların çok olmasından dolayı kasabaya Tavşanlı adı verilmiştir. Seyyah Tavşanlı'da genellikle elli – altmış haneyi geçmeyen çok sayıda köy bulunduğundan bahsetmiştir. Tavşanlı'nın doğusunda ve Tekirdağ'ın yamacında; Çukurköy⁶³ ve Giyi köyü, Orhaneli Çayını geçince sol tarafta Kuruçay⁶⁴, Tepeci⁶⁵, Döndaş, Guru Bel köyleri vardır. Orhaneli Çayının batı tarafında Şıkyar, Agarı ve Kalfalar⁶⁶ köyleriyle çevrili Orancık⁶⁷ kasabası görülür.

Seyyah Texier'e göre Tavşanlı kasabası, Tekirdağ'ın yamacında boyu altı, eni dört kilometre ve kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanmış büyük bir ovaya hâkim noktada yapılmış tarihçe eskiliği olmayan bir kasabadır. Orhaneli nehri, kasabayı boylu boyuna dolaşarak çok dar bir yatak içinde akar. Kasabada iki köprü vardır. Bunlardan biri batısında Orancık yolu üzerinde taştandır; Aizanoi yolu üzerinde ve doğu tarafında olan diğer köprüyse ahşaptandır.

Texier, Tavşanlı seyahatinde Moymul⁶⁸ adındaki küçük bir kasabadan da söz etmiştir. Moymul kasabası, Tavşanlı'dan yaklaşık olarak dört kilometre mesafededir. Yakınlarında Musu, Bey köyü ve Dedeler⁶⁹ köyleri bulunmaktadır. Moymul kasabası, Orhaneli çayının aktığı boğazın ağzındadır. Seyyah bu kasabada bugün adı bilinmeyen eski bir kavme ait olabilecek bazı mimari eserler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Moymul kasabasının arazi yapısının tebeşirli ve kasabanın yakınındaki Tekirdağ adındaki dağınsa volkanik olduğunu söyler.

2.6.4.2. Çavdarhisar (Aizanoi)

Seyyah Texier, Çavdarhisar ile Kütahya arasındaki yolun, bitki örtüsü ve orman bakımlarından yoksun, kurak bir arazi yapısına sahip olduğunu söyler. Çavdarhisar tarlalarının ise güzel ekildiğini ve özellikle çavdar ve arpa yetiştiriciliğinde önemli bir yeri olduğunu belirtir. Bu sebepten dolayı da Türklerin Aizanoi'ye Çavdarhisar adını verdiklerini söylemiştir.

⁶³ Günümüzde Tavşanlı'nın bir mahallesidir.

⁶⁴ Günümüzde Tavşanlı'ya bağlı bir beldedir.

⁶⁵ Günümüzde Tepecik ismindedir ve Tavşanlı'ya bağlı bir beldedir.

⁶⁶ Günümüzde Emet'e bağlı bir köydür.

⁶⁷ Günümüzde Örencik ismindedir ve Emet'e bağlı bir beldedir.

⁶⁸ Moymul, günümüzde Tavşanlı'nın bir mahallesidir.

⁶⁹ Günümüzde de aynı ismindedir ve Tavşanlı'ya bağlı bir köydür.

Çavdarhisar arazinde ise altı köy olduğu seyyah tarafından anlatılır. Bu köylerin dördü, Orhaneli Çayı'nın sağ kıyısındadır. Söz konusu köylerin isimleri Avşar⁷⁰, Hacı, Mehmet Köyü⁷¹ ve Hacı Köyüdür. Çavdarhisar çayın ortasında, Sofu köyü ise çayın sol tarafında kalır.

Charles Texier'in Kütahya ve çevresine yapmış olduğu gezisinde en fazla Aizanoi antik kentine önem vermiştir. Aizanoi antik kentinde çeşitli ölçümler yaparak burayı tüm yönleriyle incelemiş ve araştırmıştır. Aizanoi'de kalıntıları kalan her tarihi ve sanatsal esere büyük bir değer vererek değerlendirmelerde bulunmuştur. Texier, eserinde antik kente geldiğinde edindiği ilk izlenimleri ise şöyledir:

En önce dikkatleri çeken şey, geniş bir set üzerine beyaz mermerden yapılmış olup Atina'nın Parthenon'u gibi uzak bir mesafeden görünen tapınaktır. Orhaneli Çayı (Rhyndacus), mermer bir köprüyle geçilerek uzun süre enkaz yığınları içinde gidilir. Çok geniş olması gereken ve nice sanat eserleri kalıntısı bulunan bu harabede, şehrin savunma tarzına ilişkin hiçbir eser kalmamıştır. Ne bir duvar kalıntısı ve ne de bir hisara benzer harabe, kesinlikle görülmez (Texier, 2002: 291).

Seyyah Aizanoi antik alanın güneybatı kısmında bir harabe görmüş ve bu harabenin kilise veya halk meclisi olabileceği tahmininde bulunmuştur. Bu alandan kuzey yönüne dönüldüğünde ise hipodrom ve tiyatro harabelerinin görülebileceğini söyler. Antik şehrin üst ve alt kısımlarında ise mezarlıkların olduğunu belirtir. Aizanoi tapınağının ise şehrin tam orta yerinde yer aldığını söyler. Antik kenti oluşturan doğal dağın düzenlenerek açıldığını ve bu alana dört köşeli geniş bir set üzerine tapınağın inşa edildiğini ifade eder. Tapınağın genişliğinin kırk beş, boyunun ise yetmiş beş metre olduğunu belirtir. Aizanoi tapınağı iyon tarzında beyaz mermerlerden yapılmıştır. Sütunları ise tek parçadır. Seyyah tapınağın etrafında ne bir duvar ne de bir bina izini tespit edemediğini belirtir. Seyyah, Aizanoi tapınağının altında; boyu on altı metre yüz elli yedi milimetre, eni ise dokuz metre yüz yirmi milimetre olan çok geniş bir salon olduğunu ve bu salonda tapınağın değerli eşyalarının korunduğu, halkın değerli eşyalarını saklamaya yaradığı tespitinde bulunur.

Texier, eserinde Aizanoi tapınağının hangi tanrıya armağan edildiği hususunda ise şöyle der:

⁷⁰ Günümüzde Afşar ismindedir. Çavdarhisar'a bağlı bir köydür.

⁷¹ Günümüzde Hacı Mahmut ismindedir. Çavdarhisar'a bağlı bir köydür.

Bu ayrıntıdan sonra, tapınağın yapım tarihinin hangi döneme ait olduğunu ve kendinin hangi tanrıya armağan edildiğini belirleme meselesi kalır ki o da bir duvar üzerindeki Yunanca ve Latince sekiz parça kitabenin okunmasıyla çözülmüş olur. Sütunların inceliği ve binanın parçaları arasındaki yapım ahengi, tapınağın bir tanrıça için yapılmış olduğu düşüncesini verirse de kitabelerin içeriği, bunun tanrıların en serti olan Jüpiter Panhellenien'e ve şehri çevreleyen bütün arazinin de Jüpiter Aizanoi'ye ait olduğunu söyler (Texier, 2002: 300-303).

Texier, tapınağın kesin olarak ne zaman inşa edildiğini belirleyecek bir belge bulunmadığını ancak antik kentin duvarlarındaki kitabelerin miladi II. yüzyılın ortalarına ait olduğunu söyler. Bununla birlikte duvarların Roma tarzı olduğunu belirtir.

Aizanoi antik kentinin ortasından Orhaneli çayı geçmektedir. Kentin iki taraftan birleşmesi için beyaz mermerden iki köprü yapılmıştır. Texier, bu köprülerin hala kullanılmakta olduğundan söz eder. Söz konusu köprülerin aynı planda yapıldığını, birbirine eşit olmayan beş kemerden oluştuğunu ve genişliğinin ise dört metre on santimetre olduğunu belirtir.

Seyyah, tiyatronun şehrin güney kısmında olduğunu belirtir. Tiyatronun güney ve güneybatı tarafı cephesinin ise bir tepenin içine doğru oyularak inşa edildiğinden bahseder. Seyyahın ifadelerine göre tiyatronun en büyük çapı elli altı metredir. Meydanın yayı ise yarım daire şeklindedir. Orkestraya ait yerlerin uzunluğu yirmi metre dört yüz seksen milimetre, tiyatronun toplam genişliği ise yüz üç metre elli iki santimetredir. Seyyaha göre ise tiyatronun genel yapısı Yunan sanatından Roma sanatına geçiş dönemi özelliklerini göstermektedir.

Texier, Çavdarhisar (Aizanoi) tiyatrosunun çimento ve demir gibi malzemeler kullanılmadan oldukça bir sağlam yapıda olduğunu belirtir. Yapının sağlamlığının taşların kendi ağırlığından kaynaklandığını söyler. Ancak Aizanoi sularının burada toplanması sonucunda yerde açılan bir yarığın, tiyatro alanını harap etmesine sebep olduğunu belirtir. Tiyatro alanında, birbiri üzerine yığılmış sütun başlıkları, sütun gövdeleri, kenar süslemeleri ve heykel kaidelerinin bir enkaz yığını oluşturdukları seyyah tarafından anlatılır.

Texier, tiyatrodan güneydoğu yönüne doğru gidilince birtakım kalıntıları kalan stadyuma ulaşılacağını söyler. Seyyahın yaptığı belirlemelere göre stadyum köşk yerinden tiyatro alanına kadar olan uzaklık doksan sekiz metredir. Sahnenin genişliği

yirmi beş metre otuz santimetredir. Çeşitli genişletmeler ile stadyumun toplam uzunluğu iki yüz yirmi bir metre otuz santimetreye kadar ulaşır. Stadyumun genişliği kırk altı metre kırk santimetredir. Texier'in verdiği ölçümlerden yola çıkarak stadyum olarak kullanılan alanın iki yüz yirmi bir metre uzunluğunda ve kırk altı metre genişliğinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Seyyah, stadyum ölçülerini temel alarak her kişiye elli santimetrelilik bir yer verilmek koşuluyla toplam on iki bin yedi yüz altmış seyircinin stadyumda yer alabileceğinden bahsetmiştir. Aizanoi stadyumunun antik dönemde at ve araba yarışları için kullanılmış olması seyyaha göre oldukça kuvvetli bir ihtimaldir.

2.6.4.3. Gediz (Cadi)

Charles Texier, Çavdarhisar'dan Gediz'e giden yolu, Kütahya – İzmir yolundan ayrılmış ve kervanlar için ikinci dereceden işleyen bir yol olarak ifade etmiştir. Seyyah, Gediz'e giderken ilk başlarda kuru ve seyrek ağaçlı bir arazi yapısı ile karşılaştığını ardından ise çam ve yeşil meşe ağaçlarının yer aldığı bir ormandan geçtiğini belirtir. Gediz'e giderken uğradığı Susuz köyündeki sarımtırak bir kabukla kaplanmış çakmak taşı çakılları Texier'in dikkatini çekmiştir.

Gediz'in doğu tarafında Dindymene (Murat Dağı) vardır. Bu dağın vadilerinin basamakları güzel ormanlarla süslüdür. Texier, yaz gecelerinde göçebe obalarının yaktıkları ateşle dağın kendisini belli ettiğini söyler. Seyyah ayrıca Murat Dağı'nda tarihi Steunos mağarasının da yer aldığını belirtir.

Texier, Gediz kasabasının eski Cadi antik kentinin bulunduğu yere kurulduğunu söyler. Gediz kasabası, Gediz nehrinin kaynaklarında kurulmuştur. Seyyaha göre Gediz kasabasının bulunduğu konum, dik bir dağın dibinde ve sel yolu üzerindedir. Bununla birlikte Gediz kasabasının Gediz ırmağı boyunca oluşan vadi vasıtasıyla İzmir şehri ve diğer kalabalık şehirlerle birleştiğini söyler. Böylelikle tarım ve endüstri ürünlerinde Gediz için büyük bir pazar alanı imkânı ortaya çıkar.

Gezgin Texier, Gediz kasabasının dağlarının ve evlerinin siyahımsı bir renkte olduğunu söyler. Evler, siyahımsı renkte balçıkla yapılmış ve terasla örtülmüştür. Gediz'in bu manzarası sebebiyle Texier hem arazinin hem de kasabanın renklerini birbirinden ayırt etmenin zor olduğunu söyler. Gediz'e hâkim olan kara renkten dolayı

gezgin, kasabanın hüznünlü bir rengi olduğunu ve bundan daha kederli bir şehir manzarası olamayacağını ifade etmiştir.

Texier, Gediz kasabasında dikkati çeken tek eserin, İstanbul'daki camiler tarzında yapılmış olan camii olduğunu ifade eder. Ancak bu camiinin ismini belirtmemiştir. Seyyah, Gediz kasabasındaki tarihi eserlerin yeni inşaatların yapımında kullanıldığını bu sebeple Gediz'de fazla tarihi eserin kalmadığını söyler.

Texier, Gediz kasabasındaki evlerin genellikle kayaların üzerine konduğuunu ve bu nedenle evler arasında birleşme olmadığını ifade eder. Evler arasında ulaşımın bozuk yollarda sağlandığını söyler. Gezgin, Gediz kasabasında, şehre hâkim olan sivri ve volkanik bir dağın üzerinde antik Cadi şehrinin hisarı bulunduğunu belirtir. Gediz halkının buraya kale dediklerini söyler. Kalenin kayalar üzerine yontulmuş merdivenleri olduğunu bu durumun Kütahya kalesi ile büyük bir benzerlik gösterdiğini ifade eder.

Texier, Gediz nehri üzerinde yer alan köprüden bahseder. Bu köprüden Gediz halkının çok eski bir tarihi olduğundan bahsettiğini söyler. Köprü, sivri bir kemer üzerine yapılmış bir orta çağ eseridir. Köprüde çıkıntı taşlar üzerinde yer alan başları kesilmiş bir kadın ve erkek heykelinin yer aldığı gezginin dikkatini çekmiştir. Texier, Gediz'deki bu tarihi köprünün adını vermemiştir. Ancak verdiği bilgilerden özellikle de köprü taşları arasında yer alan heykellerden yola çıkılarak bu köprünün tarihi “Debboy Köprüsü” olduğunu tahmin etmek zor değildir. Gediz kasabasından geçen Gediz nehrinin genişliğinin kasaba önünde yirmi metre olduğu gezgin tarafından anlatılmıştır. Nehrin üzerinden geçen köprü - daha önce bahsettiğimiz tarihi Debboy köprüsü - vasıtasıyla İzmir yoluna geçildiğini belirtmiştir.

2.6.4.4. Simav (Sinaus)

Seyyah Charles Texier, Simav'a yaptığı seyahatinde Simav ilçesinden fazla bahsetmemiştir. Texier, eserinde Simav'dan söz ederken daha çok bölgede bulunan antik dönem izlerinden söz eder. Simav bölgesinde iki antik kent izleri görülür. Bunlar; Simav

(Sinaus) ile Ancrye⁷²dir. Texier, bu iki kentin Macestus (Simav Çayı)'un yukarı kısmında bulunduğunu belirtmiştir.

Ancrye antik kentinde yer alan; antik tiyatro kalıntıları, eski duvarlardan kalan izler, süsleme parçaları, sütun bentleri, yarı silinmiş kitabeleriyle bazı heykel kaideleri ve çanak – çömlek yıkıntıları seyyah Texier'in dikkatini çekmiştir.

Sianus için ise gezgin, şimdiki Simav'ın cami ve ev duvarlarında birçok Yunanca kitabeleri içeren taşların bulunduğunu fakat eski antik kentten eserler ve anıtlar kalmadığı değerlendirmesinde bulunmuştur.

2.7. WILLIAM JOHN HAMILTON, KÜÇÜK ASYA

2.7.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

William John Hamilton, 5 Temmuz 1805 tarihinde Wishaw, Lanarkshire'da doğan İngiliz jeologdur. Charterhouse School ve Göttingen Üniversitesi'nde okudu. Ardından Geological Society of London'da asistan olarak göreve başladı. 1835'te Hugh Edwin Strickland ile Doğu Akdeniz ülkelerine jeolojik tura çıktılar. Tura Ermenistan'a doğru ve Küçük Asya üzerinden devam etti. Bu yolculuk, *Researchers in Asia Minor, Pontus and Armenia*'da anlatıldı. (1842) Bununla birlikte, Erciyes Dağı'na tırmanan ilk kişinin de William John Hamilton olduğu bilinir (Hamilton, 2013: 3).

Küçük Asya eseri, 1835-1842 yılları arasında yazılmış ve belirttiği bölgenin o tarihteki yönetim biçimlerini, insan ilişkilerini, üretim ve ticaret hayatını anlatması açısından önemlidir. Yazarın bir jeolog olmasının faydası ise araştırılan tüm bu bölgelerin; yeryüzü şekillerinin, oluşumlarının, bitki örtüsünün ve diğer jeolojik ve coğrafi özelliklerinin detaylı olarak tarif edilmesi şeklinde ortaya çıkar. Zaman içerisinde farklılaşan pek çok fiziksel özelliğin yaklaşık iki yüz yıl önceki halinin öğrenilmesi de bu sayede mümkün olacaktır (Hamilton, 2013: 5).

William John Hamilton'un Küçük Asya isimli eseri, iki cilt ve toplam elli iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci cildi otuz bölümden oluşmakta ve altı ile yedinci

⁷² Simav gölünün batı kıyısında bulunan antik bir şehirdir.

bölümlerde Kütahya coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. İkinci cilt ise yirmi iki bölümden meydana gelmektedir.

2.7.2. Seyyahın Güzergâhı

William John Hamilton, Bursa'yı seyahat ettikten sonra Kütahya'ya doğru yolu çıkmıştır. Harmancık kasabasını geçtikten sonra Tavşanlı'ya ulaşır. Tavşanlı kasabasını gezdikten sonra Aizanoi (Çavdarhisar)'ye gelir. Çavdarhisar'da antik kente oldukça önem vererek inceleme ve değerlendirmelerde bulunur. Çavdarhisar gezisinin akabinde seyyah, Gediz kasabasına uğrar. Ardından seyahatine Uşak şehriyle devam eder.

2.7.3. Seyahatnamede Kütahya⁷³

Gezgin Hamilton, Küçük Asya Seyahatnamesinde tarihi 30 Mart Perşembe günü olarak belirterek Kütahya'nın Tavşanlı kasabasına doğru yola koyulmuştur. Tavşanlı yakınlarında yer alan Eşen köyünde konaklamıştır. Ertesi gün Eşen köyünden ayrılmıştır. Tavşanlı'ya yol alırken seyahat ettiği muhitteki meşe ağaçlarıyla kaplı tepelerin ve ormanların kendisini etkilediğini ifade etmiştir. Akabinde volkanik kayalarla sarılmış dar bir vadiden bir saat kadar yolculuk yaptıklarını ve Tavşanlı ovasına ulaştıklarını belirtmiştir. Hamilton, Kütahya seyahatinde Tavşanlı, Çavdarhisar ve Gediz ilçelerini ziyaret etmiş ancak Kütahya- Merkez şehrine uğramamıştır.

2.7.3.1. Tavşanlı

Tavşanlı ovasına gelen Hamilton, bu ovada bolca tavşanın bulunduğunu bu sebeple de ovanın Tavşanlı ismiyle anıldığını ifade etmiştir. Tavşanlı ilçe merkezine bir mil mesafe kaldığında ise Mohimoul⁷⁴ kasabasını ziyaret etmiştir. Kasabada yer alan iki yüksek minare ve tarihi bir çeşme seyyahın dikkatini çekmiştir. Söz konusu çeşme ve çeşmenin efsanesini gezgin şöyle anlatmıştır:

Aşağısında yol kenarına yakın yerde içlerinde çeşitli yazıtlarda bulunan eşli mimaride birçok mermer parçalarından yapılmış büyük fakat özel bir ilgiye maruz kalmamış bir çeşme bulunuyor. İçinde o yerin Türk efsanesine göre kâfir bir ölümlünün pişirmeye

⁷³ Seyahatnamede Kütahya” bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamilton, W. J. (2013). *Küçük Asya*. (K. Toraman, Çev.). Ankara: Midas, ss.85-94

⁷⁴ Günümüzde Tavşanlı'da yer alan Moymul mahallesi.

cesaret ettiğinde her zaman kazandan dışarı fırlayan bazı büyük balıklar yüzüyor (Hamilton, 2013: 87).

Seyyah, Tavşanlı'nın cadde köşelerinde ve çeşmelerinde yer alan mezar anıtı taşlarının ise Tavşanlı'ya yaklaşık olarak yirmi dört mil uzaklıkta olan Azani (Aizanoi) antik kentinden getirilmiş olacağını tahmin etmiştir.

1 Nisan Cuma günü seyyah, Tavşanlı'dan - o zamanın koşullarında - sekiz saat uzaklıktaki Aizanoi (Çavdarhisar)'ye doğru yola çıkmıştır. Eserinin bu bölümünde Hamilton'un Tavşanlı'dan Çavdarhisar'a yaptığı yolculuk ve yolculuk esnasında edindiği gözlemler yer almaktadır. Seyyah aynı zamanda ünlü bir jeolog olması sebebiyle bu bölgenin yer şekilleri ve coğrafyası hakkında bilgiler vermiştir.

Tavşanlı'dan Aizanoi'ye giderken sarı kayalık ve kristal kireç taşı içine gömülmüş kara taş setleri bulunan bir dağı tırmanmıştır. Bu dağın yamaçları sakız ladinleriyle zirvesi ise çam ağaçlarıyla örtülü olduğu bilgisini vermiştir. Ardından Gozuljah isimli bir vadiden geçmiştir. Bu vadi tebeşirimsi kireç taşı toprak yapısında ve vadinin kenarlarında ise az sayıda karaardıçlar ve bodur servi ağaçları yer almaktadır. Hamilton, bu güzergâhın akabinde Çavdarhisar'a beş mil uzaklıkta yer aldığını belirttiği Orhancık köyüne gelmiştir.

2.7.3.2. Çavdarhisar (Aizanoi)

Seyyah Hamilton, Çavdarhisar'a yaklaştığında dikkatini İon (Zeus) tapınağı çekmiştir. Seyyah tapınakla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Köye yaklaşınca Küçük Asya'da varlığını sürdüren en mükemmellerinden biri olan zarif İon tapınağıyla karşılaştık” (Hamilton, 2013: 88).

Gezgin, 2 Nisan Cumartesi gününü eserinde Azani diye belirttiği Aizanoi harabelerini ziyaret ederek geçirmiştir. Hamilton, Aizanoi'de yazıtları kopyalamış ve köylülerden sikkeler toplayarak incelemelerde bulunmuştur. Topladığı sikkeler genellikle Bizans'a aittir. Bu sikkelerde Augustus, Faustina, Claudius, Domitian, Caius ve Galienus'a isimleri yer alır.

Seyyah Hamilton, Aizanoi harabelerinin temellerinin gizlenmiş halde olduğunu tespit emiş ve kazı yapmadan planlarının çizilmesinin imkânsız olacağını belirtmiştir.

Bununla beraber Aizanoi'den geçen nehrin üzerinde iki köprünün yer aldığını ve bu köprülerin Aizanoi'nin ulaşımını sağlayan tek unsur olduğu tespitinde bulunmuştur.

Seyyah Hamilton, Aizanoi tiyatrosunun yeri için tapınaktan yarım mil uzaklıkta ve Aizanoi'nin batı kenarının güneye bakan yamacında yer aldığı bilgisini vermiştir. Tiyatronun seyirci yeri kısımlarının iyi ölçüde muhafaza edildiğini ancak sahne ve perde önü bölümlerinin o kadar iyi olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte Azani'de yer alan tiyatronun Yunan tiyatrosu hakkında bilgi vermesi bakımından önemli olduğunu ifade etmiştir. Hamilton, tiyatro için ayrıca şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Orkestra ve seyirci yerinin iç kısmının tamamı kırık yivli sütun parçalarıyla, zengin korniş ve baştabanlarıyla ve nispeten sıradan uygulamalı kabartmalarla dolu. Ortadaki durgun su havuzu tam bir terk edilmişlik ve kimsesizlikle zoraki dile geliyor” (Hamilton, 2013: 89).

Hamilton, Aizanoi tiyatrosunda birtakım incelemelerde bulunmasının ardından antik alan içerisinde yer alan stadyumu gezmiştir. Seyyaha göre stadyumdaki mermer dilimleri usta bir işçilikle yapılmış ve günümüze kadar iyi muhafaza edilmiştir. Seyyah ayrıca tiyatronun yukarı kısmında çok sayıda lahit mezar parçalarıyla karşılaştığını ve bu lahitlerin hepsinin açılarak parçalanmış bir vaziyette olduğunu belirtmiştir. Türk mezarlıklarının da tarihi parçalarla dolu olduğunu ve çoğunun üzerinde yazıtlar olduğunu ifade etmiştir.

Seyyah Hamilton, eserinde 3 Nisan Pazar günü olarak belirttiği tarihte Çavdarhisar'dan ayrılarak Gediz'e doğru yola çıkar. Çavdarhisar'dan Gediz'e olan uzaklık eserde, yaklaşık olarak yirmi iki – yirmi dört mil ve sekiz saat olarak belirtilmiştir. Gezgin, Çavdarhisar çıkışından iki mil kadar ilerledikten sonra Rhyndacus (Orhaneli) Çayı ile karşılaşır. Bu çayın, kalkerli bir kaya içinde derin ve dik bir geçitten aktığını ifade eder. Ayrıca yolculuğunun geçtiği bu arazinin verimsiz ve çorak olduğunu, yalnızca karaardıç çalılarının ve bodur servi ağaçlarının yer aldığını belirtmiştir. Hamilton, Aizanoi'den üç buçuk saat ilerledikten sonra Gediz kasabasına yakın derin bir vadiye ulaşmıştır. Burada köknar ve meşe ağaçları ile ladin çalılıklarını görmüştür. Ayrıca bu bölgede Murat ve Ak Dağ'ın yer aldığı bilgisini vermiştir.

2.7.3.3. Gediz

William John Hamilton, Gediz kasabasının sarp tepelerle çevrili derin bir oyukta konuşlanmış bir mevkide yer aldığını söyler. Kasabanın ortasından ise dere akmaktadır. Seyyah, Gediz kasabasının doğusunda, yarı dairesel şekilde kuzeyden güneye doğru uzanan caddelerini; loş tonlu, karanlık ve kirli olarak betimlemiştir. Bununla beraber kasabada yer alan köprünün taşları arasında başsız figür heykellerinin yer aldığını belirtmiştir. Seyyah, kasabada tarihi eser bulmak ümidiyle gezdiği ancak birkaç mermer blok dışında bir şey bulamadığını ifade etmiştir. Yalnız Gediz camisinin⁷⁵ taşçılık sanatı açısından Küçük Asya coğrafyasında dikkate değer olduğunu belirtmiştir.

Hamilton, 4 Nisan günü on saat süreceğini düşündüğü Uşak'a gitmek için Gediz'den ayrılmıştır. Seyyah, Gediz çıkışında karşılaştığı Hermuz (Gediz) nehrinin Murat Dağı'ndan doğduğunu ve yöre insanının Hermuz nehrine "Morad dağı suyu" dediklerini eserinde okuyucuları ile paylaşmıştır. Seyyah, Gediz nehrini yürüyerek geçtikten sonra Erdomous (Erdoğmuş)⁷⁶ köyüne gelmiştir. Hamilton, Erdoğmuş köyünün Gediz'e olan uzaklığını altı mil olarak ifade eder. Köy, çam ve meşe ormanlarıyla kaplıdır ve her yönüyle harikulade bir manzaraya sahiptir.

Gezgin, Erdoğmuş köyünü geçtikten sonra Guneh köyüne uğrar. Burada seyahat arkadaşı Mr. Stickland ile birlikte bir takım arazi araştırma ve incelemeleri yapmıştır. Seyyah bu araştırmalar sırasında Uşak yolunu kaybetmiş ancak misafirperver Kütahya halkının yardımıyla yolu bulmuş ve seyahatine Uşak şehriyle devam etmiştir.

2.8. ANDREAS DAVID MORDTMANN'IN KÜTAHYA İZLENİMLERİ

2.8.1. Seyyah Hakkında Bilgi

Andreas David Mordtmann, 11 Şubat 1811 tarihinde Almanya'nın Goslar kentinde dünyaya geldi. 1845 yılında, Kiel Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora yaptı. Genç doktoru yanına alan Sievenking, ona Osmanlıca öğretti. Dr. Mordtmann aynı yıl, Hansa Birliği ve İspanya elçiliklerinin sekreteri olarak İstanbul'a atandı. 16 Aralık 1845'te Hamburg'dan yola çıkan Mordtmann, 25 Ocak 1846'da İstanbul'a geldi. Bu

⁷⁵ Seyyahın Gediz camisi olarak adlandırdığı bu caminin günümüzde Eskigediz Beldesi'nde yer alan Gazanfer Ağa Ulu Cami olduğunu düşünmekteyiz.

⁷⁶ Erdoğmuş köyü, günümüzde de Gediz'e bağlı bir köydür.

görevde iki yıl kalan Mordtmann, 1847 sonunda Hansa Birliği kâtipliğini ardından da maslahatgüzarlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu görevlerin sona ermesinden sonra, Mordtmann ikinci vatanım dediği Türkiye’de kalarak 1860’da yeni kurulan ticaret mahkemesine hâkim oldu. Ardından “Phane du Bosphore” gazetesinde yazarlık yaptı. 1877 yılında Mülkiye Mektebi’nde coğrafya ve istatistik hocalığı görevinde bulundu. 1879 senesinde ise kalp krizi geçirerek vefat etmiştir. Türkiye ve Türkler üzerine birçok eser kaleme alan Mordtmann, Türkiye’de kaldığı süre içinde çeşitli Avrupa gazetelerine Türkiye’deki olaylar üzerine ve burada yaptığı incelemelerden oluşan çok önemli yüzlerce mektup ve makale yazmıştır (Pınar, 1998: 63-64).

2.8.2. Seyyahın Güzergâhı

Andreas David Mordtmann, 11 Mayıs 1852 tarihinde Afyonkarahisar istikametinden gelerek Doğalar köyünü ve Porsuk Nehrini geçip Kütahya’ya ulaşmıştır. İki gün boyunca Kütahya’da konaklayan seyyah Mordtmann, şehir hakkında çeşitli gözlem ve değerlendirmelerde bulunmuştur. 13 Mayıs günü ise şehirden ayrılarak Domaniç tarafına doğru yol almıştır.

2.8.3. Seyahatnamede Kütahya⁷⁷

11 Mayıs 1852 tarihinde Kütahya’ya giriş yapan gezgin, ilk olarak şehrin genel durumu hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Şehrin, eskiden Anadolu eyaletine başkentlik yaptığını ve vali tarafından yönetildiğini ancak şu an Bursa valisine bağlı bir kaymakam tarafından yönetilmekte olduğunu belirtmiştir. Mordtmann’a göre Kütahya, eski parlak günlerini geride bırakmış bir şehir görünümündedir. Seyyah, şehirde bulunan iki kışlanın da boş olduğunu ve şehrin güvenliğini yalnızca bir düzine tüfekçinin sağladığını ifade etmiştir.

Mordtmann, Kütahya’nın 1850’li yıllardaki demografik durumu hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Seyyaha göre kentin toplam nüfusu yaklaşık olarak 50.000’dir. Bu nüfusun 10.000 kadarını Gregoryen Ermenileri oluşturur. Bunların iki

⁷⁷“Seyahatnamede Kütahya” bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. *Alman Gezginlerin Gözüyle Anadolu Şehirleri Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*, (İ. Pınar, Çev.), İzmir: Akademi, ss.65-71.

kiliseleri bulunur. 120 kişilik de Katolik Ermeniler vardır. Onlara ait bir kilise de mevcuttur. Kentte ayrıca 400 – 500 kişiden oluşan Rumlar da yer alır. Onların da ibadetlerini rahatça icra edebildikleri kiliseleri mevcuttur. Kentin geriye kalan nüfusunu ise Türkler oluşturmaktadır.

Seyyaha göre Kütahya şehri, endüstri bakımından oldukça geridedir. Şehirde halkın gereksinimlerini karşılamaya yönelik üretim yapan dört kahve fincanı fabrikası vardır. Burada üretilen fincanlar, Türkiye’de üretilen diğer fincanlara göre oldukça farklıdır. Kütahya fincanları İstanbul’daki porselenlerden daha kaba bir işçilikle üretilmektedir. Ancak buna rağmen daha pahalıdır. Bu sebepten dolayı şehrin porselen ihraç etmesi oldukça güçtür. Şehirde üretilen başka bir endüstri ürünü ise vişne hoşafıdır. Yalnız bu ürün, ihraç olabilecek ürünler arasında yer almaz. Kütahya’da çömlekçilik yapan çeşitli küçük işletmeler de seyyahın dikkatini çeker. Ancak bu çömlekçiler daha çok yerel halkın günlük ihtiyaçlarına yönelik üretim yapmaktadır. Bu yüzden şehrin, ihracatında katkısı olmaz. Mordtmann’ a göre şehrin ihracatında en önemli sayılabilecek endüstri alanı ise Rumların elinde bulunan dokumacılıktır. Seyyah, endüstriyel olarak şehrin geride olmasına rağmen çok önemli bir konumda bulunduğunu belirtir. Yapılacak yeni yollar ile Anadolu’daki diğer şehirlerle kurulacak bağlantılar, Kütahya’yı bir ticaret merkezi haline getirebilir.

Mordtmann, şehrin batı tarafında olduğunu belirttiği Kütahya kalesini de ziyaret etmiştir. Seyyaha göre bu kale, harabe olmuş bir yıkıntı halindedir. Kalenin üzerinde iki adet tunç top ve üç dört adet büyük sarnıç yer alır. Şehrin hapishanesi de eski zamanlarda kale içerisinde yer almaktaymış. Hapishanenin hemen yanında 1395 yılında yapılmış bir cami yer alır. Caminin çevresinde ise birkaç yoksul Türk ailesi oturmaktadır. Aşağı kale ise yukarı kaleye göre daha iyi korunmuş vaziyettedir. Buranın civarında da Türk aileleri oturmaktadır. Bu kısımda ılık bir suyu olan bir kaynak, Kütahya kadınlarının çamaşır yıkama ihtiyaçlarını gidermektedir.

Seyyah Mordtmann, Doğu’da antik eser bakımından Kütahya kadar zengin bir başka şehir olmadığını belirtmiştir. Ermeni ve Rum mezarlıkları kabartmalarla bezelidir. Bu kabartmaların birçoğu kiliselerde de mevcuttur. Bu sanat eserlerinin daha niceleri kim bilir Kütahya evlerinde daha ne kadar vardır. Seyyah, iki günlük Kütahya gezisinin akabinde 13 Mayıs günü şehirden ayrılmıştır.

2.9. MEHMED ZİYA, BURSA'DAN KONYA'YA SEYAHAT

2.9.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

Mehmed Ziya Bey, 1866 senesinde İstanbul'un Süleymaniye semtinde doğmuştur. Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki öğrenciliği sırasında Maliye Nezareti'nde memuriyete başlamıştır. 1889'da Gümülcine İdadisine öğretmen olarak tayin edilmiş ardından Edirne, Tekirdağ, Halep, Konya Milli İdadilerinde ve diğer idadilerde görev yapmıştır. Mehmet Ziya, 27 Mart 1930 senesinde vefat etmiştir. Yorulmak bilmez araştırmacılığı sayesinde hazırladığı; İstanbul ve Boğaziçi, Yenikapı Mevlevihanesi, İstanbul'daki Âsâr-ı Atîka Hakkında Muhtasar Mâlûmat, Tarih-i Sanayi, Âlem-i İslamiyet, Konya Seyahati Hatıralarından gibi ondan fazla eseri bulunan Mehmed Ziya Bey, aynı zamanda sık sık anma toplantıları düzenlediğinden "İhtifalci" lakabıyla tanınmıştır (Ziya, 2008: 4).

Mehmed Ziya'nın "Bursa'dan Konya'ya Seyahat" adlı eseri, altı bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümde; İstanbul, Marmara Denizi ve Bursa yolculuğu anlatılmıştır. İkinci bölümde; Bursa, Bilecik, Bozüyük ve Söğüt'e değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise bizim de üzerinde duracağımız Kütahya şehri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde; Afyonkarahisar ve Akşehir'den bahsedilmiştir. Beşinci bölümde Ilgın ve çevresi, altıncı bölümde ise Konya ele alınmıştır.

2.9.2. Seyyahın Güzergâhı

Seyyah Mehmed Ziya Bey, Bursa'dan başladığı yolculuğuna Bilecik, Bozüyük, Söğüt, Eskişehir ve Seyitgazi kent ve kasabalarını geçerek Kütahya'ya ulaşmıştır. Kütahya Alayunt İstasyonundan ayrılarak sırasıyla Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Akşehir ve Ilgın'ı geçerek Konya'ya ulaşmıştır.

2.9.3. Seyahatnamede Kütahya⁷⁸

Mehmed Ziya Bey, Kütahya'ya trenle birleşme noktası dediği Alayunt istasyonundan girmiştir. Seyahat defterine, istasyonun deniz seviyesinden yüksekliğini

⁷⁸ "Seyahatnamede Kütahya" bölümünde yer alan bilgiler aşağıdaki kitaptan yararlanılarak yorumlanıp değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya, M. (2008). *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*. Ankara: Öncü, ss.216-265.

936 metre olarak kaydetmiştir. İstasyonda gözlemlediği erkek kadın ve çocukların sarılmalarını, hediyeleşmelerini ve Kütahya insanının sıcak kanlılığını eserinde şu şekilde belirtmiştir:

İşte Kütahya bölümünün birleşme noktası olan Alayund! Burada Kütahya yolcuları birer birer inerek az ötede yolcularını bekleyen ve bir iki vagondan ibaret olan diğer bir katara atlıyorlardı. Yolculardan birtakımını karşılamak için istasyona gelen erkek, kadın ve çocukların sarılmaları, helalleşmeleri gayet samimi, hakikaten Türklere mahsus övülecek tavırlardandı (Ziya, 2008: 217).

Seyyah Mehmed Ziya Bey eserinde Kütahya bölgesinin eski zamanlardaki durumu üzerinde önemli tespitlerde bulunmuştur. Kütahya şehrinin eski zamanlarda büyük bir şehir olduğunu, bu durumun bazı büyük bina izlerinden ve eski zaman işi yontma ve resimli taşlar gibi birçok arkeolojik eserin varlığıyla anlaşılabileceğini belirtmiştir. Mehmed Ziya Bey Kütahya tarihinden bahsederken Strabon'dan edindiği bilgilerle Ezop'un milattan önce altıncı asırda Kütahya'da doğduğunu bu sebeple Kütahya'nın kuruluşunun bu tarihten çok daha eski zamanlara götürmek gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Kütahya'nın şimdiki halinden yola çıkarak eski zamanlarda mamur ve ticaret bakımından ileri olduğunu ve halkının da kalabalık olduğunu ifade etmiştir.

Seyyah, Kütahya tarihi ile bilgiler verirken tarihçi Hammer'in çıkarımlarına eserinde şu şekilde yer vermiştir:

Kütahya kasabası, meşhur tarihçi Hammer'in çıkarımlarına göre, Ceramienslerin pazarı denilen bir ovada kurulmuştur. Kütahya asker sevki açısından önemli bir mevki işgal etmektedir. Şehre hâkim olan dağın tepesinde kuleli iki kat sur inşa edilmiştir. Bu kale, eski Kütahya'nın bulunduğu yeri işgal etmektedir. Kalenin ötesinde berisinde birtakım eski eserlerle, sütun parçalarına, direk başlarına tesadüf edilir ki bu durum, orada eskiden bir yerleşimin var olduğunu ispat etmektedir (Ziya, 2008: 225-226).

Seyyah Mehmed Ziya Bey, Kütahya'nın Selçuklu Devleti emirlerinden İmadeddin Hezar Dinari tarafından fethedildiğini ifade etmiştir. Bu sebeple de Hezar Dinari'nin Bahaeddin Veled Hazretlerinin özel ilgisine mahzar olduğunu belirtmiştir. Seyyahın eserinde verdiği bilgilere göre İmadeddin Hezar Dinari, Kütahya'yı fethederken ilk girişiminde başarılı olamamış ancak üçüncü gün fetih kendisine nasip olmuştur. İmadeddin Hezar Dinari'nin uyku âleminde kendisine verilen emir ve işaretlere uyarak günümüzde Hıdırlık adı verilen yere bir makam yaptırdığı ve bu makamın şehrin kible

tarafına geldiği için kiblegâh olarak kabul edildiği Mehmed Ziya Bey tarafından belirtilmiştir.

Kütahya'nın fetih günü Hıdırellez gününe⁷⁹ denk gelmiştir. Bu sebeple de fethin gerçekleştiği üçüncü günde şenlikler düzenlenmiştir. Hıdırellez ve aynı zamanda fetih şenliklerinin kutlanılmasına Selçuklular ve Germiyanogulları zamanında da devam edilmiştir. Günümüzde de bütün şehir halkının bu eski âdeti korumak amacıyla hala Hıdırellez gününde şenlikler düzenlediği seyyah tarafından belirtilmiştir.

Ziya Bey'e göre Kütahya, Bursa'nın otuz saat güney doğusunda kalmaktadır. Şehir, bereketli ve geniş bir ovanın üzerine inşa edilmiştir. Seyyah Mehmed Ziya Bey, şehri ziyaret ettiği on dokuzuncu yüzyıldaki Kütahya nüfusu hakkında ise şu değerlendirmede bulunmuştur:

Kasaba 4412 hane ile 7690 erkek ve 7970 kadın olmak üzere 15.660'ı Müslüman, 2432 erkek ve 2467 kadın olarak 4899'u Rum, 1203 erkek ve 1346 kadın olmak üzere 2549 Ermeni, erkek ve kadın 762 Katolik olmak üzere toplam 23.870 nüfusa sahiptir (Ziya, 2008: 242).

Seyyah eserinde şehirde yer alan dini ve sosyal mekânlara da yer vermiştir. Kütahya'da; elli dört cami ve mescit, otuz beş medrese ve kütüphane, yirmi yedi tekke, dört kilise, bin atı yüz doksan üç dükkân ve mağaza, on dört han, on bir hamam, yirmi iki değirmen, kırk sekiz halı fabrikası, iki çini fabrikası, sekiz taburluk mükemmel bir kışla, bir depo, bir redif zabıtlar dairesi, bir hastane, iki eczane, bir bedesten, bir mülki idadi okulu, bir telgrafhane, bir belediye dairesi, bir istasyon, elli ilkokul ve bir gayrimüslim okulu bulunmaktadır.

Mehmed Ziya Bey, Kütahya sancağının havasının, şehrin yüksekliği sebebiyle kışın soğuk, yazın ise özellikle temmuz ve ağustos aylarında sıcak olduğunu ifade etmiştir. Kütahya topraklarının verimli olmasından dolayı her çeşit hububat, üzüm, vişne ve sebze türleri bol miktarda yetişir. Kütahya sancağında büyük ormanlardan kesilen keresteler, nakliye araçları vasıtasıyla çeşitli yerlere gönderilmiştir.

Mehmed Ziya Bey, Kütahya sancağı içerisinde yaygın bir biçimde krom madeninin bulunduğunu, bununla birlikte antimuan (antimon), kömür ve aynuşşems⁸⁰

⁷⁹ Hıdırellez günü 6 Mayıs'tadır.

⁸⁰ Opal denilen değerli taş

madenlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca o dönemde; Dağardı (Emet -Eğrigöz) ve Kışla Demir Yolu adlarında bilinen iki krom madeni ile Gediz kazasında yer alan Göynük Çiftliği'nde antimuan (antimon) madenin işletildiğini belirtmiştir.

Seyyaha göre Kütahya'daki eski İslam eserleri Orta Çağ'dan kalmadır. Şehirdeki camilerden bazıları miladi on dördüncü asırda yapılmıştır. Mehmed Ziya Bey, şehirdeki dini yapılardan ilk olarak Ulu Cami ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Seyyah, Ulu Cami'nin Sultan Yıldırım Beyazıt tarafından yaptırıldığını söyler. Cami, altı adet yekpare mermer direk üzerine oturtulmuş on iki kubbeli ve bir minarelidir. Kütahya şehrinin şeref ve süs kaynağıdır.

Ulu Cami'nin ardından Mehmed Ziya Bey, Selçuklu emirlerinden İmadeddin Hezar Dinari tarafından Hacı İbrahim Mahallesi'nde inşa ettirilen Sadeddin ve Balıklı Camilerinden⁸¹ söz eder. Bu iki cami de iki katlı hem kubbeli hem de çatılıdır ve bir minareden oluşur. Sadeddin Camisi daha sonraki yıllarda Derviş Paşa tarafından tamir ettirilmiş ancak çıkan yangın sonucunda mahvolmuştur. Ardından İskodralıza Hasan Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Seyyah, Sadeddin ve Balıklı Camileri dışında Hacı İbrahim Mahallesi'nde bulunan Kaditler ve Çatal Çeşme Camilerinin⁸² de bahse ve ziyarete değer yapılar olduğuna değinmiştir.

Şehreküstü Mahallesi'ndeki Alo Paşa Camisi, zamanın Anadolu valisi olan Kürt Alo Paşa tarafından inşa edilmiştir. Fakat zamanla harap olduğundan şehir halkının yardımlarıyla yeniden tamir edilmiştir. Seyyah, bu caminin içinin Kütahya'nın eski enfes eserlerinden olan çinilerle süslü olduğunu belirtmiştir. Alo Paşa Camisinin bulunduğu alanda ayrıca kısmen kâgir ve kısmen ahşap olan bir medresede bulunmaktadır.

Börekçiler Mahallesi'nde ise Molla Celal Hazretleri tarafından yaptırılmış olan Şengül Camisi ile İshak Fakih Camisi bulunmaktadır. Mehmed Ziya Bey, İshak Paşa Caminin yapılış tarihini de (hicri 837 / miladi 1433) eserinde belirtmiştir. Bu camiler dışında; Timurtaş Paşa'nın kiliseden çevrilmiş mescidi, eski vezirlerden Karagöz Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Karagöz Ahmed Paşa Camisi, Arslan Bey'in on beşinci asrın ikinci çeyreğinde yaptırdığı Yukarı Kale Camisi⁸³ vardır.

⁸¹ Günümüzde de bu camiler aynı isimdedir.

⁸² Günümüzde de bu camiler aynı isimdedir.

⁸³ Günümüzde Kala-i Bala Camisi olması muhtemeldir.

Servi Mahallesi'nde medreseye bitişik olan Çağalzade Rüstem Paşa Cami, Saray Mahallesinde bulunan ve Germiyan Beyi II. Yakup'un subaşısi olan Mustafa Bey tarafından yaptırılan Saray Camisi de şehrin önemli dini yapıtlarındandır. Saray Camisinde biri büyük, beşi küçük olmak üzere altı kubbe vardır. Caminin içerisi ise Kütahya yapımı çinilerle süslüdür. Ayrıca şehirde Mevlevi hanımlarından Âbide (Kâmile) Hatun'un yaptırdığı kubbeli ve tek minareli Hatuniye Camisi, Arslan Bey'in yaptırdığı tek kubbe ve tek minareli Meydan Camisi Kütahya'nın şükran ve iftihar dolu bakışlarla girilecek eski dini yapıtlarındandır.

Kütahya gerek eski İslam hükümdarları gerekse de Osmanlı sultanları zamanında âdeti bir ilim merkezi olmuştur. Bu sebepten dolayı şehirde birçok medrese inşa edilmiştir. Medreseler vasıtasıyla da din ve devlete hizmet eden nice faziletli büyük insanlar yetişmiştir. Mehmed Ziya Bey'in eserinde bahsettiği Kütahya'daki ilk medrese, Yakup Çelebi'nin yaptırdığı kâgir medresedir. Seyyah bu medresenin ardından Acem diyarının eski âlimlerinden Abdülvacid'in yaptırdığı Emir Saveciye medresesi,⁸⁴ Hacı İsmail Efendi adıyla tanınan Kürt Alo Paşa'nın ahşap medresesi, Timurtaş Paşa'nın Takvacılar medresesi, Karagöz Ahmet Paşa'nın medresesi, Ahmed Paşa'nın Darülhadis ve Darilkurra medreseleri, Çağalzade Rüstem Paşa'nın kâgir ve ahşap medresesi, İshak Fakih'in kâgir medresesi, Halil Kâmil Paşa'nın ahşap medresesi, kazaskerlerden Halil Efendi'nin Halile adıyla meşhur olan medresesinin Kütahya şehrinin önemli yapıtları olduğunu ifade eder.

Seyyah Mehmed Ziya Bey, içerikleri bakımından bahsetmeye layık olan Kütahya kütüphanelerinin; Celalleddin Ergun Hazretleri'nin Mevlevihane içindeki kütüphanesi, rahmetli Vacid Paşa'nın Ulu Cami kütüphanesi, Müftüzade Molla İbrahim Bey'in yine kâgir olan Darül-kütübu olduğunu belirtmiştir. Bu kütüphanelerin ataların bize bıraktığı, hayırlı yadigârları olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.

Kütahya'da bulunan ziyaret yerleri de seyyah tarafından şöyle sıralanmıştır:

Hisar Bey Camisi'nin güney yolunda ve künbed denen mezarda Alaadin Çelebi ve çocukları; hükümet konağının önündeki Beyzade Dergâhında Muzafferüddin Çelebi; yine hükümet konağı bahçesinde, Adliye Dairesi civarında Veled Hazretleri'nin torunlarından Âbid Çelebi'nin kızları olan, Ergun Çelebi Hazretleri'nin muhterem annesi Âbide Melek

⁸⁴ Vacidiye Medresesi

Hanım; hükümet konağının güney tarafında, Tahrirat Kalemi önünde Alaaddin Çelebi'nin kız kardeşinin oğlu Müeyyed Çelebi; Kışla-i Hümayun önünde, Kürt Alo Paşa Camisi bitişiğindeki mezarda Alaaddin Çelebi'nin oğlu (Esrik) Tahir Çelebi; Rüştîye Mektebi civarında eski şairlerden, Çelebi Muzefferüddin'in yetiştirdiği pervane tabiatlı derviş Ahi Mehmed Sadık; kendi yaptırdığı altı kubbe ve bir mutfaktan ibaret dergâh ve caminin kible tarafındaki köşede yatan merhum Yakub Çelebi; Ahi Mustafa Mahallesi'nde kendi yaptırdığı fakat sonradan tamir edilen Kadirî dergâhında Ahi Mustafa; İshak Fakih Mahallesi'nde İshak Fakih; Ulu Cami civarında ve medrese içindeki özel yerde ulemadan Abdülvacid; Evran Mahallesi'nde Ergun Hazretleri'nin dostlarından Ahi Evran, namı diğer Enver; Efendibula Mahallesi'nde Efendibula adıyla tanınan, Celaleddin Rûmî Hazretleri sülalesinden Şah Mehmed Çelebi Hazretleri'nin kızı Destina Hanım gömülü bulunmaktadır (Ziya, 2008: 261).

Mehmed Ziya Bey, eserinde Kütahya çinileri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Seyyah, Kütahya'da vaktiyle gayet nefis ve zarif çiniler üretildiğini belirtmiştir. İmal edilen bu çinilerin ise komşu ülkelere, İstanbul ve Bursa'ya sevk edildiğini ifade etmiştir. Seyyaha göre zamanın en önemli süsleme malzemesi çinidir. Kütahya çini üreticilerinin imal ettiği çiniler ise güzellik ve zarafetleriyle hemen kendini göstermektedir. Kütahya çini ustalarının emeği olan nice eşsiz çiniler; Sultanahmet, Süleymaniye, Nur-u Osmaniye gibi onlarca camiyi, medreseleri, köşkleri ve mescitleri süslemiştir.

Seyyah, Bursa'daki cami ve mescitlerde yer alan Kütahya çinilerinin üzerinden yüzlerce yıl geçmesine rağmen, renk ve şekil bakımından hala oldukça güzel ve zarif olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman zamanında Bursa'da yapılan Yeni Kaplıcanın oldukça fazla madeni sulara maruz kalmasına rağmen çinilerin güzelliğinin yok olmadığını söylemiştir. Bu durumun Kütahya çinilerinin ne denli sanatkârane ve sağlam yapıda üretildiklerinin kanıtı olduğunu ifade etmiştir. Mehmed Ziya Bey, çiniciliğin canlandırılması amacıyla Sultanahmet'teki Yeniçeriler Müzesinde bir müze kurulduğunu, bu müze içerisinde Kütahya çinilerinin sergilendiğini belirtmektedir.

Ziya Bey, Erguniye Zaviyesi⁸⁵ hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Seyyah, burayı ziyaret etmese de o zamanki Erguniye Zaviyesi seccadenişin vekili olan Hüsameddin Çelebi Efendi'den elde ettiği bilgiler vasıtasıyla zaviyenin geçmişinde iz bırakan zatlara değinir. Erguniye Zaviyesinin türbesinde gömülü olan Çelebi Celaleddin

⁸⁵ Kütahya Mevlevihane'si

Ergun Hazretleri, Veled Hazretleri'nin torunlarından olup annesi Âbide Melek Hatun, babası İlyas Çelebi bin Süleyman Germiyani'dir. 1300 tarihinde dünyaya gelen Ergun Çelebi, kardeşi Alaaddin Çelebi, çocukları ve ailesiyle birlikte manevi bir emirle Kütahya'ya gelmiş, Selçuklulardan İmameddin'in fetih sırasında yaptırmış olduğu Kapan Nehri bitişiğinde bugün kabrinin de bulunduğu makama inmiştir. Hücre, semahane ve mutfak inşa ederek orayı dergâha dönüştürmüştür. 1373 senesine kadar padişaha sadakat borcu olan hayır duaya devam etmiş, feyizli Mevlevilik yolunun gereklerini yerine getirmiş ve kendisini dervişlere ilmi ve manevi hakikatleri aktarmaya adanmış, aynı tarihte vefat etmiştir. Bu zatın babası İlyas Paşa, bir gece rüyasında cediti Ergun Han'ın evine geldiğini görmüş; uyandığında kapıyı çalmakta olan uşağının doğum müjdesini vermesi üzerine, oğluna "Ergun" ismini vermiştir. Celaleddin Ergun'un seçkin mütevazı nitelikleri ve takvasını gösteren örneklerden olmak üzere hikâyeye ederler ki: Kendilerine yalnız "Çelebi Efendi" demesini men edermiş.

Ergun Çelebi'den sonra Mevlevihane'nin başına Burhaneddin Çelebi geçmiştir. Seyyah eserinde Burhaneddin Çelebi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra onun yerine Kütahya Mevlevihane'sinde Ulufecizade Mehmed Dede ve ismi doğrulanamayan bir zatın daha Mevlevihane şeyhliği yaptığını ve büyük bir edep ve iç temizliğiyle dervişlere gereken feyizli hizmeti verdiğini ifade etmiştir. Bu zatlar ise türbenin içinde gömülü olmayıp akraba ve yakınlarının yanında defnedilmişlerdir.

Erguniye Zaviyesi hizmetinde bulunan faziletli hanımlardan Çelebi Arif Küçük Hazretlerinin değerli kızları, ibadete düşkün Âbide ve hak dostu olan Kamile Hatun Kütahya'ya gelmişler ve yüzünde örtü olarak mesnevi okutmuş, fukaraya bizzat hizmet ederek feyiz ve bereket kazandırmışlardır. Kamile Hatun, Zeyneddin Çelebi'nin sağ tarafında gömülüdür.

2.10. BELA HORVATH, ANADOLU 1913

2.10.1. Seyyah ve Eseri Hakkında Bilgi

Macaristan'ın Pecel kentinde doğan Dr. Bela Horvath, siyasal bilimler ve ekonomi eğitimi gördü. Yerel yönetimlerde çeşitli görevlerde bulundu. Değişik edebi yazılarının yanı sıra bilimsel kitaplar, makaleler ve gözlemler de yayımladı. Eserleri arasında en ünlüleri; Türkiye'nin Kalbinde, Atatürk'ün Biyografisi ve Macaristan'da

Protestanlıktır. Almanca, Fransızca ve Türkçe bilen Bela Horvath dernek faaliyetlerinde de son derece aktiftir.

Dr. Bela Horvath, 1913 yılında yani Balkan Savaşlarının yaşandığı bir zamanda Budapeşte'deki Turan Cemiyeti'nden ve İstanbul'daki Tahsil-i Sanayi Cemiyeti'nden aldığı referanslarla Anadolu'da bir seyahate çıktı. Anadolu topraklarında at sırtında 2300 kilometrelik bir alanı ziyaret etti. Bu seyahati sonucunda yazmış olduğu “Anadolu 1913” adlı eserinde Anadolu kültürü, etnografyası ve sosyolojisi hakkında çok önemli bilgiler vermiştir (Horvath, 2010: IX).

2.10.2. Seyyahın Güzergâhı

Bela Horvath, İstanbul Haydarpaşa'dan başladığı Anadolu seyahatinde Konya'ya giderken yol üzerinde yer alan Kütahya şehrine uğramıştır. Kütahya'da konaklamayan seyyah, şehirden geçişi esnasında birtakım gözlemlerde bulunmuş ve şehir hakkında bazı bilgiler vermiştir. Dr. Bela Horvath, Kütahya ziyaretinin ardından sırasıyla Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir ve Ankara şehirlerini dolaşmıştır.

2.10.3. Seyahatnamede Kütahya

Alayunt İstasyonundan şehre giriş yapan Dr. Bela Horvath, ilk olarak kendisinin de bir Macar olması münasebetiyle Macar kralı Lajos Kossuth'un 1850-1851 yıllarında Kütahya'da misafir olduğu bilgini vermiştir. Seyyah, ardından şehrin eski zamanlarda çini sanatıyla oldukça meşhur olduğunu ancak bu sanatın artık unutulmaya yüz tuttuğundan bahsetmiştir. Bununla beraber istasyon civarında Kütahya halkının elinde mavi desenli su küpleri de görmüştür. Seyyaha göre şehirde artık çiniden ziyade halı üretimi yapılmaktadır (Horvath, 2010:8-9).

İstasyonda Kütahya halkını gözlemleyen Horvath, Avrupalıların giydiği giysilerin artık buralarda da giyilmeye başlandığını söyler. Gözlemleri sonucunda şalvar ve gömlek yerine pantolon ve ceket giyen kişilerin sayısı oldukça fazladır. Treninin hareket saati gelen seyyah istasyondan ayrılır ve yolculuğuna devam eder (Horvath, 2010: 9).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYAHATNAMELERDE KÜTAHYA'DAKİ HALK KÜLTÜRÜ VE HALK BİLİMİ UNSURLARI

3.1. ANLATI TÜRLERİ

Halk edebiyatının mensur türlerini oluşturan anlatı türleri insanların eski çağlardan beri çevresinde karşılaştığı olayları ve durumları açıklama ihtiyacından doğmuştur. Destan, masal, efsane, fıkra, menkıbe, halk hikayesi ve meddah hikayeleri gibi çeşitli türlerden meydana gelen anlatı türleri üzerine incelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında efsane ve menkıbe türleri ile karşılaştık.

3.1.1. Efsane

“Efsane, halk imgesinde doğarak ağızdan ağıza dolaşan ve konusu çok defa olağanüstü nitelikte olan öykü ve ün salmış, dillere düşmüş olaydır” (Evliyaoğlu ve Baykurt, 1988: 101). Pertev Naili Boratav efsaneyi, “Kendine özgü bir üslûbu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türü olarak tanımlar” (Boratav, 1969: 107). Şükrü Elçin ise efsane türünü “Halk Edebiyatına Giriş” adlı eserinde şöyle ifade eder: “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen, zamanla inanç, adet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masaldır” (Elçin, 2004: 314).

Tanımlarda da belirtildiği üzere efsane türü halk anlatılarının en önemli türlerinden olup halkın ortak kültüründen doğmuş ve sözlü gelenekte gelişerek kültürümüze kazanmıştır. İncelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında efsane türünü Hamilton’un Küçük Asya eserinde tespit ettik. Hamilton, Tavşanlı’da karşılaştığı çeşmenin efsanesini şöyle anlatır:

“Aşağısında yol kenarına yakın yerde içlerinde çeşitli yazıtlarda bulunan eski mimaride birçok mermer parçalarından yapılmış büyük fakat özel bir ilgiye maruz kalmamış bir çeşme bulunuyor. İçinde o yerin Türk efsanesine göre kâfir bir ölümlünün pişirmeye cesaret ettiğinde her zaman kazandan dışarı fırlayan bazı büyük balıklar yüzüyor. İstanbul yakınlarındaki Balıklı Rumları da benzer bir hikâyeye anlatmışlardı. Ayrıca Türklerin İstanbul’u almalarından bu yana kaynakta aynı türde balık yaşadığını da eklemişlerdi” (KA/s.87).

3.1.2. Menkıbe

Menkıbe, “Tabiatüstü niteliklere sahip ermiş kişilerin hayatlarıyla ilgili sahnelerin anlatıldığı hikâyelerdir” (Kaya, 2007: 512). Anlatı türlerinden olan menkıbe türü ile ilgili örneklerle Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde karşılaşmaktayız. Kütahya’nın fethinde başrolü oynayan Hezâr Dinari’nin anlatılmaya muhtaç olan hikayesi seyyah Çelebi tarafından şu şekilde anlatılır:

“Hızırlık Dağı’nda Hezâr Dinar ile gömülüdür. Gerçekten de yatmakta olduğu türbesine bin altın gitmiştir ve ölümünden sonra hazinesinde bin altını bulunmuştur. Yine bir adama bağışta bulunacak olsa, bin altın vermiş. Anlatmaya muhtaç hikâyesi olan ulu bir Anadolu sultanıdır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.17).

Simav’ın keramet sahibi şeyhlerinden olan Zekeriya Efendi’nin şehre hastalık girmemesi için yaptığı duanın Allah katında kabul olmasını anlatan hikâyeden Evliya Çelebi şöyle bahseder:

“Yine Çavlı Mahallesi’ne yakın Şeyh Hazret-i Zekeriya Efendi ziyaret yeri, nice yüz açık keramet sahibi ulu sultandır. Kerametlerinden birisi hayatlarında dua edip ‘Bu Simav Şehri’ne veba ve humma hastalığı girmesin’ diye buyurmuşlar. Hayatta oldukları zaman içinde, bu şehir içine 150 sene veba girmemiş. Bu duayı 25 yaşında iken edip duaları kabul olup tam 125 sene bu Simav Şehrine humma ve taun girmemiştir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.51).

3.2. KALIPLAŞMIŞ SÖZLER

İncelemeye aldığımız seyahatnamelerin Kütahya bölümlerinde; atasözü, deyim, dua, selamlaşma ve vedalaşma gibi kalıplaşmış sözler yer alır. Yerli seyyahlardan Evliya Çelebi ve Mehmed Ziya kalıplaşmış sözlere eserlerinde yer verirken yabancı seyyahlar bu noktada tabii olarak eksik kalmıştır.

3.2.1. Atasözleri

“İlk söyleyenlerini belirleyemediğimiz atasözleri hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından, teknikten vb. çıkacak kuralları somuttan soyuta giden bir yolla söz ve yazıyla nesilden nesile aktarılan hikmetli cümlelerdir” (Güzel ve Torun, 2003: 202).

Halkın uzun deneyimleri sonucu oluşan atasözleri Türk edebiyatında sav, mesel, darb-ı mesel gibi değişik adlarla anılmıştır. Seyahatnamelerin Kütahya kısmında sadece bir atasözü tespit edilmiştir. Çelebi, Simav ayanı ile gerçekleştirdiği sohbette şu atasözüne yer verir.

El Elden Üstündür.

“Ya sultanım, ayâ aslı ne ola ki sizin gençleriniz galip, diğerleri mağlup ola. Bu siz iyi bilirsiniz ki *el elden üstündür*, demişler” (GTEÇS/K.9/C.1/s.51).

3.2.2. Deyimler

“Belirli gramer kalıpları içinde bir araya gelen birden çok söz ya da söz grubunun, anlama güzellik ve zenginlik katmak için, mecazlı kullanışlar yolu ve çekici anlam kılığı ile yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmış bulunan söz topluluklarına deyim denilmektedir” (Korkmaz, 2007: 175). “Halk deyimleri; halkın yarattığı söz kalıplarıdır. Konuşma dilinde sık sık geçen bu anlatım araçları, duygu ve düşüncelerimizi olduğu gibi ifade edebilmek ihtiyacından doğmuştur” (Güney, 1971: 193).

Halk kültürünün ve yaşayışının ortak ürünü olan deyimlere seyahatnamelerin Kütahya bölümünde epeyce karşılaşmaktayız. Özellikle Evliya Çelebi ve Mehmed Ziya anlatımlarının etkisini artırmak amacıyla eserlerinde sıklıkla deyimlere yer vermişlerdir.

Akıl Vermek

“Ben de *akıl vermesi* için sürücüye konuyu danıştım” (ODYAŞ/s.65).

Ardına (Arkasına) Düşmek

“Onlar yine kervanın *ardına düşüp* gidince bildim ki atını aldığımız yiğit bunlara gidip haber verecekti” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

Ayakta Kalmak

“...bilinmeyen zamanlardan beri sebat ve metanetle *ayakta kalan* mezarlar...” (BKS/S.219).

“Bu sessiz bölgede, tabiat sahnesinin siyah renkli ovasında asırlardan beri sağlamca *ayakta kalan* Jüpiter Tapınağı...” (BKS/s.231).

Baş Başa Kalmak

“Herif yaya olarak dağ içinde derdiyle **baş başa kalıp** biz ileri at sürüp 1 saat ileri gittik” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

Çocuk Dünyaya Getirmek

“Nüfus artışının yoğun olmadığı bir ülkede her çiftin en az iki **çocuk dünyaya getirmesi çok doğaldı**” (ODYAŞ/s.71).

Davete İcabet Etmek

“Bursa’da iken Kütahya Erguniye Dergâhı Seccadenişini merhum Hamdi Çelebi Efendi’nin **davetine icabet** ve bu eski şehri ziyaret etmek...” (BKS/s.224).

Dikkat Çekmek

“Anadolu’nun pek çok yerinde cidden **dikkatimi çeken** bir nokta vardır” (BKS/s.224).

Dünyaya Gelmek

“700/1300 tarihinde **dünyaya gelen** Ergun Çelebi, kardeşi Alaaddin Çelebi...” (BKS/s.247).

“Havva Hanım’la evlenmiş ve ondan Mehmed Muhlis ile Ahmed Halis Çelebiler **dünyaya gelmiştir**” (BKS/ss.255-256).

“...girmesinden sonra bu şehirde ulemadan bir zatın evladı olarak **dünyaya gelmiştir**” (BKS/s.258).

El Dokunulmamak

“...ve şimdiye kadar **el dokunulmamış** mezarları hep bu civardadır” (BKS/s.220).

El Koymak

“Hâlâ zeamet subaşılığıdır. Vilâyet valisi **el koyamaz**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.44).

Elde Etmek

“...bütün bunların hepsini Çavdar Hisarı’nda değil çevredeki arazinin farklı yerlerinden **elde ettim**” (KA/s.89).

Elinden Almak

“Çünkü 75 kadına sahip olmakla diğer erkeklerin kadınlarını **ellerinden almış** oluyordu” (ODYAŞ/s.71).

Fedakârlık Etmek (Göstermek)

“...tecrübeler uğrunda harcaşıp yok etmeye varmış, büyük **fedakârlıklarda bulunmuştur**” (BKS/s.240).

Fırsat Kollamak (Gözlemek)

“Ve şehirde rehberlikle uğraşanlar diğer işlerini biriktirip böyle bir **fırsatı kolluyordu**” (ODYAŞ/s.65).

Gayret Göstermek

“Mehmed Efendi, şimdiki ürünlerin eski ürünler gibi güzellik kazanması için şimdiye kadar pek çok **gayret etmiş** ve hatta...” (BKS/s.240).

“Bendeniz, sermaye yokluğunu dikkate almayarak bu yolda **gayret gösterenlerin**, velinimetimiz padişahımız sayesinde...” (BKS/s.246).

Gücü Yetmek

“Dolayısıyla bu soylu ümmetten pek çok soylu insan, başlı başına kütüphaneler kurmuş, bu büyük işe **gücü yetmeyenler** de tedarik ettikleri...” (BKS/s.246).

Haber Vermek

“...yapılacak bir şey varsa onun da **haber verilmesi** hususunda...” (BKS/s.236).

Harap Düşmek

“Feyz neşesinde daima **harap olsalar ne olur?**” (BKS/s.255).

Hayrette (Hayretler İçinde) Kalmak

“Benim at sürdüğümü, belimde ve eyerimde kol tüfenklerini görünce asla el kaldırmayıp **hayrette kalarak**...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

İliğine (İliklerine) Kadar

“**İliklerimize kadar** ıslanmış bir halde Kütahya 'ya vardık” (ODYAŞ/s.66).

Kanadı Altına Almak

“Osmanlı *kanatları altına girmesinden* sonra bu şehirde...” (BKS/s.258).

Kendi Âlemine Dalmak

“*Hepiniz aletlerinizle hazır olun diye tembihleyip kendi dünyama dalarak at üzerinde okuyarak yola devam ettim*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.12).

Kin Gütmek

“Akıllı kişi, kimseye ciddi anlamda *kin gütmeyiz*” (BKS/s.248).

Layık Görmek

“...lütüfta bulunarak bu müracaatımı takdire ve dikkate *layık buldu*...” (BKS/s.247).

Meydan Vermemek

“Asla *meydan vermeyip* dizginini elden bırakmadım” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

Meydana Gelmek

“...bu sanatın şu anki durumundan çok, güzellik ve letafetin *meydana gelmesiyle* revacın...” (BKS/s.241).

“...alet edevatın da yine o miktar para ile *meydana gelebileceği* ve bu açıdan...” (BKS/s.241).

Müracaatta Bulunmak (Müracaat Etmek)

“Kütahya Erguniye Zaviyesi Seccadenişin Vekili faziletli Hüsameddin Çelebi Efendi'ye *müracaat etmiştim*” (BKS/ss.246-247).

Övünç Duymak

“Bu konudaki *övünç payı*, mevcut neşriyat sayesinde önce bendenize, ikinci olarak da...” (BKS/s.242).

Para Sızdırmak (Koparmak)

“...hem de refakat ettiklerinden *para koparmaya* çalıştıklarını söyledi” (ODYAŞ/s.65).

Parmakla Gösterilmek

“İşte İslam’ın meşhur kadınları arasında zühd, ilim, takva, fazilet, irfan ve temizlik bakımından **parmakla gösterilenlerinden** biri olan Fatma Hanım...” (BKS/s.255).

Rezil Olmak

“...bilgisiz bir rehber tarafından **rezil olmayı** istemediğimden, dün akşam bana Kütahya yolu...” (ODYAŞ/s.65).

Rıza Göstermek

“...unvanıyla davet edildiği ve tedavinin **rıza göstermemek** anlamına geleceğini...” (BKS/s.257).

“Bu halime **rıza göstermek** uygun değil” (BKS/s.257).

Sapsarı Kesilmek (Olmak)

“Ancak yüzünün rengine baktım, **sapsarı kesilip** sanki cansız hale geldi” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

Sırtı Yere Gelmemek

“Onun için **sırtları yere gelmez** ve...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.51).

Şüphe Etmek

“Hiç **şüphe etmem** ki onların bu büyük yardımları değerli okurlar tarafından da şükran ve takdir ile karşılanır” (BKS/s.248).

Umuda Kapılmak

“...uygun şekilde uygulanmaya konulmasına yardım edileceği **umulur** ve fakat önceki...” (BKS/s.236).

Üzerinde Durmak

“Öyle ki bunların **üzerinde** çok fazla **durmuyarak** Rhyndacus’un sağ yakasında değil solda olduklarını gözlemlediğimi söyleyerek geçeceğim” (KA/s.88).

Yanıp Yakılmak

“...külhancılık hizmetine itilmiş ve ömrünün sonunda kadar bu hizmette **yanıp yakılmıştır**” (BKS/s.261).

Yok Olmak

“Demek ki diğerleri bir iz de bırakmamak üzere hep **yok oldular** ve ancak bu...” (KACTA/C.2/s.307).

Yola Çıkmak

“Sabah **yola çıkmadan önce**, o akşam...” (DS/s.198).

“...sekiz saat uzaklıktaki Tavşanlı için **yola çıktık**” (KA/s.85).

“...Kütahya yolu olarak çizilen haritaya göre tek başıma **yola çıktım**” (ODYAŞ/s.65).

“Bu arada yağmur dinmişti; biz de tekrar **yola çıktık**” (ODYAŞ/s.66).

Yol Kesmek

“...Haramiler dağı, **yol kesenler** yatağı ve asiler durağı amansız bir dağdır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

Yüz Çevirmek

“...bir yiğidimiz düşmandan **yüz çevirmez**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.51).

Yüz Sürmek

“Ama ulu sultanların türbelerine **yüz sürüp** yakınlık kazandığımız bu ulu sultanlardır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“...Mevlânâ Hazretleri’nin nurlu türbesine **yüz sürerken** gönlündeki ateşle bir niyazname söylemiştir” (BKS/s.254).

“Senin fırsat eşiğinde **yüzlerini sürseler** yeridir” (BKS/s.255).

“Konya dergâhına **yüz sürüp** Çelebi Muzafferüddin’in hamamında semender gibi...” (BKS/s.261).

Yüzüne Kan Gelmek

“*Berrak suyundan içen tüm salyalardan kurtulup **yüzüne kan gelir***” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

Ziyaret Etmek

“*Bugünü harabeleri **ziyaret ederek**, yazıtları kopyalayarak ve köylülerden sikkeler toplayarak geçirdik*” (KA/s.89).

3.2.3. Dualar (Alkışlar)

Dua, “İnsanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddi refah ve manevi saadetinde yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı’ya yaptığı bir hitap bir sesleniştir” (Elçin, 2004: 662).

İncelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya kısmında dua türüne Evliya Çelebi ve Mehmed Ziya’nın seyahatnamelerinde karşılaştık. İki seyyah da Kütahya şehrinde yatmakta olan ermiş ve zatları ziyaret etmiş ve onlara hayır dualarını sunmuştur. Bu nedenle karşılaştığımız dualar genellikle dini niteliklidir.

“*Sabahınız **hayırlı ola***” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

“*Pirler Mahallesinde musannif, müfessir ve muhaddis Lügat-i Ahterî müellifi Molla **sırrı aziz olsun***” (GTEÇS/K.9/C.1/s.29).

“*Allah ikisini **de affetsin***” (GTEÇS/K.9/C.1/s.29).

“*Hepsinin mübarek ruhları için Fatıha okuduk, **ruhları şâd olsun***” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“*Zaviyesinde yatmaktadır. **Sırrı aziz olsun***” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“*Allah **saklasın** insan aşağı bakmaya cüret edemez*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.45).

“*Bu zaviyenin türbesinde gömülü olan Çelebi Celaleddin Ergun Hazretleri’nin **yüce ruhunun sırrı takdis edilsin...***” (BKS/s.247).

“*Mevleviliğin faziletli hanımlarından Fatma Hanım -Allah **sırrını kutsasın-sadık dostlarından...***” (BKS/s.257).

“*Sakıb Dede, Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabi Hazretleri’nin -yüce ruhunun sırrı kutsansın- temiz sülalesindendir*” (BKS/s.258).

“*Bu türbede Hz. Ebu Bekir Sıddık’ın (Allah ondan razı olsun) saadetli zamanından kalma...*” (BKS/s.260).

“*Hikâyesini anlattığımız cennetmekân Ahmed Halis Çelebi, vücudunu aşk ve irfan içinde...*” (BKS/s.260).

“*Cenab-ı Sultan Divani’nin –ruhunun nurlu sırrı kutansın- kendisine süslü bir...*” (BKS/s.262).

3.2.4. Selamlaşmalar- Vedalaşmalar

Her milletin ve toplumun kendine özgü bir selamlaşma ve vedalaşma kültürü bulunur. Türk toplumunda da selam verme ve alma hem kültürün hem de dinin gereği olarak oldukça önemli bir husustur. İncelediğimiz eserlerin Kütahya bölümünde tespit ettiğimiz selamlaşma ve vedalaşma öğeleri şöyledir:

“*...bunları geçince hemen o altı atlıya at bırakıp ‘Selâmün aleyküm’ dedim*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

“*Uğurlar ola yiğidim*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

“*Sen de benim dizginimi eline al. Ne olsa gerek, seninle selam sabah yoldaşı olduk*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

“*Tüm Kütahyalı ahbap ve dostlarla vedalaşıp hane sahibimiz beyefendi hakiri yolcu etmek için ata binip nice ayan ile Kütahya’dan kuzey tarafa...*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“*Yolculardan bir takımını karşılaştık için istasyona gelen erkek, kadın ve çocukların sarılmaları, helalleşmeleri gayet samimi, hakikaten Türklere mahsus övülecek tavırlardandı*” (BKS/s.217).

3.3. DİL VE ANLATIM

Seyahatnameler; anlattığı yörenin tarihi, coğrafyası ve kültürü hakkında bilgiler verdiği gibi o yörenin dil ve anlatım özellikleri hakkında da oldukça önemli veriler

vermektedir. İncelediğimiz eserlerde ad verme geleneği ile ilgili birtakım veriler tespit ettik.

3.3.1. Ad Verme Geleneği

Seyyahlar gezip gördükleri yörelerin adlarının nereden geldiğini eserlerinde anlatmışlardır. Böylelikle seyahatnameler vasıtasıyla yöre adlarının nasıl oluştuğu bilgisine ulaşılabilmektedir. Kütahya'yı anlatan yerli ve yabancı seyyahlar bu bakımdan oldukça önemli bilgiler vermiştir. Tavşanlı adının yörede tavşanın çok olmasından geldiğini, Simav adının Simavna isimli bir Rum'dan veya başka bir rivayete göre gümüş suyu anlamına gelen sîmâb sözcüğünden türediğini, Altıntaş isminin ilçede altın madeni bulunmasıyla oluştuğunu ve çavdarın fazla yetişmesi sebebiyle Çavdarhisar denildiği seyahatnamelerde anlatılmaktadır.

“Ovalarında ve ağaçlık köylerinde tavşanı pek çok olduğundan Tavşanlı adıyla meşhur olmuş mamur bir kasabadır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“Selçuklular zamanında bir kayadan altın madeni çıkmakla Altıntaş derler” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“Germiyanoglu Veziri Babık Bey, Simavna adlı bir Rum kralı elinden fethettiğinden Simav derler. Bir rivayette sîmâbdan bozma Simav derler. Yani gümüş suyu demek ola” (GTEÇS/K.9/C.1/ss.47- 48).

“Tavşanlarının çokluğundan dolayı Tavşanlı adı verilmiş olan bu ova, çok verimlidir” (KACTA/C.2/s.284).

“Çavdar yaylası çok güzel ekilmiştir; özellikle arpa ürünü dikkate değerdir. Bundan dolayı Türkler Aizanoi'ye, Çavdarhisar adını vermişlerdir” (KACTA/C.2/s.288).

“Rhyncadus ile sulanmış geniş Tavşanlı ovasına götürdü. Ovanın adını içinde bolca bulunan canlılardan (tavşan) aldığı söyleniyor” (KA/ss.86-87).

“Bu bölgede çavdar pek çok olunduğundan, burası Çavdarhisar adıyla şöhret bulmuştur” (BKS/s.227).

“Çavdarhisar Tantale'in oğlu Aizen tarafından kurulmuş ve Aizanoi adı verilmiş” (BKS/s.228).

“Çavdarhisar’ın mera ve çayırlarını su basarak ekili alanlar tamamen mahvolup kıtlık ve taşkından telef olmak tehlikesi yüz gösterince ahalisi tanrılara adakta bulunmak istemişler ama bundan bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine içlerinden Euphorbe isminde biri, tanrılara bir **tilki (Quanos)** ile bir **kirpi** adar. Bu adak onların katında rehin kabul edildiğinden otlar tekrar bitmeye başlayarak ürünler ve ekili yerlerde feyiz ve bereket yüz gösterir. Ahali bu hale teşekkür olarak **Euphorbe**’u kendilerine papaz ve başkan seçerler, **bu sebeple kasabaya da Exuanum derler. Bu kelime kirpi-tilki demektir. İhtimal ki Aizanoi kelimesi bu isimden alınmıştır**” (BKS/s.228).

Seyahatnamelerde yer alan ad verme geleneği bilgisi yalnızca yöre başka bir deyişle şehir adlarıyla ilgili değildir. Bununla beraber anlatılan yöredeki yapı adlarının nereden geldiği ve yöre insanına çeşitli sebeplerden ad verilmesi de anlatılmıştır. İncelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında bazı cami, hamam, mahalle, kule, pınar ve kişi adlarıyla ilgili ad verme geleneğine ait bilgiler tespit ettik.

“Kara Mustafa Bey Camii... **Halk arasında Hisar Beyi Camii derler**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

“Germiyanoğlu Camii ve İshak Fakih Camii: **Tabaklar içinde olduğundan Tabakhane Camii derler**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

“Rüstem Paşa Hamamı... Bu hamama **Balıkli Hamam derler**. Havuzunda âdem gümüşü balıkları...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.24).

“Ve Germiyanoğlu kendi eliyle **bir servi ağacını dikip hâsıl etmekle hâlâ Servi Mahallesi derler**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“Ve Şeyh Ahmed Kalburcu büyük sultandır. Kütahya yakınında Kalburcu Köyü’nde yetişmiş, ledün ilmi sahibi ulu kimsedir. Şeyhler arasında **Çavdarlı Şeyh derler**. Ömürleri boyunca buğday ve arpa ekmeği yememişlerdir. **Daima çavdar ekmeği yediklerinden halk arasında Çavdarlı Şeyh derler**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.29).

“Bu kalenin bu kulesi kayalar üzerinde ta bu derece göklere baş uzatmıştır ki **halk arasında Cambaz Kulesi derler, meşhurdur**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.45).

“Bu camiin duvarında **Paşa Pınarı derler**, bir abıhayat berrak ve saf duru su akar...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.49).

“Hatta bu cömertliğinden dolayı adı, halk arasında Ümmü’l fukarâ (fakirlerin annesi) diye hürmetle anılırdı” (BKS/s.255).

3.4. GEÇİŞ DÖNEMLERİ

İnsan yaşamının en önemli üç dönüm noktası vardır. Bunlar: doğum, evlenme ve ölümdür. Her biri kendi bünyesi içerisinde bir takım alt bölümlere ve basamaklara ayrılmaktadır. Bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı bulundukları kültürlerin beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek, 2000: 131).

Türk gelenek ve göreneğinde geçiş dönemi unsurlarının önemi yadsınamaz derecede önemlidir. Seyahatnamelerde Kütahya’da geçiş dönemi ile ilgili uygulamalara oldukça az rastlanır. Tespit ettiğimiz birtakım geçiş dönemi ile ilgili bilgileri doğum, evlilik ve ölüm başlıkları altında inceledik.

3.4.1. Doğum

Hayatın ilk dönüm noktası olan doğum dönemi her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen her çocuk, sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu ve sopyu da sevindirmiştir. Çünkü her doğum ailenin, akrabaların soyun ve sopyu sayısını artırmaktadır (Örnek, 2000: 131).

Doğum dönemi, doğum öncesinden başlamak üzere birçok adet, gelenek ve görenek barındırır. Doğum sonrasında ise çocuğa ad verilmesi, kırklama, diş buğdayı ve sünnet gibi bazı uygulamalar yer alır. Seyahatnamelerde Kütahya adlı çalışmamızda ad verme unsuru ile ilgili bazı tespitlerde bulunduk. Kütahya Mevlevileri ile bilgiler veren Mehmed Ziya, İlyas Paşa’nın rüyasında Ergun Hazretlerini görmesi ve üzerine de doğum müjdesini almasının ardından oğluna Ergun ismini verir. Bununla birlikte Kütahya’nın faziletli hanımlarından Destina Hanımın annesi, rüyasında Cenab-ı Sultan Divani’nin doğacak kızına bilezik hediye ettiğini görür. Rüyanın ardından kız çocuğu dünyaya gelir ve ona bilezik manasına gelen Destina adı konulur.

*“Bu zatın babası İlyas Paşa, bir gece rüyasında cediti **Ergun Han’ın evine geldiğini görmüş; uyandığında kapıyı çalmakta olan uşağının doğum müjdesini vermesi üzerine, oğluna ‘Ergun’ ismini vermiştir**” (BKS/s.247).*

*“Destina Hanım’ın doğumundan önce, annesi rüyasında, Cenab-ı Sultan Divani’nin -ruhunun nurlu sırrı kutansın- kendisine süslü bir bilezik hediye ederek kendi elleriyle bileğine takıp ‘Bu bilezik, kızıma tarafımdan hediyedir.’ dediğini görmüştür. **Bu rüya haber verince, babası çocuğun ismini ‘Destina’ koymuştur**” (BKS/s.262).*

3.4.2. Evlilik

“Hayatın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle görülmüştür” (Örnek, 2000: 185).

Görücülük, kız isteme, söz, nişan, kına, çeyiz, nikah ve düğün gibi birçok aşamadan oluşan evlilik dönemi ile ilgili Seyahatnamelerde Kütahya’da Evliya Çelebi bazı bilgiler vermiştir. Tarihi bir olay da olan Kütahya ve çevresinin çeyiz olarak verilmesi ve Simav halkının başka diyarlardan kız alıp vermemesi seyyah tarafından anlatılır.

*“Daha sonra Germiyanoglu kızını Bayezid Han oğlu Şehzâde Mehmed Han’a verince bu güzel kıızıyla birlikte **düğün çeyizi** olarak Osmanoglu’na anahtarlarını teslim etti” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).*

*“Bizim şehrimizde yetişen kızlarımızı bu şehirden dışarı çıkarıp diğer köylerin halkına vermeziz, yine burada kefeneye veririz ve **başka yerden kız da almazız**. Onun için tüm şehrimizin halkı soylu soplulu er oğlu erler pehlivan erenler...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.51).*

3.4.3. Ölüm

“Hayatın geçiş dönemlerinden sonuncusu olan ölüm, insan yaşamının sona ermesidir. Her toplumda doğum ve evlenmede olduğu gibi ölüm çevresinde de âdet ve inanma kümelenmiştir” (Artun, 2012: 220).

Seyahatnamelerde Kütahya’da ölüm dönemi ile ilgili bilgileri Mehmed Ziya vermiştir. Seyyah, Kütahya Mevlevilerinin ölümü ve vasiyetleri gereği nereye gömüldükleri ile ilgili şöyle der:

*“Vacid Hazretleri, Erguniye Zaviyesinin rahmet kaynağı olan civarında Emir Savcı’nın yaptırdığı medresede ilim yayarak ve bilgi kazanarak zaman geçirmiş; **vefat edince de vasiyeti gereği bu medresede defnedilmiştir**”* (BKS/s.250).

*“Burhaneddin Çelebi ilahi nurların tecellisi sayesinde, kabiliyetinin ateşiyle kalpleri aydınlatan büyüklerdendir. Bir gün sema meclisinde, **alışılmadık şekilde, ciğer yakan bir ah çekip ‘Hâne hinu’l irtihâl’ sözüyle hasret narası vurur; ardından birkaç gün geçtikten sonra vefat eder**”* (BKS/s.252).

*“Şeyh Mehmed Muhlis... Bazen de **ah edip yanık sözler söyleyerek ölümün yaklaştığını ima edermiş** bu zat, **on yedi yaşında iken vefat etmiştir**”* (BKS/s.256).

“...vasiyeti gereği yüce türbenin içinde, Ergun Hazretleri’nin sağ tarafında ve annesinin baş tarafına gömülmüştür” (BKS/s.257).

3.5. HALK BİLGİSİ

Halk bilgisi, halkın ortak yaşantısı neticesinde ortaya çıkan herhangi bir yazılı belgeye dayanmayarak sözlü gelenek içerisinde günümüze kadar ulaşan tecrübelerdir. Seyahatnamelerde Kütahya’da halk bilgisi unsurlarına ait bilgiler sıklıkla yer almaktadır. Bu bölümde halk ölçüsü-matematiği, halk takvimi, halk taşıtları-taşıma teknikleri, halk botaniği ve halk ekonomisi başlıklarına yer verdik.

3.5.1. Halk Ölçüsü-Matematiği

Eski zamanlardan itibaren her millet yaşamını kolaylaştırmak amacıyla çeşitli uzunluk, mesafe, ağırlık ve hacim gibi hesaplama isteyen unsurları çeşitli adlarla belirtmiştir. Kütahya’yı anlatan seyyahlar da halk ölçüsü ve matematiği ile ilgili bilgiler verir.

*“Ormanın bittiği yerden **yarım fersah** kadar aşağıya inince, şehrin girişine kadar uzanan ovaya varmış olduk”* (DS/s.196).

“Güney tarafında **2 konak** Kütahya ve doğu tarafında Bilecik Kasabası gözüktür” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Fırdolayı büyüklüğü aşağı kale ile toplam **3 bin adımdır**” (GTEÇS/K.9/C.1/ss.18-19).

“Bu yeni kalenin kuleleri ile toplam 70 kuledir. Ve her kule arası **ikişer kulaçtır**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.19).

“Ve iç kale, bu kalenin güney tarafı bitiminde dört köşe bir kaleciktir. Fırdolayı **büyüklüğü bin adımdır**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.19).

“Bu Kütahya şehri bir küçük şehir görünür ama... **Şehrin çevresi tam 4 bin adımdır**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.21).

“Bu şehrin doğu tarafında Gökçemen Mahallesi’nden, Paşa Sarayı önünden, İshak Fakih Çarşısı içinden geçip batı tarafına gidip ta Yeni Mahalle sonuna varıncaya kadar yolun iki tarafı kat kat âbı hayatlı ve bahçeli evler içinde **5 bin adım genişliğinde** büyük bir şehirdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.21).

“Daha sonra Süleyman Han, Mimar Sinan eliyle yeniden tamir etti. **Uzunluğu 180 ayak ve genişliği 90 ayaktır**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.22).

“Hatta bir **okka** has ve beyaz ekmek 1 kuşgözü akçeye, bir **okka** koyun eti 2 akçeye ve sığır eti 1 akçeye ama ciğer 3 akçeyedir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“Doğu ve batısı **ikişer konak** geniş bir ovadır. Kible tarafında **iki konak** yer ta Afyonkarahisar’ına kadar...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“İki tarafından kible kapısında **yirmişer basamak** taş merdiven ile çıkılır...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“Uşak **1 merhale** doğusuna, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) **2 merhale** doğusuna, Eskişehir **2 merhale** kuzeyine düşer” (CN/s.715).

“Tavşanlı nahiyesi ana yol üzerinde Mudanya’dan **2 menzildir**” (CN/s.716).

“Gediz, Kütahya’nın batısında **1 menzil** mesafede olup dört tarafı dağlık, dere içinde bir kasaba ve kazadır” (CN/s.716).

“Kütahya (Cotyoeum)’dan Menderes (Meandre)’e kadar **on fersahlık** bir genişlikle devam eden kısmıdır” (KACTA/C.2/s.277).

“İbrahim, ordu merkezini şehirden **iki fersah** mesafedeki kaplıca suları kaynağında kurmuştu” (KACTA/C.2/s.287).

“Kilise köyü adında bir köyün kuzeybatısında ve **üç fersah uzaklığında** olmak üzere belirlemiştir” (KACTA/C.2/s.331).

“...şehrin güvenliği sadece **bir düzine** tüfekçi tarafından sağlanıyor” (ODYAŞ/s.66).

“Alayund İstasyonu Kütahya’ya 10 kilometre 100 metre **uzunluğunda bir kol** ile bitişmiştir” (BKS/s.224).

“**Bir iki karış** uzayabilen tahıllarla ekili alanların azlığı bu yıl mahsulün kötü olacağını gösteriyor” (A/s.9).

3.5.2. Halk Takvimi

“Halkın bir yıl içinde arka arkaya gelen günlerde toplumsal, hukuksal, ekonomik, tarımsal, kültürel, dinsel ve büyüsel oluşumları tespit etmek amacıyla kullandığı geleneksel bilgi ve uygulamaları halk takvimi başka bir ifadeyle halk gün bilgisi olarak adlandırılır” (Artun, 2012: 257).

Seyahatnamelerde Kütahya adlı çalışmamızda tespit ettiğimiz halk takvimi ile ilgili örnekler şu şekildedir:

“Biz de Tanrı’ya sığınıp **seher vaktinde** dağlar aşıp gittik” (GTEÇS/K.9/C.1/s.12).

“Bütün Kütahya halkı **kiraz mevsiminde** nice bin insan çadırlarıyla gelip beşer onar gün konup bu ılıcaya girip sağlıklı olurlar” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“Her sene **kiraz mevsiminde** bütün Gediz’den ve başka diyarlardan insanlar akraba ve yakınlarıyla...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

“**Seher vaktinin** en güzel, en ruh okşayıcı bir zamanında, etraftaki güzelliği seyretmekle coştığımız sırada...” (BKS/s.265).

3.5.3. Halk Taşıtları –Taşıma Teknikleri

İncelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya kısmında, eski zamanlardaki şehir insanının ulaşımını ve taşıma ihtiyacını nasıl gerçekleştirdiğine dair önemli bilgiler verilmiştir. Tespit ettiğimiz halk taşıtları ve taşıma tekniklerine ait örnekler şunlardır:

“Biz de Domaniç Dağı’nın ta zirvesine vardık. Bir de gördük ki ileriden **büyük bir kervan gelir**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.14).

“Simav Şehri’nden ve Demirci Şehri’nden **nice bin katar** ve **deve yükü** üzüm kurusunu bu Tavşanlı Şehri’ne getirip pekmez ederler” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“Kütahya sahrası içinde Felendi Nehri’ni **atlarımızla geçip** yine ova içinde...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.17).

“Bu şehrin sahralarında **deve, katar ve araba işlemekle** bolluk şehirdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“**Kervanlar** için iki kuyusu bulunan yüksek bir yaylayı geçtikten sonra...” (KACTA/C.2/s.281).

“Bu yol, **atlar** için çok yorucuysa da ormanlık güzel bir yer görülür ve nehrin vadisi...” (KACTA/C.2/s.283).

“Çavdarhisar (Azani)’dan Gediz’e giden yol, Kütahya-İzmir ana yolundan ayrılan ve Çavdarhisar konak yeri olmak üzere, şu anda **kervanlar için işleyen ikinci derecede bir yoldur**” (KACTA/C.2/s.283).

“En sonunda **atlara** kavuştuk. Öğlen iki gibi vakit kaybetmeden sekiz saat uzaklıktaki Tavşanlı için yola çıktık” (KA/s.85).

“Ağanın ekspres emirlerine rağmen konaktan önce **yük atlarını** boşaltmaya başladılar” (KA/S.85).

“**Katar** Sabuncupınarı’na gelirken geniş Anadolu kıtasını doğudan batıya doğru kesen...” (BKS/s.216).

“...çünkü **lokomotifin** bacasından çıkan duman daha doğru karbondioksit, o sırada havada yayılmayacağından haliyle **vagonlardan içeriye hücum ederek**...” (BKS/s.216).

“Kütahya yolcuları birer birer inerek az ötede yolcularını bekleyen ve bir **vagon**dan ibaret olan diğer bir **katara** atılıyorlardı” (BKS/s.217).

“Beş altı dakika sonra Kütahya **treni** düdüğüünü çalarak yollandı” (BKS/s.218).

“Hatta köprüünün üzerindeki mermerde eski Çavdarhisarlıların kullandıkları **iki tekerlekli arabaların** izleri bile görülmüyor” (BKS/s.233).

“Karahisar’dan Kütahya’ya yollanan **develerin, lokomotifin** dağlarda peyda olan sonsuz müjde çığlıkları üzerine, birbirini çiğnercesine ileriye, sağa sola koşuşmaları, acı acı bağırımları hakikatten görülecek manzaralardı” (BKS/s.265).

“...oldukça geniş sundurmalar inşa etmiştir ki **arabalarla** getirilen zahire çuvalları burada istif ediliyordu” (BKS/s.265).

“**Trenin** bir buçuk saat kadar mola verdiği Alayunt’tan biz Macarlar için önemli bir kent olan Kütahya’ya az bir mesafe kalıyor” (A/s.8).

“Dışarda tozlu yollarda **eşek sırtında yolculuk eden insanları** bunaltan güneş...” (A/s.9).

3.5.4. Halk Botanigi

“Halkın bitki dünyasıyla ilgili bilgi ve her türlü geleneksel uygulamalarını konu edinen bilim dalına halk botanigi başka bir ifadeyle halk bitki bilimi adı verilir” (Artun, 2012: 271).

Halk botanigi ile ilgili örnekler incelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında sıklıkla yer almaktadır. Gerek yerli gerekse de yabancı seyyahlar Kütahya’yı tanıtırken şehirde yetişen bitki türlerini eserlerinde anlatmaktadır.

“Buradan da Cotthay’a doğru sulak ve güzel yerlerden, alçak dağlar arasından geçerek yol aldık; yüksek ve kocaman, çok güzel **köknar ağaçlarının** meydana getirdiği bir ormanla karşılaştık; bu ağaçları geçtiğim her yerde görüyordum. Bunlar, şimdiye kadar rastladığım en düz ağaçlardı; **akçam ağaçları** gibi tepeye kadar hiç dal yoktu” (DS/s.196).

“...düz sahralar içinde **çamlı dağlar** ve mahsullü köyler geçerek 8 saatte...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“Bu yazılan 34 adet mahalleler ile ve bu büyük şehir **bağlı bahçeli, gül, gülistan bostanlı** ve abıhayat sulu haneler ve köşklerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.20).

“Avlusunda **büyük çınarlar** göklere baş çekmiştir ve gayet iç açıcıdır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

“Çarşı pazarı içi çeşit çeşit **büyük çınarlar** ve **salkım söğütlerle** gölgelenmiştir ki...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.49).

“Hâlâ **nar ağaçları** hâsıl olup şehrimiz bahçelerinde ılıman iklim meyveleri yetiştirmeye başladı” (GTEÇS/K.9/C.1/s.50).

“25 pare mamur köyleri, âbıhayatlı, düzgün yollu, mahsullü ovaları, **ketenî, üzümü, cevizi ve hünnabı** bol beldeleri geçerek...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.52).

“Bu dağları örten ormanların görünüşleri çok güzeldir. Bunlar **kavak, meşe** ve **kestane** ağaçlarından oluşur; **yirmi metre boyunda** ve **çapı iki metre kalınlığında** **ağaç gövdeleri** vardır. Bundan sonra hemen yeşil bitkilerin alanına gelinir. Burada artık **sarmaşıklar** ve **dikenler** içinde derelerin bataklık ve yatakları izlenir” (KACTA/C.2/s.282).

“Çavdar yaylası çok güzel ekilmiştir; özellikle **arpa** ürünü dikkate değerdir” (KACTA/C.2/s.288).

“Çavdar platosunu oluşturan kalkar tepeler geçilince, memleket kuru bir görüntü sergiler ve bazı seyrek ağaçlı yerlerden sonra, **çam** ve **yeşil meşeden** bir ormana girilir” (KACTA/C.2/s.329).

“Eşen Köyü’nden **meşe ağaçlarıyla** kaplı tepeler üzerinden bir saatin üzerinde yol boyunca...” (KA/s.85).

“Yamaçlar bereketli **sakız ladinleriyle** kaplıyken zirveleri çok eski **çam ağaçları** kalıntılarıyla örtülüydü” (KA/s.88).

“Vadinin kenarları sınırlı **karaardıç yeşilliği** ve dağınık **bodur servi ağaçlarıyla** kaplıydı” (KA/s.88).

“Ovayı terk ederken yolumuz birkaç mil boyunca sadece birkaç dağınık **karaardıç çalılığı** ve **bodur servi ağaçlarıyla** neşe bulmuş çıplak ve verimsiz bir arazi ve çorak engebeli tepeler arasından sürdü” (KA/s.90).

“Azani’den üç buçuk saat sonra dağ eteklerine ulaşıp kar erimesi sebebiyle şu an oldukça yükselmiş olan bir ırmağın da geçtiği derin bir vadiye girdik. Dik kenarları **köknar**la, yüksek kesimleri son kışın soğuşundan zarar görmüş kalın **ladin çalılıkları** ile örtülü” (KA/s.91).

“...bu vadinin etrafında, tamamen **çamlık** olmak üzere...” (BKS/s.219).

“Sözün özü zirveleri **çam ağaçları**yla donanıp örtülmüş olan...” (BKS/s.220).

“Toprağı verimli olduğundan her çeşit **hububat, üzüm, çok iyi vişne** ve **sebze** türleri bol miktarda yetişir” (BKS/s.243).

“Toprak yapısının durumuna göre, bazen geniş bir ekin tarlası geçiyorduk, bazen henüz yeşillenmeye başlamış **haşhaş** mezarlarına yaklaşıyorduk” (BKS/s.265).

“Bu bölge fazlaca **hububat** yetiştirdiğinden, şimendifer kumpanyası peyderpey...” (BKS/s.265).

“**Beyaz kavak** ve **söğüt** uzaklarda tek tük görünen ağaç türü oluyor. Tarlalarda **buğday** ve **arpanın** olgunlaşma dönemi” (A/s.8).

3.5.5. Halk Ekonomisi

“Halkın geçim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturduğu, geleneksel yollardan edindiği, dış kültürlerden esinlendiği ya da özümsemiştiği üretim ve tüketim alışkanlıkları, davranışları ve bu süreçte kullandığı geleneksel yol, yöntem, araç ve gereçlerin tümünü derleyip değerlendirmeyi amaçlayan halkbilimin alt dalına halk ekonomisi denilmektedir” (Artun, 2012: 269).

Kütahya şehrini anlatan seyyahlar, kentin ekonomik durumu ve halkın geçimini nasıl kazandıkları hususunda önemli bilgiler vermiştir. Evliya Çelebi, Kütahya’da yiyecek ve içeceklerin gayet ucuz olduğunu, Tavşanlı’da en önemli geçim kaynağının pekmez olduğunu ve Şaphane’nin geçim kaynağının ise şap madeni olduğu bilgisini verir. Texier ise Tavşanlı’nın Bursa’ya, Gediz’in ise İzmir’e yakın olmasının söz konusu ilçeler için büyük bir avantaj olduğunu belirtir.

“Kütahya sınırında 150 **akçe** kazadır ve 70 parça köydür” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“**Bütün halkının kârı bu ağıdadır ve genellikle halkı bağıdadır**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“**Padişah tarafından kanuna göre vezirinin hâss-ı hümayûnu on kere yüz bin (bir milyon) akçedir**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.17).

“**Kütahya Şehri 500 akçe şerif mollalıktır. Mollasına 10 kese geliri olur**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.18).

“**Eski zamanlardan beri Yahudi taifesi yoktur. Ticaret edip giderler...**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.20).

“**Yiyecek ve içecekleri gayet ucuzdur. Hatta bir okka has ve beyaz ekmek 1 kuşgözü akçeye, bir okka koyun eti 2 akçeye ve sığır eti 1 akçeye ama ciğer 3 akçeyedir**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“**Ve 300 akçe pâyesiyle şerif kazadır**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.44).

“**5 yük akçe padişah malı ile iltizam emindir**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“**Bütün Anadolu diyarına şap buradan gider. Görmeye muhtaç acayip bir madendir. Yer altından lağımlar kazıp bu köy reayaları şap çıkarırlar**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“**Kütahya Sancağında 150 akçe şerif kazadır. Bazı ulemaya 300 ile bağışlanır güzel yüksek kazadır**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.48).

“**Bu dalyanlar o camiin evkafıdır ki vakıf tarafından mütevellî zapt edip 3 yük akçe cami mürtezikalarına verir**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.50).

“**Tavşanlı, bir voyvoda merkezidir; nüfusu yaklaşık olarak altı bin kadardır, üçte birinden çoğu Rum’dur. Halkının büyük kısmı, tahıl, tütün tarımı ve hayvan yetiştirmekle meşgul olur. Bursa, bu yörenin ürünlerine önemli bir çıkış yeridir**” (KACTA/C.2/s.284).

“**Gediz kasabası hemen acelece dik bir dağın dibinde, sel yolu üzerinde kurulduğu halde, Gediz (Hermus) vadisinin onu İzmir (Smye) şehri ve diğer kalabalık şehirlerle birleştirdiği, tarım ve endüstri ürünlerine oralarda pazar bulduğu için sürekli olarak oldukça önemli bir şehir olma özelliğini korudu**” (KACTA/C.2/s.319).

“Çobanlar, 3-4 yaşına geldiklerinde **140-160 kuruşluk, döviz hesabı 30 şilin olan sürülerini** bu yüksek ovada otlatıyorlar” (KA/s.91).

“Kütahya, endüstri bakımından oldukça zayıf. Şehirde, yerli **halkın gereksinimini karşılamaya yönelik üretim yapan dört kahve fincanı fabrikası var**” (ODYAŞ/s.70).

“Kasabanın şimdiki halinden de anlaşıldığına göre burası eski zamanlar da mamur ve **ticaret bakımından pek ileri** ve halkıda kalabalık bir yerleşimmiş” (BKS/s.224).

“...imalathane için toplam **bin liranın** mutlaka gerekli olduğu, bilgi sahipleri tarafından tahmin edilmektedir” (BKS/s.242).

3.6. İNANMALARLA İLGİLİ UNSURLAR

İnanç, sözlük anlamı ile “kişice, ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir. Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağına şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir. Halkbiliminin konusu olarak inanışların başka bir niteliği de din ve ahlâk kurallarındaki kesinlik ve katılığa karşılık bunların yerden yere, topluluktan topluluğa değişik biçimler ve içerikler göstermeleridir (Boratav, 1984: 7).

İncelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya bölümünde dini inanmalar ile türbe ve ziyaret yerleriyle ilgili unsurları tespit ettik.

3.6.1. Dini İnanmalar

Dini inanmalarla ilgili Allah’a şükran, ona sığınma ve inanma gibi hususlar Evliya Çelebi tarafından belirtilir. Bu noktada diğer yerli seyyahlar ve yabancı seyyahlar eksik kalmıştır.

“Biz de **Tanrı’ya sığınıp** seher vaktinde dağlar aşyp gittik” (GTEÇS/K.9/C.1/s.12).

“...**Allah’ın hikmeti** herifin elindeki Bağdad kargısı mızrağı bir ağaca ilişip düştü” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

“Yüksek sesle **akşam ezanını okuyup kalabalık cemaatle akşam namazını kıldık**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“**Hamd olsun** esenlikle **Çukurca Hanı’na düştük**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“İyi can kurtarmışsınız diye **hamd ettiler**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“**Allah’a hamd olsun** bu sultanı ziyaret edip ve bir **Yâsin-i şerif okuduk**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

3.6.2. Türbe ve Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanmalar

“Halk inançları arasında evliyaların yattığı mezar, hazire, yatır, türbe, zaviye, tekke ve dergâh gibi yerleri ziyaret edip dua etmek oldukça önemlidir. Halk, bu mekanlarda yatan velilerden; hastalıktan kurtulma, iş bulma ve kısmet açma gibi çeşitli konularda yardım isteyebilir” (Artun, 2012: 367).

Seyahatnamelerde Kütahya’da, şehrin türbe ve ziyaret yerleri ile ilgili bilgiler Evliya Çelebi ve Mehmed Ziya tarafından verilir. Özellikle seyyah Çelebi, gittiği her ilçe ve köyde yatmakta olan evliya ve zatların türbesini ziyaret ederek hayır duada bulunur.

“**Hazret-i Selim Dede Sultan** ziyareti: Karaca Ahmed Sultan erenlerindendir. Nice keşif ve kerametleri görülmüştür” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Yol üzere yüksek bir **türbede Şeyh Ömer hazretleri medfundur**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“Evvelâ **Sultan Bağı Mezarlığı içinde Hızırlı Şeyh Sultan ve Ahi Evran Sultan**, Taşoluk Mahallesinde **Acem Sultan ve Güzelim Sultan**, bunlar büyük ziyaretgâhlardır. Ahi Mustafa Mahallesinde **Ergun Çelebi hazretleri**, Hazret-i Mevlânâ’nın soyundandır. Bu şehir içine Mevlevihane bunlar için inşa olunmuştur. Ve **Şeyh Ahmed**. Pirlar Mahallesinde musannif, müfessir ve muhaddis **Lügat-i Ahterî müellifi Molla...** Ve **Şeyh Ahmed Kalburcu** büyük sultandır. Kütahya yakınında Kalburcu Köyü’nde yetişmiş, ledün ilmi sahibi ulu kimsedir. Şeyhler arasında **Çavdarlı Şeyh...** Balıklı Hamam yakınında **el-Mevlâ Yakub**, Kütahya mollası iken vefat etmiştir. Donanımlı ve süslü türbesi vardır. Mezar taşındaki tarihler muhteşemane bir kabirdir. Maktul Şehzâde Sultan Mustafa’nın kullarından imiş. Ferâset ilmi ile mevsuf bir kimse imiş. **Pirlar Sultan**, bunlara **Karadonlu Sultanlar** da derler. Şam Mahallesi’nde **Şeyh Seyyid Nureddin**

Sultan, tekkesinde... İshak Fakih İmareti'nde Germiyanoglu Sultan Yakub, orada medfundur. Molla Vâhid Paşa hazretleri, medresesinde medfundur. Lâleli Çeşme Mahallesi yakınında Küçük Dede mezarı. Saray Camii mezarlığında şairler sultanı Molla Firâkî Efendi, doğum yeri olan amber kokulu toprakta yatmaktadır. Bu hakirin... Ahi Evran Sultan, kendi mahallesinde medfundur. Meydan Mahallesi mezarlığında kutuplar kutbu Şeyh Hazret-i Hacı Bayram Sultan. Nice bin kerametleri görülmüştür. Şeyh İshak Fakih yine camiinde medfundur. Hızırlık Sultan ve Hezardinar Sultan Kütahya fatihidir. Zaviyesinde yatmaktadır. Sırrı aziz olsun. Husrev u Şirin müellifi şairler seçkini Mevlânâ Şeyh Efendi, Kütahya yakınında Donlu Pınarı Köyü'nde yatmaktadır” (GTEÇS/K.9/C.1/ss.29-30).

“Evvelâ Karşıyaka dedikleri dağda Al-i Abâ fukarası Hazret-i Hacı Baba nurlu mezarı. Ondan aşağı şehre yakın Şeyh Çavlı Sultan kabri. Yine Çavlı Mahallesi'ne yakın Şeyh Hazret-i Zekeriya Efendi ziyaret yeri, nice yüz açık keramet sahibi... Yine bu mahalde Şeyh İlâhî Simavî hazretlerinin makamı: Doğum yerleri bu Simav Şehri'dir. Ve bu mahalde otururlar imiş” (GTEÇS/K.9/C.1/ss.50-51).

“Kütahya kısmına nihayet vermeden diğer ziyaret yerlerini de sayalım: Hisar Bey Camisi'nin güney yolunda ve künbed denen mezarda Alaadin Çelebi ve çocukları; hükümet konağının önündeki Beyzade Dergâhında Muzafferüddin Çelebi; yine hükümet konağı bahçesinde, Adliye Dairesi civarında Veled Hazretleri'nin torunlarından Âbid Çelebi'nin kızları olan, Ergun Çelebi Hazretleri'nin muhterem annesi Âbide Melek Hanım; hükümet konağının güney tarafında, Tahrirat Kalemi önünde Alaaddin Çelebi'nin kız kardeşinin oğlu Müeyyed Çelebi; Kışla-i Hümayun önünde, Kürt Alo Paşa Camisi bitişiğindeki mezarda Alaaddin Çelebi'nin oğlu (Esrik) Tahir Çelebi; Rüştîye Mektebi civarında eski şairlerden, Çelebi Muzefferüddin'in yetiştirdiği pervane tabiatlı derviş Ahi Mehmed Sadık; kendi yaptırdığı altı kubbe ve bir mutfaktan ibaret dergâh ve caminin kible tarafındaki köşede yatan merhum Yakub Çelebi; Ahi Mustafa Mahallesi'nde kendi yaptırdığı fakat sonradan tamir edilen Kadirî dergâhında Ahi Mustafa; İshak Fakih Mahallesi'nde İshak Fakih; Ulu Cami civarında ve medrese içindeki özel yerde ulemadan Abdülvacîd; Evran Mahallesi'nde Ergun Hazretleri'nin dostlarından Ahi Evran, nam-ı diğer Enver; Efendibula Mahallesi'nde Efendibula adıyla tanınan, Celaleddin Rûmî Hazretleri sülalesinden Şah Mehmed Çelebi Hazretleri'nin kızı Destina Hanım gömülü bulunmaktadır”(BKS/s.261).

3.7. GİYİM-KUŞAM İLE İLGİLİ UNSURLAR

Halkın giyim ve kuşamı ait olduğu kültürün en önemli göstergelerinden biridir. Bir yörenin giyimi ve kuşanması bize o yöreye ait somut kültürel veriler sunar. Kütahya giyim kuşam kültürü hakkında şehri ziyaret eden seyyahlar önemli bilgiler verir. Evliya Çelebi, Kütahya hanımlarının üzerlerine çuka, ferace ve kontuş giydiklerini, ayaklarına kadife çakşır üstüne de sarı çizme giydiklerini anlatır. 20. yüzyıl başlarında Kütahya’ya uğrayan Bela Horvath ise şehirde gençlerin şalvar yerine pantolon ve ceket giymeye başladıklarından söz eder.

“Ağa, geriden eli mızraklı, **boğazında kara poşulu**, siyah atlı bir adam sol yanımızın alt yanından yokuş yukarı atını sıkıştırarak gelir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

“Giyecekleri baştan aşağı **çuka ferace ve kontuştur**. Ve kadınlarının çoğu başlarına altın ve gümüş tas takke giyip üzerlerine **çuka ve beyaz câr bürünürler**. Ayaklarına kadife çakşır üzere sarı çizme giyerler. Ve gayet edeplince gezerler” (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

“Mehmed Paşa’nın müsellimi Melekli Abdullah Ağa gelip hakire 100 gurus, 1 at, **1 samur kürk** ve 1 kese altın ihsan etti” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“Hanemiz sahibi Osman Paşazâde köşküne tarih söylediğimiz için 100 gurus, **1 kat esvap**, 1 at, 1 seyishane ve köle, yoldaşlarıma onar gurus verdi” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“Bu tarih için hayır sahibinden 1 at, **1 çuka, kumaş** ve 50 altın hediye aldık” (GTEÇS/K.9/C.1/s.49).

“Köylü gençler arasında renk renk **şalvar** ve **gömlekler** yerine **gri pantolon** ve **ceket** giyenler çoğalıyor” (A./s.9).

3.8. HALK MUTFAĞI İLE İLGİLİ UNSURLAR

“Mutfak kültürü, beslenmeyi sağlayan yemek, yiyecek, içecek türleri ile bunların hazırlanma, pişirilme, saklanma ve tüketilme sürecini; buna bağlı mekân ve ekipmanı, yeme içme geleneği ile bu çevrede gelişen inanış ve uygulamalardan oluşan bütünlüğü ifade eder” (Artun, 2012: 419).

Kütahya'nın halk mutfağı kültürüne ait bilgilere şehri gezen seyyahların eserlerinde ulaşmak mümkündür. Bu noktada Kütahya yemek kültürü ile ilgili en güzel bilgileri seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi verir. Çelebi, şehrin paça çorbası, tandır kebabı, beyaz ekmeğinin oldukça lezzetli olduğunu ve Kütahya paçasının Arap ve Acem diyarlarında bile bilindiğini ifade eder. Çelebi haricindeki diğer seyyahlarda eserlerinde Kütahya halk mutfağına ait birtakım bilgiler verir.

*“Sabah yola çıkmadan önce, o akşam **et yemekleri** yedim; iki günden beri ağzıma bir lokma et girmemişti”* (DS/s.198).

*“Evvela Ankara Paçası, **Kütahya Paçasına** yan başı gelir”* (GTEÇS/C.2/K.2/s.526).

*“Bu 150 adet nakışlı Acem ve Kudüs işi, **Kütahya** ve İznik yapımı kavanoz ve **hokkalar** içinde...”* (GTEÇS/K.4/C.1/s.351).

*“Biz şurada pınar başında **kahve** pişiririz”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

*“Şu ilerde dağ başındaki ayazma suyu kenarında **kahve pişirelim**. Orada **kahvaltı edelim**”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.13).

*“Tüm dervişleri yaylaya göçüp bütün mutfak aletlerini, **bakır kap kacaklarını** olduğu gibi bırakıp...”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

*“**Tavşanlı ağdası**, çam kutular ile bazı vilâyetlere taşınır baldan lezzetli taş gibi **pek pekmezdir**”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

*“Simav Şehri'nden ve Demirci Şehri'nden nice bin katır ve deve yükü **üzüm kurusunu** bu Tavşanlı Şehri'ne getirip **pekmez ederler**”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

*“Ta eskiden beri aşağı şehirli kasaplardan **koyun ciğeri** alamazlar. Hepsini Kaleli alır”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

*“**Üzüümü** olur, ama lezzetli olmadığından fazla beğenilmez. **24 çeşit armudu** sicillerde yazılıdır. **7 çeşit sulu ve iri kirazı olur**”* (GTEÇS/K.9/C.1/ss.26-27).

*“**Kütahya paçası** Arap ve Acem'de meşhur, **beyaz, berrak ve lezzetli ilik gibi paçası olur**. **Tandır kebabı ve kirdesi** meğer Bursa'da ola”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

*“**Ve kâse, fincan, çeşit çeşit maşrapa ve testileri ile çanak ve tabakları** bir diyara mahsus değildir. Ancak **İznik kâseleri** de ünlüdür”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

“**Beyaz ekmeği** meğer Kerkük Şehri’nde ola” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“**Üzüm** hep köylerden ve bir konak uzak Gediz Şehri’nden gelir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.28).

“Daima **çavdar ekmeği** yediklerinden...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.29).

“Sonra yaylağa çıkıp bir hafta konup **alabalık** zevki sürdürdük” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

“Meşhurlarından, **üzümü, armudu**, pamuk bezi ve **üzüm köfteri** meşhurdur” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

“Beğenilenlerinden, **beyaz kirazı** meşhur olmuştur” (GTEÇS/K.9/C.1/s.50).

“Çeşit çeşit balıklarından **sazan balığı, çime balığı ve turna balığı** gibi balıkları olur ki...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.50).

“Kütahya’da **elma, armut** vs. meyve kısmı çoktur” (CN/s.715).

“Fakat hayvanlarımız yorgun olduğundan geceyi **süt** ve **yumurtadan** başka bir şeye erişemediğimiz bu yükseltilmiş bölgede geçirmek zorunda kaldık” (KA/s.85).

“Yine de saatin geç olmasına rağmen köylüler kısa zamanda **3 somun ekmek, 3 çorba ve 3 omletten** oluşan abone akşam yemeği getirdiler” (KA/s.88).

“Bu fırsatı değerlendirerek biz de **kahve** pişirdik” (ODYAŞ/s.66).

“...bir başka endüstriyel üretimse, **vişne hoşafı**...” (ODYAŞ/s.70).

“Kimi İstanbul’dan **kutu kutu sakızlı lokum** getirmiş ya oğluna yahut yakın akrabasından bir çocuğa veriyordu; bir diğeri turfandadır diye küçük bir sepet içindeki yeşil **erikleri** bu yöreye özgü bir lehçe ile dostlarına uzatıyordu” (BKS/s.218).

“...arabalarla getirilen **zahire** çuvalları burada istif ediliyordu” (BKS/s.265).

3.9. HALK SANATLARI VE ZANAATLARI İLE İLGİLİ UNSURLAR

Bu bölümde incelenen seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında yer alan mesleklere yer verdik. Ardından birer sanat ve zanaat ürünü olan eşyaları, eşyalar başlığı altında inceledik.

3.9.1. Meslekler ile İlgili Unsurlar

Seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında bir kültürel zenginlik unsuru olan halk meslekleri hakkında birtakım bilgiler yer alır. Seyyahlardan edindiğimiz bilgilere göre şehirde; çinicilik, demircilik, çömlekçilik, dokumacılık, hattatlık, çiftçilik, kerestecilik ve çobanlık gibi meslekler vardır.

“Hatta bizim Kütahyalı Yazıcı Osman adında marifet erbabı ünlü **hattat** 40 adet Kelâm-ı İzzet yazmış idi” (GTEÇS/K.6/C.2/s.459).

“Bu da bir dağ eteğinde 100 evli, 1 camili ve birkaç **demirci** dükkânlı mamur zeamet beldedir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Bu civarda, büyük ölçüde **kerestecilik** yapılır” (KACTA/C.2/s.281).

“Ormanlar, Çukurcu’nun güneyine doğru yine uzanır ve hep **odunculukla** uğraşan Yörükler tarafından yerleşilmiştir” (KACTA/C.2/s.282).

“**Çobanlar**, 3-4 yaşına geldiklerinde 140-160 kuruşluk, döviz hesabı 30 şilin olan, sürülerini bu yüksek ovada otlatıyorlar” (KA/s.91).

“Ayrıca **çömlekçilik** yapan çeşitli işletmeler bulunuyor” (ODYAŞ/s.70).

“En önemli sayılabilecek endüstriyel üretim **dokumacılık**; bu da Rumların elinde ve onlar da mallarını pazarlarda satıyorlar” (ODYAŞ/s.70).

“Ürünlerinin bu derce revaç bulduğunu gören **Kütahyalı çini üreticileri**, halkın gözünde sahip oldukları iyi şöhreti...” (BKS/s.233).

“Merada, yamaçlarda, ötede beride öbek öbek otlayan koyun ve sığırların halleri, çakıllı bir arazide ağır sapanıyla, güçlü bir çift öküzüyle tarlasını sürmekle meşgul, mutlu bir **çiftçinin** güleç yüzü en zevkli tabiat tablolarındandı” (BKS/s.265).

3.9.2. Eşyalar ile İlgili Unsurlar

Seyahatnamelerde Kütahya’da çini ve porselenden üretilen fincan, maşrapa, su küpü gibi eşyalar ile bakırdan yapılan kap kacaklardan bahsedilir. Seyyahların yüzyıllar öncesinden vermiş oldukları halk sanatı ve zanaatı ürünü olan eşyalar günümüzde de Kütahya’da hâlâ üretilmektedir. Bilindiği gibi şehir, çini ve porselenden yapılmış eşyalarıyla ünlüdür.

“Ateşler gezdirip bir elinde de ortası delik tablalar üzere **fağfurî ve çini Kütahya fincanlarını** donatıp ...” (GTEÇS/C.1/K. 2/s.532).

“**Kütahya fincanları ve maşrapalar** ile süsleyip büyük alay ile silahlı geçerler” (GTEÇS/C.1/s.607).

“Tüm dervişleri yaylaya göçüp bütün mutfak aletlerini, **bakır kap kacaklarını** olduğu gibi bırakıp...” (GTEÇS/K.9/C.1/K.2/s.15).

“Kütahya’daki eserler, Selçuk sanatkârları tarafından yapılmış olmakla beraber, zevk açısından Konya’daki eserlere yetişmekten uzaktır. **Mineli fayans, yani çinileri, orta derecedeki bir hüner ürünüdür**” (KACTA/C.2/s.287).

“Burada üretilen fincanların Türkiye’nin diğer yerlerinde üretilen fincanlarından farkı, buradaki **altlık ve fincanın porselenden** yapılıyor olması. Diğer yerlerdeyse bu altlıklar pirinç, gümüş ve filigrandan yapılıyor” (ODYAŞ/s.70).

“Kütahya’da vaktiyle gayet **nefis ve zarif çiniler imal edildi**. Selçuklular zamanında İznik’te şekil ve renk bakımından pek göz alıcı **kâşi çiniler** yapıp hazırlanmış ve Osmanlı fetihlerinin başlangıcında da mamullerin ve sanat ürünlerinin güzellik ve zarafetine son derece özen gösterilmişti. Bir zamanlar **Kütahya’ya da yapılan çiniler**, komşu memleketlere İstanbul ile Bursa’ya sevk ediliyordu. **Başkent’in şeref vesilesi olan camileri ve nurlu türbeleri süsleyen çiniler hep Kütahya’nın nefis mamullerindendir**” (BKS/s.233).

“Bu bölge bir zamanlar **çinileriyle** ünlüydü. Şimdi artık unutulmaya yüz tutmuş bu gelenek. Ama tren istasyonu civarında köylerden getirilen **el imalatı mavi desenli su küpleri** görmek mümkün” (A/s.9).

3.10. OYUN-EĞLENCE-SPOR

Bu bölümde Kütahya’yı ziyaret eden gezginlerin eserlerinde vermiş oldukları oyun, eğlence ve spor kültürüne ait bilgileri; büyüklerin oyunları-eğlenceleri ve geleneksel sporlar alt başlıklarında verdik.

3.10.1. Büyüklerin Oyunları- Eğlenceleri

Oyunlar, halkın eğlenme gereksinimini giderme noktasında oldukça önemli bir işleve sahiptir. Eski zamanlardan beri her milletin boş vakitlerini değerlendirme ve eğlence ihtiyacı olmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda, her milletin kendine has bir oyun ve eğlence kültürü olur. İncelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya bölümlerinde şehir halkının oyun ve eğlence kültürüne dair önemli örnekler yer alır. Şimdiki zamanlarda da şehir halkı için önemli bir eğlence unsuru olan kaplıca ve hamamda eğlenme hususu Evliya Çelebi tarafından anlatılır. Seyyah, Yoncalı, Gediz-Ilıca ve Simav-Eynal kaplıcalarına yaptığı gezilerde Kütahya halkının buralardaki eğlencesine tanıklık ederek eserinde bu noktaya değinir. Şehirde oynan oyunlar hakkındaki malumatları ise yabancı seyyahlar verir. Aynı zamanda bir arkeolog olan Texier, eski zamanlarda Çavdarhisar ilçesinde at ve araba yarışlarının yapıldığından söz eder. Mordtmann ise Kütahya gezisi esnasında konakladığı handa Kütahya halkının dama oyununu çok sevdiğini ve sürekli dama oyunu oynadığını anlatır.

*“Bütün Kütahya halkı kiraz mevsiminde nice bin insan çadırlarıyla gelip **beşer onar gün konup bu ılıcaya girip sağlıklı olurlar**”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

*“Gediz’den ve başka diyarlardan insanlar akraba ve yakınlarıyla bu yaylaya çıkıp **iki üç ay dinlenip eğlenirler** ki acayip dinlenme, gezinti ve iç açan yerdir”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

*“Bütün şehir halkı yılda bir kere temmuz ayında çadırları ile gelip **konup zevk ü safâ edip hamam faslı ederler** ve herkes sağlıklı olup şehre dönerler. Böyle bir yararlı kaplıcalardır”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.49).

*“Ortasındaki meydana hiçbir bölme izi yoktur; bu binanın hep diğer hipodromlar gibi **at ve hatta araba yarışlarında kullanıldığı açıktır**”* (KACTA/C.2/s.319).

*“...Kütahya’da benimle birlikte handa kalanlar da bütün gün boş boş dolaşıyorlardı. Bazıları hanın girişinde **dama oynuyorlardı**. Öğleye doğru ben hana döndüğümde oyunları hala devam ediyordu. Akşam olduğunda hala oyunun başında oturur vaziyette oluyorlardı. Oynayanların çok iyi oyuncu oldukları anlaşılıyordu; çünkü çok seri taş sürüyorlardı ve her oyun yaklaşık on dakikada bitiyordu. **Türkler dama oyununu bizler gibi çapraz değil düz oynuyorlar**”* (ODYAŞ/s.71).

“Balıklı Hamam adıyla meşhur olan hamamın ortasında, mermerden gayet güzel bir havuz vardı ki içinde yüzen balıklar yıkanmak için gelenlerin zevkini artırırdı” (BKS/s.227).

3.10.2. Geleneksel Sporlar

Türk kültüründe yer alan en önemli geleneksel spor dalları güreş ve cirittir. Söz konusu dallardan olan güreş, ata sporu olarak bilinir. Yağlı güreş adıyla asırlardan beri yapılmakta olan yağlı güreş müsabakaları günümüzde de geleneksel olarak hala devam etmektedir. İncelediğimiz seyahatnamelerde geleneksel sporlardan olan yağlı güreşe ait örnekleri Evliya Çelebi vermektedir. Gediz ve Simav ilçelerini ziyaret eden seyyah, buradaki pehlivanları anlatır.

“Birbirlerini imtihan için bu kale kayasına ip bağlayıp çeşit çeşit ustalıklar gösterip çıkan post sahibi ser-çeşme pehlivan olur” (GTEÇS/K.9/C.1/ss.44-45).

“...pehlivan civan şahbaz yiğitleri de sayısızdır. Hatta vilâyet ayarı ile sohbet ederken öyle anlattılar. Bizim şehrimizin öyle pehlivanları olur ki Anadolu diyarında şehrimiz pehlivanlarının arkasını yere getirmiş pehlivan yoktur diye söylediler. Ve Şehrimiz etrafında ve diğer vilâyetlerde düğünler ve kutlamalar olsa şehrimiz pehlivanları o büyük toplantılara varıp bütün kasaba pehlivanlarını birer elden elleşip künden yahut Cezayir sarmasından veya taşlamadan yahut kirdmandan veya piş kabzadan, kısacası 160 çeşit oyundan bir oyun ile zorla yenip ödülleri ve hediyeleri bizim pehlivanlarımız alagelmışlerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/ss.50-51).

3.11. HALK MÜZİĞİ

Halk müziği, halkın ortak kültür değerlerinin başında gelmektedir. Her millet duygu ve düşüncelerini, gelenek ve göreneklerini, inançlarını müzik vasıtasıyla dile getirir. Türk kültüründe müziğin çok önemli bir yeri vardır. İslamiyet öncesi dönemde söylenen şiirler kopuz eşliğinde söylenmekteydi. İslamiyet sonrasında ise halk şairleri şiirlerini muhakkak müzikle beslemekteydi. İncelediğimiz seyahatnamelerde halk müzik kültürü ile bilgileri Evliya Çelebi’den almaktayız. Eserinin birinci cildinde müzik hususu ile ilgili bilgiler veren seyyah Kütahya’da yapılan çöğür sazından ve tel tamburdan bahseder.

“Çögür sâzendeleri: Neferât 3000, icat edeni Yakub Germiyanî, yine Kütahya’da Zeregen Bağlarında yatar. Germiyan padişahlarından idi. Aşka tutulmuş bir padişah olduğundan icat etmiştir. Levendâne beş kılı, tahta göğüslü ve yirmi altı perdeli gövdesi büyük bir sazdır. Çoğu yeniçeri ocağına mahsus sazdır. Ustalık sahiplerinden önce Demiroğlu, Cülâ Haşan, Kuroğlu, Gedâ Muslu, Kara Fazlı, Celeb Kâtibî, Sarı Mukallit Celeb, Kuloğlu, Kayıkçı Mustafa, Ramazan, Kayıkçılar Mustafası, Gedik Süleyman, Toy İbrahim, Celeb Gedâyî, Hâkî ve Tûrâbî bunlar padişah huzurundaki sâzendelerdir” (GTEÇS/C.1/K.2/s.640).

“Tel tanbur sâzendeleri: Nefer 400, Kütahya’da İftedellioğlu yapmış ama zampara sazıdır. Tanbura gibidir ama küçük, tarları üç teldir ve perdelidir, lâkin zalim gayet dokunaklı sazdır. Mahalleler arasında çalınsa ana, bacı, hala ve teyzemiz pencerelere toplanıp bakmaları mukarrerdir, ama bu ordu alayında çalanlar Yenge Kırığı Nasıf, Şehlâ Yusuf, Kuyumcu Ali, Türk Ese ve 400 adam saz ile geçer” (GTEÇS/C.1/K.2/s.641).

3.12. BAYRAMLAR-TÖRENLER-KUTLAMALAR

Türk halk kültüründe bayram, tören ve kutlamaların çok önemli bir yeri vardır. Gerek dini bayramlar gerekse milli bayramlar büyük bir heyecanla karşılanır. Sünnet törenleri, asker ve hacı uğurlama törenleri, Nevruz ile Hıdırellez törenleri de onca hazırlığın ardından büyük bir coşku ile kutlanır. Kütahya’daki bayram, tören ve kutlamalar ile ilgili bilgilere seyahatnamelerde çok az ulaşılır. İncelediğimiz seyahatnameler arasından yalnızca Mehmed Ziya şehirde Hıdırellez kutlamaları yapıldığının bilgisini vermiştir. Seyyah 6 Mayıs tarihinin Kütahya açısından iki anlam taşıdığını belirtir. Bu tarih hem Hıdırellez kutlamalarının yapıldığı tarih hem de şehrin Germiyanogulları zamanında fethedildiği tarihtir.

“Fetih günü Hızır gününe tesadüf ettiği için üçüncü bayram olmak üzere bir şenlik düzenlenmiş, Selçuklular ve Germiyanlılar zamanında bu şenlikler sürdürülmüştür. Günümüzde de bütün şehir halkı, bu eski âdeti korumak için Hızır gününde şenlik düzenleye gelmiştir” (BKS/s.242).

3.13. MİMARİ UNSURLAR

Bu bölümde Kütahya evleri, sarayları, kaleleri, köprüleri, medreseleri ile ilgili mimari özellikleri halk mimarisi alt başlığında verdik. Şehrin camileri ve mescitleri ile ilgili mimari özellikleri ise dini mimari alt başlığında belirttik.

3.13.1. Halk Mimarisi

Halkbilimi halk yaşamıyla ilgili her türlü unsuru inceleyen bir bilim dalıdır. Halkın barınma ve günlük yaşamını kolaylaştırma amaçlarıyla inşa ettiği mimari yapılar halk mimarisinin inceleme alanına girer. Kütahya'yı anlatan seyahatnamelerde Kütahya şehrinin; yerleşim düzeni, evlerinin konumu, sarayları, köprüleri, kaleleri, medreseleri, bu yapılarda kullanılan malzemeler, söz konusu mimari yapıların bölümleri ve süslemeleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

“Cotthay, surların içine kapanmamış güzel bir şehir; büyük ve güzel bir kalesi var, dağ yönünde birbiri üstüne üç sıra tahkimatla güçlendirilmiş olan bu kale çifte surlarla son derece iyi korunuyordu...” (DS/s.197).

“Bu Çukurca Hanı, Bursa Sancağında Domaniç kazası nahiyesi köylerinden bir Müslüman köyüdür. 50 adet tahtadan yapılma sanduka gibi yine tahta örtülü evlerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Ama dış kalede Germiyanoglu Camii ve 70 adet toprak örtülü nefer evleri vardır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.19).

“Bu kale evlerinin yüzleri tamamen kuzey tarafına bakar havadar ve cihannüma güzel evlerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.20).

“Bu kadar mahalleler toplam 7 bin toprak ile örtülü evlerdir. Ama hâlâ seyrettiğimiz bu mahalde 77 kiremit örtülü büyük saraylar inşa olunmuş” (GTEÇS/K.9/C.1/s.20).

“Hepsinden bakımlı saray, Ali Paşa Sarayı'dır. Eskinin padişahlarından Germiyanogulları yapısıdır ki 360 alt kat ve üst kat odaları, divanhaneleri, büyük sofaları, hamamları ve bahçesiyle süslenmiş eski bir saraydır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.20).

“Altuntaş Kasabası... Uçsuz bucaksız bir ovanın kuzeyinde düz bir sahrada 200 adet toprak örtülü, bağ ve bahçeli, mamur ve şirin kasabadır. 1 camii, 1 hamamı ve 1 küçük çarşısı vardır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.31).

“Bu Cambaz Kayası üzere birbirini üstüne kat kat avlusuz, bağ ve bahçesiz daracık evler vardır. Yüzleri batıya dönük gayet mamur evlerdir, yolları sarp ve iniş yokuş dar yollardır. Bu yazılan hane ve sarayların tamamı 2 bin toprak örtülü evlerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.45).

“Şap Madeni Köyü... bir bayır başında bağlı, bahçeli ve 100 evli bütün vergilerden muaf köydür” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Simav Şehri’nin ensesinde güney tarafında bir yüksek kaya üzerinde dört köşe bir şeddadi taş yapı, güzel bir kaledir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Bütün haneleri hasır sazı yahut tahta örtülü mamur ve bakımlı hanelerdir ki tamamı 1.200 bağlı, bahçeli ve âbıhayat sulu evlerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.48).

“Ama bütün evleri bağlı ve bahçeli geniş evlerdir. Avluları ve akarsuları olup her evde birer nehir bulunur. Ve her hanelerin dört duvarı baştan başa kerpiçtendir, taş yapı gayet nadir bulunmaktadır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.49).

“Evlerinin üzeri topakla örtülüdür” (CN/s.715).

“Memleketin şimdiki sakinleri yazlık evlerini buralarda kurarlar. Yaptıkları evler ise, Vitruve’nin bize tarif ettiği gibi Asya’nın genel ve ortak tarzına tamamen uygundur. Yere yatırılmış birbirine paralel iki ağacın iki ucundan aralarına iki ağaç daha koyarak meydana getirdiği çerçevenin köşelerinden diklemesine ağaçlar dikerek aralarını özlü çamurla doldurur ve üzerine orta yeri tümsek şeklinde karşılıklı ve paralel ağaçlar döşeyerek ağaç dallarıyla örttükten sonra, bir de balçıkla sıvarlar” (KACTA/C.2/s.277).

“Kütahya şehri, yüksek bir kayanın eteklerini işgal eder. Etrafını çeviren bahçeleriyle içindeki camileri; ona bir büyük şehir görüntüsü verir. Hisar surları yoktur, kenar mahallelerle yazlık evleri, asıl şehirle bitişir” (KACTA/C.2/s.283).

“Kasabada iki köprüsü vardır; bunların biri, batısında Orancık yolu üzerinde taştandır; Aizanoi yolu üzerinde ve doğu tarafında olan diğeri ise ahşaptandır” (KACTA/C.2/s.284).

“Bizans imparatorları zamanında, Kütahya şehri çok önemli bir yer olmuştur. Şehre her tarafından hâkim yüksek ve sarp bir tepeye, kale yapıldı ve bir kuleyle tahkim edilmiş iki kat sur içine alındı” (KACTA/C.2/s.285).

“Evleri kısmen ahşap ve kısmen tuğladan yapılmış, damları kiremitle örtülmüştür. Paşanın ikametgâhı, yalnız bir katlı büyük binalardan oluşmaktadır ve diğerlerinden iyi bakılmış olmakla ayırt edilir” (KACTA/C.2/s.287).

“Hayat tarzları Türk hayatıdır. Evlerinin tekdüze döşeme eşyası, divanlarla yastıklardan oluşur” (KACTA/C.2/s.287).

“Çavdarhisar’ın sur duvarları, büyük boylarda tatlı su kalkeri taşlarıyla yapılmış olacaktır. Bu tür taş, bütün binaların temel kısmında kullanılmış ve yakındaki dağdan alınmıştır” (KACTA/C.2/s.293).

“İyon tarzında beyaz mermerden yapılmış olan büyük tapınak, şehrin orta yerindeydi ve Temenos’u oluşturan doğal dağın üzeri düzenlenerek açılmış dört köşeli geniş bir set üstüne konmuştu. Bu setin arkası, orta yerleri otuz metre genişliğinde büyük bir merdivenle ayrılan yirmi iki adet kemerle süslenmiştir” (KACTA/C.2/ss.293-296).

“Köprülerin ikisi de aynı planda yapılmıştır. Birbirine eşit olmayan beşer kemerlidirler. Ortaya gelen kemerin açıklığı, altı metre elli santimetre ve yan tarafa gelenlerin beş metre on beş santimetredir; fakat son kemerler toprakla dolmuş olduklarından, bugün mahzen halindedirler. Köprünün genişliği, dört metre on santimetredir ve her iki yanlarından parmaklığı için yetmiş santimetre fazlası vardır” (KACTA/C.2/s.311).

“Tiyatro... En büyük çapı, elli altı metredir ve meydanın yayı, tam yarım daire şeklindedir. Üst katlara çıkılacak basamakları içine alan duvar, beyaz mermerden yapılmış ve sahnenin cephesiyle altı buçuk derecelik bir açı oluşturmuştur” (KACTA/C.2/s.311).

“İç taraftan cephesinde, üzerine çok süslü bir kenar bindirilmiş olan altı adet çift İyon tarzı sütun vardı. Binada ne çimento ne de demir kement, hiçbir şey kullanılmamış ve bütün taşlar, kendi ağırlıklarıyla yerlerini korumuştur” (KACTA/C.2/s.314).

“Dağlar siyahtır ve Gediz’in evleri siyahımsı renkte balçıkla yapılmış ve terasla örtülmüştür. Dağın tepesinden bakıldığı zaman, binalarda etrafındaki arazinin renkleri birbirinden güç ayırt edilir” (KACTA/C.2/s.330).

“...kayaların üzerine kondurulmuş olan evlerin arasında bitişme yoktur. Birinden ötekine bozuk yollarla gidilir; mütesellimin konağı, nehrin sağ tarafındadır. Başka evler de güçlkle ayırt edilir” (KACTA/C.2/s.330).

“...Çavdar’dan Orhancık’a giderken geçtiği ve Rhyndacus’un farklı kısımları olarak sandığı ırmaklardı. Birinin üzerinde Azani’ye ait üç adet uzun yontulmuş mermer dilimiyle yapılmış bir köprü vardı. Baştabanlarının her iki yanı diğerleri tarafından destekleniyordu” (KA/s.88).

“Kulübemize yakın bir yerde büyük blokların çimentosuz birleştirildiği belki de bir spor salonu olan geniş bir binaya ait alt yapılar bulduk. Yükselen bir arazide duruyor görünüyorlardı fakat bu görüntü belki de sadece düşen harabelerden kaynaklanıyordu. Bu harabelerin temelleri öyle gizlemiş ki fazlaca kazı yapılmadan planlarını çizmek imkânsız olurdu. Nehir üzerindeki iki köprü her iki yanın tek iletişim aracını meydana getiriyor” (KA/s.89).

“Bu şehre hâkim noktadan aşağı bakarken evlerin tamamı düz bir çatı gibi görünüyor. Her birinin çatısında, toprağın sert ve su geçirmez halde kalmasını sağlamak amacıyla genelde eski bir sütuna ait mermer bir sargı bulunuyor. Bir mesafeden çevresindeki kavruk ve kurak araziden ayırt edilemesin diye, şehri süsleyen dört beyaz ve zarif minare dışında evlerin tamamı çamurdan yapılmış” (KA/s.92).

“Burada Porsuk’un üzerinde bulunan taş bir köprünün altında, yağmurdan korunmak için mola verdik” (ODYAŞ/s.66).

“Bu kayanın içinde sayısız yeşim parçaları görüldüğü gibi birçok tarafta da su kireci dikkati çeker, Çavdarhisar’ın çoğu binası bu taşlarla inşa edilmiştir” (BKS/s.227).

“Bugün mevcut olan kalıntılardan anlaşıldığında göre Çavdarhisar kalesi, etrafındaki dağlardan çıkarılmış bir tür taşlı su kirecinden oluşan büyük taşlara inşa edilmiştir” (BKS/s.230).

“Buradan geçen nehrin üzerinde **mermerden ve her biri beşer kemerli köpükler vardır, rıhtım boyunca inşa edilmiş olan korkuluklardaki süslemelere hiçbir eski şehirde rastlanmaz**” (BKS/s.230).

“...**İyonik mimari üslubundadır ve cephesini süsleyen sütunlar yekpare mermerden ve 8,520 metre yüksekliktedir**” (BKS/s.232).

“**Alo Paşa’nın bundan başka yine aynı yerde kısmen kâgir ve kısmen ahşap olmak üzere medresesi de vardır**” (BKS/s.245).

“Çağalazade Rüstem Paşa’nın **kâgir ve ahşap medresesi İshak Fakih adlı zatın kâgir medresesi, Halil Kâmil Paşa merhumun ahşap medresesi...**” (BKS/s.245).

3.13.2. Dini Mimari

Halkın dini ibadetlerini ve inanışlarını gerçekleştirmek amacıyla inşa edilen cami, mescit, kilise gibi dini mekanlar dini mimari alanına girer. Seyahatnamelerde Kütahya adlı çalışmamızda yerli seyyahlardan Evliya Çelebi ve Mehmed Ziya ile yabancı seyyahlardan Hamilton’un şehirdeki cami ve türbelerin mimari özellikleri ile ilgili verdikleri bilgileri sınıflandırarak şu şekilde ele aldık:

Ulu Cami – Kütahya

“**Uzunluğu 180 ayak ve genişliği 90 ayaktır. İki yan kapı ve bir kible kapısı var. Beşer basamak taş merdiven ile çıkılır. Cami içinde toplam 57 çam direkleri üzere harpüşte tavan kubbedir. Ve iki tarafında yan sofaları üzere bir kat tabakalar var, kalabalık cemaat olduğunda yukarıda ibadet ederler. Tâ mihraba kadar iki tarafı böyle tabakadır. Bu tabakaların üstünde ve altında toplam 64 demirli pencereler vardır. Mihrabı ve minberi o kadar sanatlı değildir, eski tarzdır. Kısacası bu şehirde bundan büyük selâtin camii yoktur. Kalabalık olduğunda 20 bin adam alır. Tamamen taş yapıdır ve tamamı kurşun örtülüdür. Ama avlusu yoktur, ancak kible kapısından taşra taş merdiveninin iki tarafında yan sofaları vardır. Ve sol tarafta bir minaresi var.**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.22).

“Buradaki dini yapılardan, Sultan Yıldırım Beyazıt Han’ın yaptırdığı **Ulu Cami, altı adet yekpare mermer direk üzerine oturtulmuş on iki kubbeli ve bir minarelidir.**

Ulu Cami, şehrin şeref ve süs kaynağı olan yüce binalardandır. Bu cami, padişah hazretlerinin dindarca yardımıyla mükemmel şekilde tamir edilmiştir” (BKS/s.244).

Sultan Keyhusrev Şah Cami- Kütahya

“...eski tarz bir küçük camidir. Bu da avlusuz bir camidir. Eskiden hayır sahibi zaviye etmiş. Daha sonra mahallesi camiye muhtaç olduğundan cami yapmışlar. Minare kapısı üzerindeki tarih ona işarettir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.22).

Kara Mustafa Bey Cami- Kütahya

“Gayet sanatlı aydınlık bir camidir. Avlusunda abdesthane havuzu ve düzgün bir minaresi var ki benzeri Kütahya Şehri’nde yoktur. Halk arasında Hisar Beyi Camii derler.” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

Takkeçiler Cami- Kütahya

“Süslü mahfili altında iki ağaç şebekeli sütunları var ki diller ile anlatılmaz. Gayet dayanıklı yapılmış kâgir sağlam camidir, ama üzeri tahta örtülüdür” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

İshak Fakih Cami- Kütahya

“Tabaklar içinde olduğundan Tabakhane Camii derler. Kâgir ve sağlam yapılardır, üzerleri kiremit örtülüdür. Merdiven ile çıkılır iki katlı ve avlusuz camidir, ama cemaati çoktur” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

Hüseyin Paşa Cami- Kütahya

“Yeni Mahalle’de Hüseyin Paşa Camii gayet dinlendirici, süslü ve aydınlık yerdir. Avlusunda büyük çınarlar göklere baş çekmiştir ve gayet iç açıcıdır. Kurşun örtülü tatlı camidir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

Bey Cami (Meydan Cami)- Kütahya

“Meydan Mahallesinde Bey Camii kâgir kubbe kurşun ile örtülü aydınlık bir camidir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.23).

“Arslan Bey’in yaptırdığı tek kubbe ve tek minareli Meydan Camisi şükran ve iftihar dolu bakışlarla girilecek dini yapılarımızdandır” (BKS/s.245).

Saray Cami– Kütahya

“*Saray Mahallesi’nde biri büyük, beşi küçük kubbeli ve içi Kütahya yapımı çinilerle süslü Saray Camisi...*” (BKS/s.245).

Hatuniye Cami–Kütahya

“*...faziletli Mevlevî hanımlarından Abide (Kâmile) Hatun ’un yaptırdığı kubbeli ve tek minareli Hatuniye Camisi...*” (BKS/s.245).

Kapan Hanı Mescidi- Kütahya

“*Kapan Hanı demir kapılı kale gibidir. Ve avlusunda büyük bir havuz üzerinde bir zaviyesi vardır. Havuzunun fıskiyesi insan boynu kalınlığında fışkırır. Bu mescit 12 sütun üzere yapılmış maksure şekilli bir iç açıcı, geniş, güzel mescittir*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.25).

Hacı Mustafa Cami– Eski Gediz

“*Bunlardan eski cami Mahkeme yakınında Hacı Mustafa Camii, kurşunlu bir küçük camidir*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.45).

Gazanfer Ağa Ulu Cami- Eski Gediz

“*Gazanfer Ağa Camii, çarşı içinde kalabalık cemaate malik hoş camidir. Anadolu ’da Tire ve Manisa ’da misli yok bir sanatlı ve aydınlık, kurşun örtülü camidir.*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.45).

“*Küçük Asya boyunca farklı zamanlarda ama özellikle Selçuklu sultanları zamanlarında yapılmış birçok cami, türbe ve kabir bulunuyor. Bunların taşçılık sanatı Gediz camisinden gerçekte üstün değilse bile eşit seviyede*” (KA/s.92).

Ulu Cami- Simav

“*Birisi kiremit minaredir ki misli meğer Sivas Eyaleti ’nde Niksar Şehri ’nde Dânişmend oğlu Melik Gazi Camii ola, ama bu minare ondan sanatlıdır. Şerefesinin dört tarafı örme demir kafes ile süslenmiş bir yüksek ezan makamı bir minaredir. Camii eski tarz toprak örtülü eski camidir. Şehre havale bir yüksek yerde yapılmıştır. Evkafı çoktur*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.48).

Cami-i Cedid (Yeni Cami)- Simav

“...üst katlı henüz yeni yapılan güzel bir camidir, altı dükkânlardır. İki tarafından kible kapısında yirmişer basamak taş merdiven ile çıkılır aydınlık bir camidir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.48).

Hacı Pir Ahmed Ağa Cami- Simav

“...alt kattır, ama çarşı içinde olduğundan cemaati gayet çoktur. Bu camiün duvarında Paşa Pınarı derler, bir âbıhayat berrak ve saf duru su akar ki Allah bilir âbıhayattan haber verir buz parçası tatlı sudur” (GTEÇS/K.9/C.1/s.49).

Diğer Dini Mimari Unsurlar

“37 mahalde birer mescitlerden başka çarşılar içinde nice ibadethaneler vardır. Bütün medreselerde, hanlarda ve tekkelerde de birer zaviye bulunmaktadır. 13 adet taş yapı ve kurşun örtülü süslü minare vardır. Diğerleri alçacık taş ve ağaç minarelerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.24).

“Selçuklu mimari üslubunda yedi tane cami inşa edildiği gibi birçok hamam da yapılmıştır” (BKS/s.227).

“Selçuklu emirlerinden İmâmeddin Hezar Dinar tarafından Hacı İbrahim Mahallesinde inşa ettirilen iki katlı hem kubbeli hem çatılı ve bir minareli Sadeddin ve Balıklı Camileri ile Kaditler ve Çatalçeşme Camileri de bahse ve ziyarete değer yapılarıdır” (BKS/s.244).

3.14. KARŞILAŞILAN DİĞER UNSURLAR

Bu bölümünde incelediğimiz seyahatnamelerin Kütahya bölümünde tespit ettiğimiz av geleneği, halkın günlük yaşamı, halkın özellikleri, misafirperverlik, yer-yöre adları, coğrafik adlar ve tarihi şahsiyetlere yer verdik.

3.14.1. Av Geleneği

Av geleneği, eski zamanlardan beri her toplumun bünyesinde barındırdığı geleneklerden biridir. Türk halk kültüründe de avcılık önemli bir kültür hazinesi ürünüdür. İslamiyet öncesi Türk halk kültüründe sığır adı verilen av törenlerinin yapıldığı bilinir. Selçuklu ve Osmanlı zamanında sultanlar dahil olmak üzere askeri sınıfta ve halk

arasında avlanma geleneği oldukça ilgi çekici bir husus olmuştur. İncelemesini yaptığımız seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında av geleneği ile bilgileri Evliya Çelebi verir. Seyyah-ı âlem Kütahya'daki askeri sınıfın avlanmaya oldukça düşkün olduğundan bahseder.

“Asker sınıfı ise saba gibi seyirten atlara binerek avlanmaya düşkünderler. Elllerinde ve pazılarında atmaca, balaban ve şahinler ile ve eğitilmiş köpekler ile daima avlanmaya giderler” (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

3.14.2. Halkın Günlük Yaşamı

Kütahya'yı ziyaret eden seyyahlar eserlerinde eski zamanlardaki Kütahya halkının günlük yaşamına dair önemli hususlara değinmişlerdir. Texier, Kütahya halkının günlük yaşamıyla ilgili olarak hanımlar ile beylerin aynı mekânda bulunmadıklarını ve farklı odalarda oturduğunu belirtir. Bu geleneğin Ermeni ailelere de tesir ettiğini, onlarda da hanım ve beylerin beraber oturmadıklarını ifade etmiştir. Evliya Çelebi ise Kütahya halkının günlük yaşamında kaplıcaya gitmenin ve yaylaya çıkmanın önemli olduğundan bahseder.

“Tüm köy halkı ensesindeki yaylağa çıkmışlar. Bütün yaylaya çıkan halkın ortasına çadırımızı kurup konduk” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Tüm dervişleri yaylaya göçüp bütün mutfak aletlerini...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“Yoncalı Ilıcası derler bir ılık sulu güzel suyu vardır. Bütün Kütahya halkı kiraz mevsiminde nice bin insan çadırlarıyla gelip beşer onar gün konup bu ılıcaya girip sağlıklı olurlar” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“Sonra yaylağa çıkıp bir hafta konup alabalık zevki sürdük. Her sene kiraz mevsiminde bütün Gediz'den ve başka diyarlardan insanlar akraba ve yakınlarıyla bu yaylaya çıkıp iki üç ay dinlenip eğlenirler ki acayip dinlenme, gezinti ve iç açan yerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

“Bütün şehir halkı yılda bir kere temmuz ayında çadırları ile gelip konup zevk u safa edip hamam faslı ederler ve herkes sağlıklı olup şehre dönerler. Böyle bir yararlı kaplıcalardır. Simav Şehri'nde bir muattal hamam da vardır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.49).

“Kadınları dışarıya örtülü çıkarlar ve erkeklerle beraber hiçbir zaman yemek yemezler. Ayrı olan dairelerinde oturur ve misafirlerini kabul ederler. Ermeni Katolik ailelerde de başka bir hayat tarzı yoktu.” (KACTA/C.2/s.288).

“Dindymene ya da Murat Dağı, doğu tarafından yükselir; vadilerinin basamakları güzel ormanlarla gölgelenmiştir. Yaz geceleri, göçebelerin obalarından yakılan ateşlerle belli olur” (KACTA/C.2/s.329).

“Senenin bazı mevsimlerinde aileleriyle, koyunlarıyla buralara göçen Türkmenlerin katışıksız hayatları ne kadar renkli ne kadar tatlıdır” (BKS/s.220).

“Bu köy atmış yetmiş haneden ibaret olup yazın bir kısmı yörükler iskân ve işgal etmektedir” (BKS/s.224).

3.14.3. Halkın Özellikleri

Evliya Çelebi, eserinde Kütahya halkının fiziki ve kültürel yanları ile ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunur. Seyyaha göre kentin havası ve suyu güzel olduğu için kent halkı da güzel ve sağlam yapılıdır. Suyun ve havanın güzel olmasından güzellerinin sonu yoktur. Onlara nice kasideler ve şehrengizler yazılmıştır. Kütahya halkı, zevk ve sefa ehlidir. Üzüntüden uzak yaşar. Bununla beraber yiğit, cesur ve fukaranın dostudur.

“Bu şehrin içinde ve dışında binden fazla zülâl suyundan nişan verir hayat pınarları kayalardan doğup temmuz ayında buz parçası gibi suları var ki içen hayat bulur. Ondan dolayı halkının yüzlerinin renkleri kırmızımı olup sağlam bedenli halkı vardır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

“Suyunun ve havasının tatlılığından güzellerine nihayet yoktur. Gayetle çoktur ki onların hakkında nice kasideler, penç beyit ve şehrengizler etmişlerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

“Halkı gayet garipleri sever, gayet cesur ve yiğit kavimdirler” (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

“Zira halkı safa ve zevk ehlidirler. Üzüntü ve sıkıntıdan uzaktırlar. Çocukları gayet edepli ve erişkin olurlar. Maarif erbabı yurdudur. Bütün halkı fukara dostudurlar” (GTEÇS/K.9/C.1/s.27).

“Temmuz’da havası ağırdır, ama suyu hoş olduğundan yer yer mahbûb ve mahbûbeleri, esmer yüzlü halkı vardır. Hepsi garip gönül okşayan kimselerdir” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Bu Simav şehri gerçi dağlar eteğinde kurulmuştur, ama eski şehirdir. Suyu ve havası gayetle hoş olduğundan başka evliyalar nazargâhıdır. O yüzden âlimleri, salihleri, şeyhleri ve kadıları çoktur. Ve pehlivan civan şahbaz yiğitleri de sayısızdır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.50).

“Gerçekte şahbaz, dilâver, iri gövdeli ve kesimli güzel yarar gençleri vardır. Ve herkes ile güzel geçinir gariplerin dostu adamlardır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.51).

3.14.4. Misafirperverlik

Misafir ağırlamak ve ona ikramda bulunmak Türk kültürünün en eski geleneklerinden birisidir. Evliya Çelebi Kütahya ziyareti esnasında Kütahya halkının onu oldukça misafirperver şekilde karşılayıp ağırlamasından oldukça etkilenir. Kütahya halkı, seyyaha her türlü desteği vererek şehrin misafirperverliğini göstermiştir.

“Tüm yayla halkı bizden hoşlanıp yiyecek ve içeceklerimizi bol bol verdiler” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Çukurca halkı bize elli pür-silâh şahbaz yoldaşlar verip yine yeşillik yollar aşıp...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Sonra bu şehir içinde gezip dolaşırken Leh Haşan Paşa mazul olup Mehmed Paşa’nın müsellimi Melekli Abdullah Ağa gelip hakire 100 gurus, 1 at, 1 samur kürk ve 1 kese altın ihsan etti” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“Hanemiz sahibi Osman Paşazade köşküne tarih söylediğimiz için 100 gurus, 1 kat esvap, 1 at, 1 seyishane ve köle, yoldaşlarıma onar gurus verdi” (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“Bu şehirden 40-50 vefakâr dost toplanıp çadır ve yüklerimizle, yiyecek ve nefis yemeklerimizle doğuya 3 saat gidip...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

“Nimetleri gelen geçene boldur. Bu şehrin ayanları ile vedalaşıp bize 50 kadar atlı namlı yoldaşlar verip batı tarafına bağlar içinden geçerek...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

3.14.5. Yer-Yöre Adları

Kütahya'yı anlatan seyahatnamelerde yerli ve yabancı seyyahlar tarafından şehrin köy, kasaba ve ilçe adları yer almıştır. Yüzyıllar önce seyyahlar tarafından anlatılan Kütahya ilinin yer adları ile ilgili bilgiler bahsedilmeye oldukça değerlidir.

“Çukurca Hanı Köyü menzili: *Bu güvenli yere hizmetçilerimizle ulaşınca canımızı kurtardık*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Selim Baba Köyü: *Çukurca kazası köylerindendir*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.15).

“Hargûş şehri, yani **Tavşanlı Kalesi** 'nin özellikleri...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“Şeyh Ömer Köyü: *70 adet toprak örtülü haneler ve bir camili Müslüman köyüdür*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

*“Kütahya yakınında **Kalburcu Köyü** 'nde yetişmiş...”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.29).

*“Mevlânâ Şeyh Efendi, Kütahya yakınında **Donlu Pınarı Köyü** 'nde yatmaktadır”* (GTEÇS/K.9/C.1/s.30).

“Murad Ağa Köyü: *Gediz Nehri kenarında...*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.43).

“Gürlek Köyü: *Bir yüksek dağ eteğinde...*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Üçbaş Köyü: *Bu da bir dağ eteğinde 100 evli...*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Şap Madeni Köyü: *Muaf ve müsellemler mîrî hâss-ı hümayûndur*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Derbent Köyü adlı mahalli geçtik” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Sarıçam Köyü 'nü de geçtik” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Kalkanlı Köyü: *60 evli, 1 camili, suyu ve havası hoş...*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“Çukurcu köyü, *denizden yüksekliği yaklaşık olarak altı yüz elli metre olan...*” (KACTA/C.2/s.282).

*“Ovanın girişinde ve dağın yamacında, çok sayıda köy vardır. **Musu, Bey köyü, Dedeler** bunlardandır”* (KACTA/C.2/s.283).

“Tavşanlı’dan ancak dört kilometre mesafedeki **Moymul** adındaki küçük kasaba...” (KACTA/C.2/s.283).

“...volkanik bir yerde de **Giyi köyü** vardır. Orhaneli çayı (Rhyndacus) geçilince, sol kıyısında **Kuru Çay, Çardaklı, Tepeci Köy, Döndaş ve Guru Bel köyleri** bulunur” (KACTA/C.2/s.284).

“...batı tarafında **Şıkyar, Agarı ve Kalfalar köyleri**yle çevrili **Orancık kasabası** görülür” (KACTA/C.2/s.284).

“Bu köylerin dördü, Orhaneli Çayı (Rhyndacus)’nın sağ kıyısındadır. İsimleri **Avşar, Hacı, Mehmet köyü ve Hacı köyü**dür. Çavdarhisar, nehir üzerinde ve **Sofu köyünün** sol tarafındadır” (KACTA/C.2/s.288).

“Gediz (Hermus) nehri kaynaklarında kurulan eski **Cadi şehri**, şimdiki Gediz kasabasının...” (KACTA/C.2/s.319).

“Bunlar da Frigya’nın **Simav (Sinaus) ve Ancyre** şehirleridir” (KACTA/C.2/s.311).

“Saat 4.30’da Harmancık’tan yedi veya sekiz mil uzaklıktaki **Eşen** köyündeki ahşap yolcu odasına ulaştık” (KA/s.85).

“Tavşanlı’ya yaklaşık bir mil kala solumuzda silisli pasa benzer yeşim taşından oluşan yatay bir yatakla şapka biçimini almış beyaz kireçli, topraklı yükselen bir tepede mevzilenmiş küçük **Mohimoul** kasabasını geçtik” (KA/s.87).

“**Orhancık**, Azani harabeleri arasında konuşlanmış konağımız olmasını tercih ettiğimiz küçük Çavdar köyü veya Çavdar Hisarından beş mil mesafede” (KA/s.88).

“...sekiz on feet yükseklikte kalıntıların ayakta kaldığı söylenen **Gökler** adında bir köyün haberini aldık” (KA/s.93).

“...Gediz’den altı mil uzakta solumuzdaki **Erdomous** köyü yakınından geçtik” (KA/s.94).

“Saat on birde **Doğalar** köyündeydik ve yaklaşık bir buçuk saat mola verdik” (ODYAŞ/s.66).

“**Sabuncupınarı**’na saat on biri elli beş geçe geldik” (BKS/s.217).

“İşte Kütahya bölümünün birleşme noktası olan **Alayund!**” (BKS/s.217).

“**Çöğürler** ile ondan sonra gelen **Döğer** mevkii arasındadır” (BKS/s.265).

3.14.6. Coğrafik Adlar

Coğrafik adlar kısmında, Kütahya coğrafyasını tanıtan seyyahların şehrin dağ ve nehir adlarıyla ilgili verdikleri bilgiler yer almaktadır.

3.14.6.1. Dağ Adları

“Zira bu **Domaniç Dağı**, Rum, Arap ve Acem’de meşhur yüksek dağdır” (GTEÇS/K.9 C.1/s.15).

“Karahisar-ı Sahib tarafında **Yoncalı adlı dağlardan** toplanıp...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.17).

“**Murat Dağı** yaylağı eteğinde bir büyük ılıcadır ki özellikleri dillerde destandır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

“...Gediz Şehri’nin batısı tarafında yarım saat uzak **Akdağ** derler bir yüksek dağ vardır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.46).

“Bursa’dan Kütahya’ya gidenler **Domaniç Dağı**’nı geçip Kütahya’ya varırlar” (CN/s.715).

“...yerlilerin **Akdağ** adını verdikleri dağın güney yamacına, taş kısmının yapısı değişir” (KACTA/C.2/s.282).

“İnönü köyünün bulunduğu **Tumancı (Domaniç) Dağı**’nın batı taraflarına bitişir” (KACTA/C.2/s.282).

“Güney tarafından **Murat Dağı** ve Aizanoie sahasının **Dindymene Dağı**yla çevrilidir” (KACTA/C.2/s.282).

“...zirveleri en şiddetli sıcaklıklara bile tahammül eden karlı **Murat Dağlarıyla** örtülüdür” (BKS/s.230).

3.14.6.2. Nehir Adları

“Kütahya sahrası içre akan **Felendi Nehri**, her yerinden atlı ve yaya adam geçer...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.17).

“**Gediz Nehri**, *Gediz Şehri’nin doğu tarafında Murat Yaylası’ndan doğar*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.44).

“**Domaniç suyu**, *burada yoldan çok az uzaklıkta Rhyndacus nehrine karışır*” (KACTA/C.2/s.283).

“...kuzeyinde *Çavdarhisar (Aizanoi) şehrinden geçen Orhaneli çayı (Rhyndacus) akar*” (KACTA/C.2/s.291).

“**Gediz (Hermus) nehri** *kaynaklarında kurulan eski Cadi şehri şimdiki Gediz kasabasının...*” (KACTA/C.2/s.319).

“...**Simav çayı (Macestus)** *’un yukarılarında bulunurlar*” (KACTA/C.2/s.331).

“**Porsuk çayı (Thymbrius, Tembrogius)**, *kaynaklarını Kütahya’nın tahminen altmış kilometre güneyinde ve Altıntaş köyü yakınındaki Dndymene ya da Murat Dağı’nın bir uzantısından alır*” (KACTA/C.2/s.332).

“**Hermuz nehrinin** *Gediz’de bulunmuş olduğu tahmin edilen Cadi sikkelerinde...*” (KA/s.93).

3.14.7. Tarihi Şahsiyetler

Kütahya şehrinin fethinde, gelişmesinde ve kalkınmasında emekleri olan Yıldırım Beyazıt, Hezar Dinari, Yakup Şah, Sultan Keyhüsrev, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman ve Mimar Sinan gibi tarihi şahsiyetler bu bölümde verilmiştir.

“**Germiyanoğlu kızını Bayezid Han oğlu Şehzâde Mehmed Han’a verince...**” (GTEÇS/K.9/C.1/s.16).

“**Germiyan padişahlardan Şah Yakub** *fethetmiştir, Lala Hezâr Dinar eliyle*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.17).

“*Ancak adı geçen aşağı yeni kale eski kalenin kuzey tarafı altında alçak yerdir. Fatih Sultan Mehmed ek olarak yapmıştır*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.19).

“*Eskiden daha bakımlı süslü şehir imiş, ancak 1021 (1612) tarihinde Celâli Karayazıcı ve Said Arab zulmünden harap olmuştu*” (GTEÇS/K.9/C.1/s.21).

“Ulu Cami **Gazi Hüdavendigâr Yıldırım Han oğlu** yapısıdır, ancak Yıldırım Han oğlu **Şehzâde Musa Çelebi** tamamlamıştır. Daha sonra **Süleyman Han, Mimar Sinan** eliyle yeniden tamir etti” (GTEÇS/K.9/C.1/ss.21-22).

“Şehzâde **Musa Çelebi**, babası **Yıldırım Han**’ın **Timur** ile hadisesinden sonra...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.24).

“**Sultan Keyhusrev** üzerine bir yüksek kubbe ve yer yer halvetler inşa etmiş...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.31).

“Ama 1025 (1616) tarihinde **Sultan Ahmed** vezirlerinden **Kuyucu Murad Paşa** kalenin bazı yerlerini yıkmış ki...” (GTEÇS/K.9/C.1/s.31).

“Eski zamanda **Büyük İskender** zamanında Rum **Batlimus** krallarından **Batlimus** yapısıdır” (GTEÇS/K.9/C.1/s.47).

“1402 yılında Ankara savaşından sonra **Timur** tarafından ele geçirilerek, halkı esir olarak götürüldü” (KACTA/C.2/s.285).

“Kütahya şehri, 1833 yılında, yüzyıllık sakinlik ve karanlığından sıyrılıp çıkarak bir aralık Avrupa siyasetinin hedefi olduğu gibi, **Sultan Mahmut**’u da tahtında titretti. **Mehmet Ali Paşa**’nın oğlu, Konya fatihi **İbrahim Paşa**, zafer yürüyüşünü Kütahya’ya kadar götürmüştü” (KACTA/C.2/s.287).

“Kütahya kasabasını önce Selçuklu devleti emirlerinden **İmâdeddin Hezar Dinari** fethetmiştir” (BKS/s.242).

SONUÇ

Kütahya, Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. İlk zamanlarından günümüze kadar Friglere, Romalılara, Bizanslılara, Selçuklulara, Germiyanogullarına ve Osmanlı İmparatorluğu'na ev sahipliği yapmıştır. Tarih boyunca bu şehirde yaşayan her topluluk, şehrin kültür ve medeniyetinde derin izler bırakmıştır. Kütahya'nın tarihi ve kültüründeki büyük zenginlikler eski zamanlardan beri birçok yerli ve yabancı seyyahın dikkatini çekmiştir. Seyyahlar, şehrin bu zenginliklerini yerinde görmek ve eserlerinde anlatmak maksadıyla Kütahya'yı ziyaret etmişlerdir.

Şehri ziyaret eden seyyahların, seyahatnamelerinde Kütahya hakkında belirttikleri gözlem ve değerlendirmeler oldukça önemli ve incelemeye değerdir. Şehri gezen seyyahlar yüzyıllar öncesinden Kütahya'nın tarihi, coğrafyası, halkının günlük yaşamı, kültürü ve mimari yapıları gibi birçok hususta önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu bilgilerin önemi ve değerinin bilincinde olarak araştırmamızı şehir hakkında yazılmış seyahatnameler üzerine yaptık.

Uzun bir müddet süren literatür taramasının ardından şehir hakkında yazılmış seyahatnamelere ulaştık. Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz verilere göre şehir hakkında bilgiler veren ilk seyahatname, Strabon'un Antik Anadolu Coğrafyası adlı eseridir. MÖ 7 veya MS 18-19 yıllarında yazıldığı tahmin edilen Antik Anadolu Coğrafyası yaklaşık olarak günümüzden 2000 yıl öncesine ait bilgiler verir. Strabon dışında Alman gezgin Johannes Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında isimli seyahatnamesiyle Kütahya şehrine değinir. 1396-1402 yılları arasında esir olarak Anadolu'da bulunan seyyah, tespitlerimize göre şehir hakkında bilgiler veren en eski ikinci kişidir. Ancak gerek Strabon'un gerekse de Schiltberger'in eserlerinde Kütahya hakkında çok az bilgi bulunur. Örneğin; Schiltberger eserinde Kütahya hakkında yalnızca şu bilgiyi verir: "Kennan (Germiyan) bölgesinde bir dağın üstünde, yüksekte Kachei (Kütahya) şehri kurulmuştur" (Schiltberger, 1997:101). İçerik olarak Strabon ve Schiltberger'in eserlerinin oldukça az bilgi vermesi sebebiyle bu seyahatnameleri çalışmamızın ikinci bölümüne dahil etmeyerek bu husustan sonuç bölümünde bahsetmeyi uygun gördük.

Çalışmamızda değindiğimiz seyahatnamelerin en eskisi Bertrandon De La Broquière tarafından yazılan Denizaşırı Seyahatidir. Broquière, Doğu ziyaretinde dönüş

güzergahında kalan Kütahya şehrine uğramış ve 15. Yüzyıl Kütahya'sı hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. Bertrandon De La Broquière'in Kütahya ziyaretinin ardından şehre gelen bir diğer seyyah da Kutbüddin El Mekki'dir. Seyyah El Mekki, 16. Yüzyılda Kütahya'ya gelmiş ve şehrin o zamanlardaki medreseleri ve müderrisleri hakkında birtakım bilgiler vermiştir. Kutbüddin El Mekki gibi 16. Yüzyılda şehir hakkında tespitlerde bulunan başka bir gezgin de Âşık Mehmed'dir. Seyahatnamesinden anlaşıldığı üzere Âşık Mehmed, şehri gezmemiş ancak arkadaşı olan Eskişehirli Mevlevi dervişi Yusuf'tan edindiği bilgiler vasıtasıyla şehrin konumu ve genel yapısı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

17. Yüzyıla gelindiğinde Kütahya şehri, Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'ye ev sahipliği yapmıştır. Çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz verilere göre bizce Kütahya hakkında en önemli bilgileri Evliya Çelebi vermektedir. Çelebi, memleketi olan şehri karış karış dolaşarak hemen hemen her ilçesine gitmiştir. Seyyah, Kütahya'nın tarihi, coğrafyası, demografik yapısı, ekonomik durumu hakkında değerlendirmelerde bulunduğu gibi şehrin sosyal ve kültürel yapısı hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu kapsamda Kütahya'nın camileri, sarayları, hamamları, kaplıcaları, medreseleri, ziyaret yerleri, mesireleri, yiyecek- giyim kültürü ve halkının günlük yaşayışı gibi birçok hususta çok değerli bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi dışında 17. Yüzyıl Kütahya'sını ele alan bir başka kişi de Kâtip Çelebi'dir. Çelebi, Cihannüma'nın 46. Faslında Germiyan isminde belirttiği Kütahya şehrinin coğrafi konumu, camileri, mesire yerleri, kaplıcaları ve bazı nahiyeleri hakkında değerli tespitlerde bulunur.

Mehmed Ziya Bey'de "Bursa'dan Konya'ya Seyahat" adlı eserinde şehir hakkında bilgiler veren başka bir gezgindir. Ziya Bey; şehrin tarihi, mimari yapıları ve genel durumu hakkında değerlendirmelerde bulunmuş ve Kütahya'nın 19. Yüzyıldaki nüfusu hakkında en net tespiti yapmıştır. Ondan edindiğimiz bilgiler vasıtasıyla o zamanlar da şehrin nüfusunun 23.870 olduğunu öğrenmekteyiz. Seyyah eserinde ayrıca Kütahya'daki çini sanatı üzerinde önemle durmuştur.

Şehri ziyaret eden yabancı seyyahlar ise seyahatlerinin büyük bir bölümünü antik kentleri ve tarihi eserleri incelemeye geçirmişlerdir. 19. Yüzyılda şehre gelen Texier, Kütahya şehrini çeşitli açılardan ele alarak tanıtmaktadır. Seyyah Kütahya seyahatinde; Merkez, Tavşanlı, Çavdarhisar, Gediz ve Simav ilçelerine gitmiştir. Gittiği

yerlerin tarihi, coğrafyası, tarihi eserleri ve yaşayışı hakkında bilgiler vermektedir. Aynı zamanda bir jeolog olan İngiliz William John Hamilton, Kütahya seyahatinde Merkez ilçeye uğramayarak Tavşanlı, Çavdarhisar ve Gediz ilçelerini ziyaret etmiştir. Jeolog olmasından dolayı gittiği yerlerin yeryüzü şekilleriyle yakından ilgilenmiştir. Çavdarhisar gezisi esnasında Aizanoi Antik kentinde birtakım incelemelerde bulunarak ölçümler ve kazı çalışmaları yapmıştır. Hamilton'un bu çalışmaları Aizanoi'nin bilim dünyasında daha iyi tanınmasına vesile olmuştur. 1852 senesinde Kütahya'ya gelen Alman gezgin Andreas David Mordtmann ise şehrin eski zamanlardaki parlak günlerinin ardından küçülmekte olan bir şehir görünümünde olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Seyyah ayrıca şehir ekonomisi, demografisi ve halkının günlük yaşamı hakkında oldukça dikkat çekici bilgiler vermektedir.

1913 yılında Anadolu seyahatine çıkan Macar gezgin Bela Horvath, Konya istikametine giderken geçiş güzergahında yer alan Kütahya'ya uğramıştır. Kütahya'da bir süre misafir olarak kalan Macar kralı Lajos Kossuth'dan dolayı şehrin Macarlar açısından önemine vurgu yapmıştır. Seyyah eserinde ayrıca şehirdeki giyim kültürüne ve çini sanatına değinmektedir.

Kütahya üzerine yazılmış olan seyahatnamelerde, seyyahların şehir hakkında vermiş oldukları bilgileri olabildiğince geniş bir yelpazede ele alıp anlatmaya çalıştık. Çalışmamızın kapsamını ve işlevini zenginleştirmek amacıyla şehri anlatan seyyahlar ve eserlerini, seyyahların güzergâhlarını ayrı başlıklar altında inceledik. “Seyahatnamelerde Kütahya” adlı çalışmamızda ayrıca seyyahların anlattığı eski zamanlardaki cami, medrese, tekke, köprü, köy ve yerleşim yerlerinin günümüzdeki durumlarına da değinmeye çalıştık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, incelemiş olduğumuz seyahatnamelerin Kütahya kısımlarında yer alan halk kültürü ve halk bilimi unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit ettiğimiz unsurlarla ilgili açıklama ve yorumlar yapılarak “Seyahatnamelerde Kütahya'daki Halk Kültürü ve Halk Bilimi Unsurları” başlığı altında ele almayı uygun gördük. Çalışmamızda elde ettiğimiz unsurları bu bölümde, on dört başlık altında inceledik.

Çalışmamızda öncelikle efsane ve menkıbe gibi anlatı türlerini tespit ettik. Ardından seyyahların eserlerinde yer verdikleri deyim, atasözü, dua (alkış), selamlaşma

gibi kalıplaşmış sözleri inceledik. Seyahatnamelerde anlatılan yörenin, mekanların ve kişilerin adlarının nereden geldiği sorunsalı bize ad verme geleneği hakkında çok değerli bilgiler edinmemize imkân sağlamıştır. Bu hususta; Tavşanlı ilçesinin adının ilçede tavşanın oldukça fazla olmasından geldiğini, Çavdarhisar adının ilçede fazla miktarda çavdar yetiştirilmesinden geldiğini, Altıntaş adının Selçuklular zamanında ilçeden altın madenin çıkarılması dolayısıyla geldiğini görmekteyiz.

Geçiş dönemlerinden olan doğum, evlilik ve ölümle ilgili unsurlar, inanmalarla ilgili unsurlar, türbeler ve ziyaret yerleri ile ilgili bilgiler seyahatnamelerde yer almıştır. Ayrıca halk bilgisi başlığı altında değerlendirdiğimiz halk ölçüsü, halk takvimi, halk ulaşımı, halk botaniği ve halk ekonomisine dair unsurlar seyahatnamelerde epeyce bahsedilmiştir.

Evliya Çelebi vasıtasıyla Kütahya halk müziğine ve geleneksel sporlardan olan yağlı güreşe ait bilgileri elde etmiş bulunmaktayız. Seyyah Çelebi'nin sohbet ettiği Simav ayanı, ilçe pehlivanlarının sırtını yerine getirebilen bir pehlivan olmadığını belirtir. Kütahya'da büyüklerin oynadığı oyunlara dair bilgileri Alman gezgin Mordtmann vermektedir. Ondan elde ettiğimiz bilgilere göre Kütahya ahalisi günün büyük bir kısmını dama oynayarak geçirmektedir.

Şehrin giyim kültürü ve mutfak kültürüyle ilgili unsurlara çoğu seyyah değinse de en net bilgileri Evliya Çelebi vermektedir. Seyyah-ı Âlem, Kütahya hanımlarının giyeceklerinin baştan aşağıya ferace ve kontuş olduğunu belirtir. Başlarına altın ve gümüşten takke taktıklarını, ayaklarına ise kadife çakşır onun üstüne de sarı çizme giydiklerini söylemektedir. Yine Çelebi vasıtasıyla Kütahya'da; paça çorbasının, beyaz ekmeğin, tandır ve kirde kebabının oldukça beğenilen halk mutfağı ürünleri olduğunu görmekteyiz.

Şehrin mimari unsurlarına seyahatnamelerde oldukça fazla yer verilmektedir. Yerli seyyahlar camiler, medreseler, saraylar ve evler başta olmak üzere çok sayıda dini mimari ve halk mimarisine ait öğelerden sıklıkla bahsetmektedir. Yabancı seyyahlar ise daha çok tarihi eserlere ait mimari özelliklere yer vermektedir. Bu hususta, Aizonai antik kentinde yer alan; tapınak, tiyatro, stadyum, köprüler ve mezarlar ile Cadi, Sinaus ve Ancrye antik kentleri yabancı seyyahların ilgine mahzar olmuştur. Araştırmamızda ayrıca

şehirdeki Hıdırellez kutlamaları, özellikle çininin geniş bir yer tuttuğu halk sanatı ve zanaatına ait unsurlarda tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Kütahya ile ilgili yazılan seyahatnameler; şehrin tarihi, coğrafyası, edebiyatı, dini, sanatı, demografisi, mimarisi ve günlük yaşamı gibi birçok hususta oldukça önemli bilgiler verdiği gibi içinde barındırdığı pek çok halk kültürü ve halk bilimi öğeleriyle de oldukça değerli yapıtlardır. Seyahatnameler vasıtasıyla bu değerli bilgi ve öğeler yüzyıllar öncesinden günümüze ulaşabilmektedir.

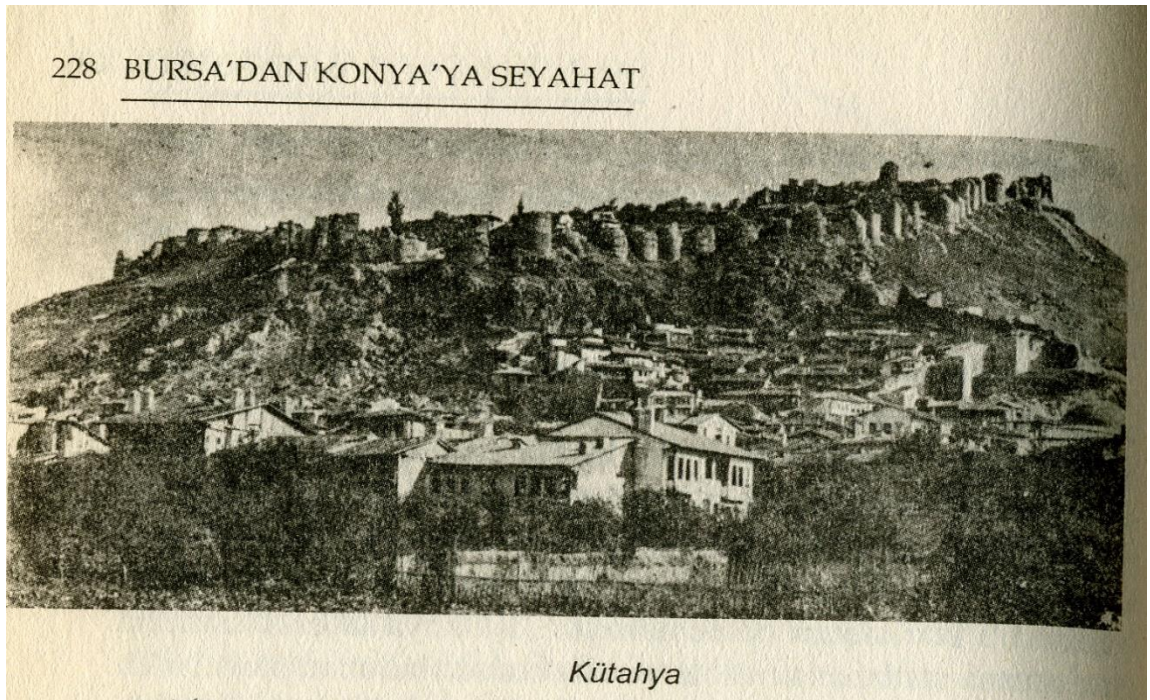

EKLER

Ek 1: Resimler

Kaynak: Texier, 2002: 274

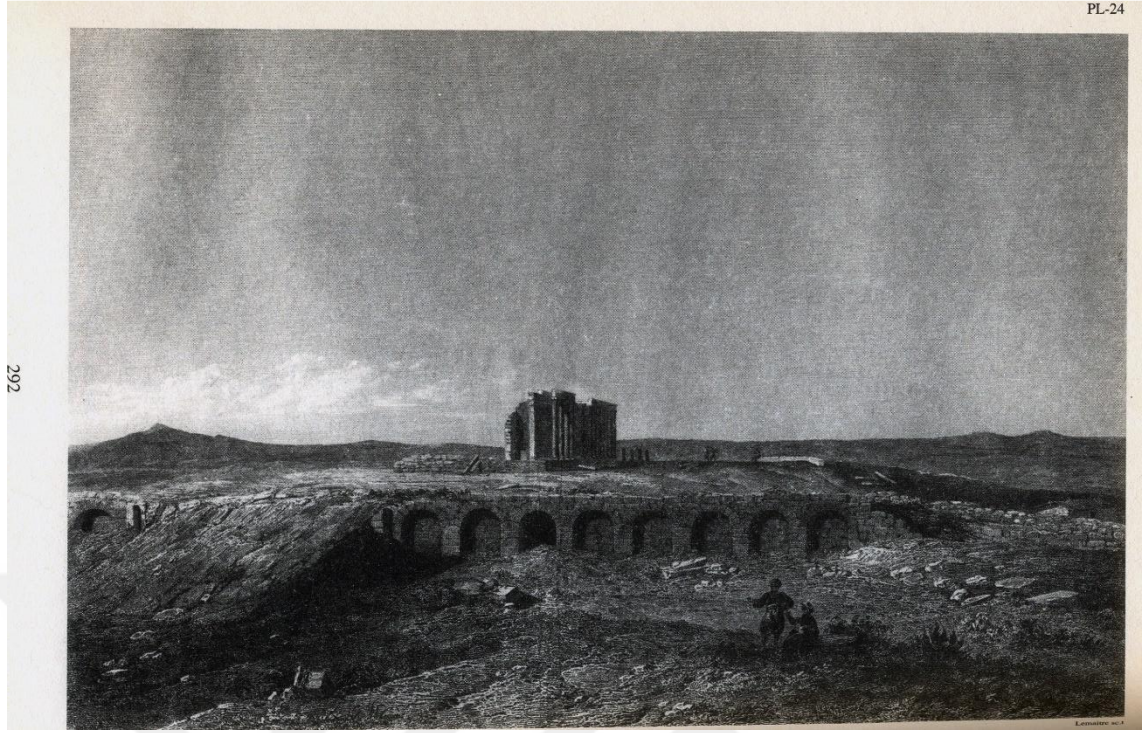
Kaynak: Ziya, 2008: 228

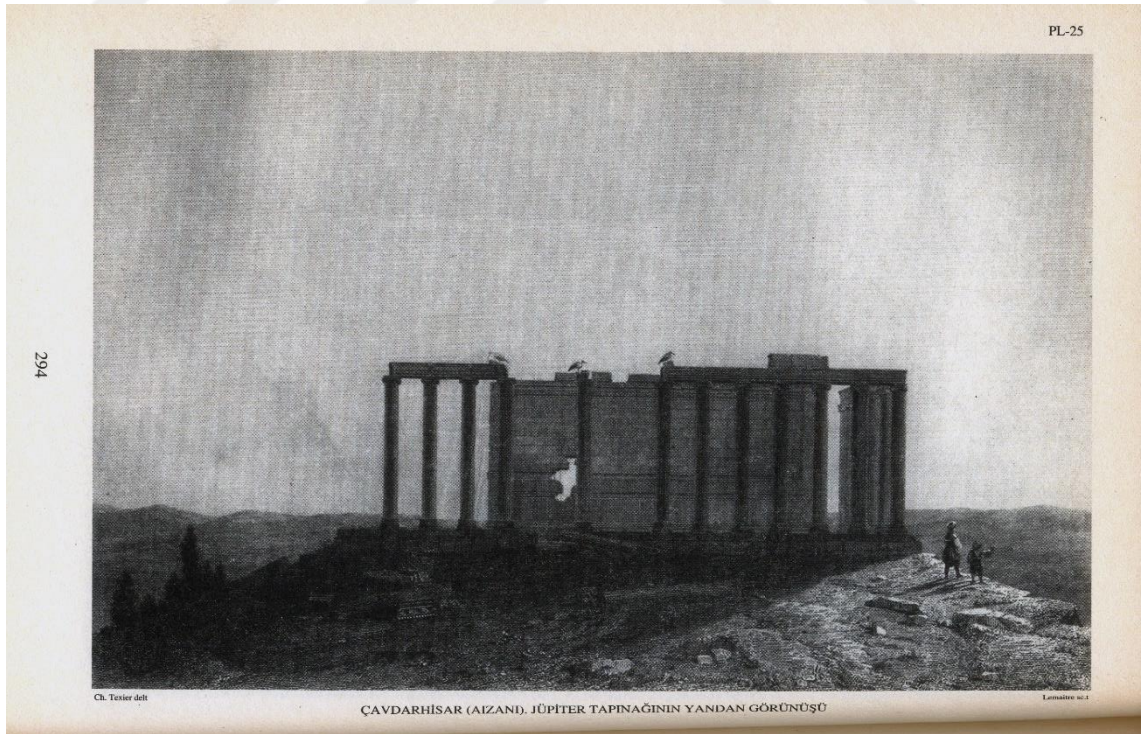
Kaynak: Ziya, 2008: 229

Kaynak: Texier, 2002: 290

Kaynak: Texier, 2002: 292

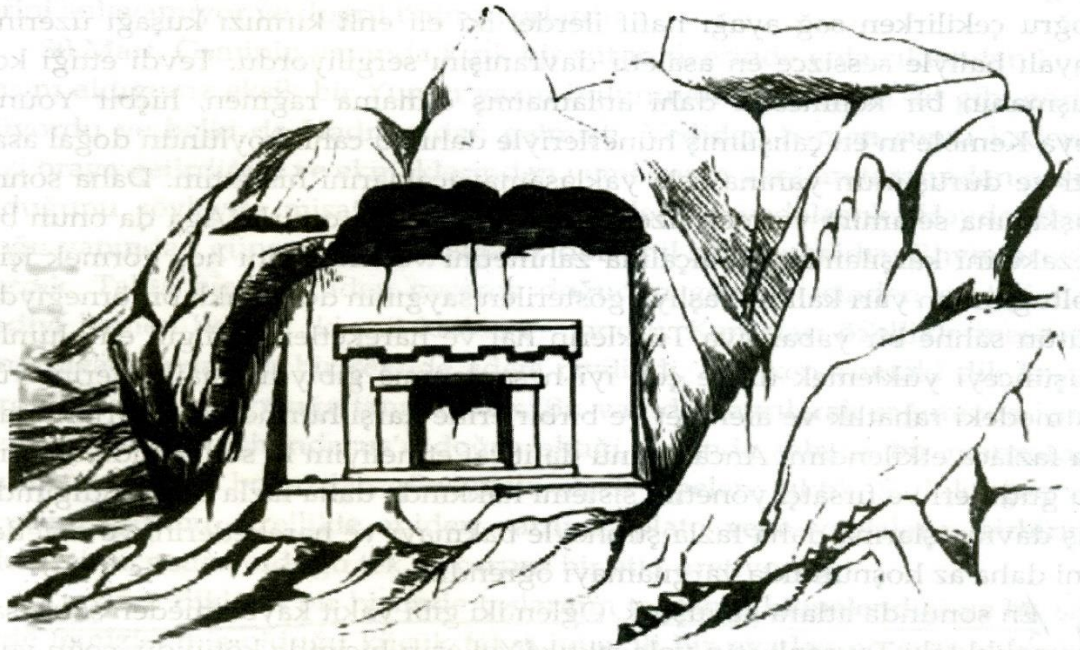

Kaynak: Texier, 2002: 294

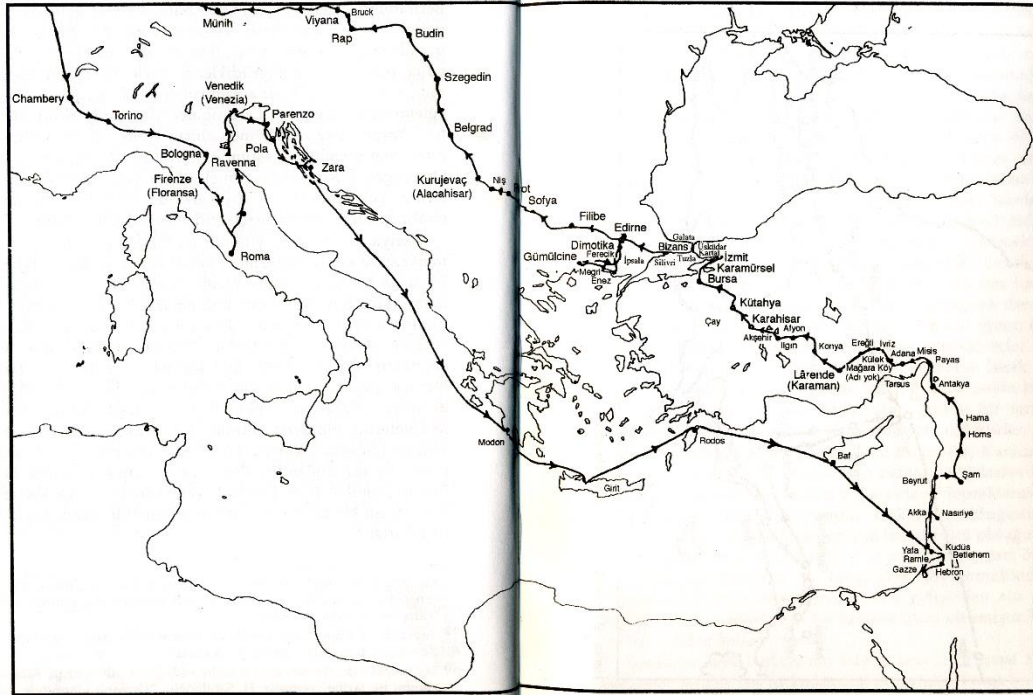
ÇAVDARHISAR (AIZANI). JÜPİTER TAPINAGININ GÖRÜNÜŞÜ

Kaynak: Texier, 2002: 295

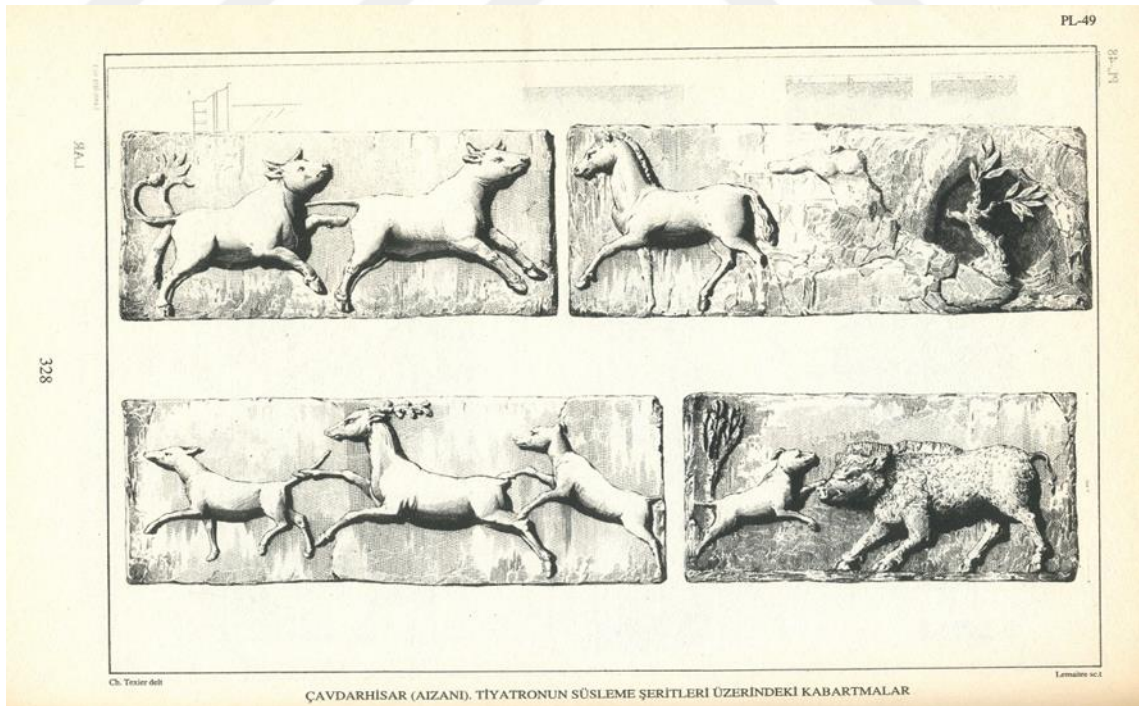
Resim 5
(Tavşanlı yakınlarındaki Frigea mezarı)

Kaynak: Hamilton, 2013: 86

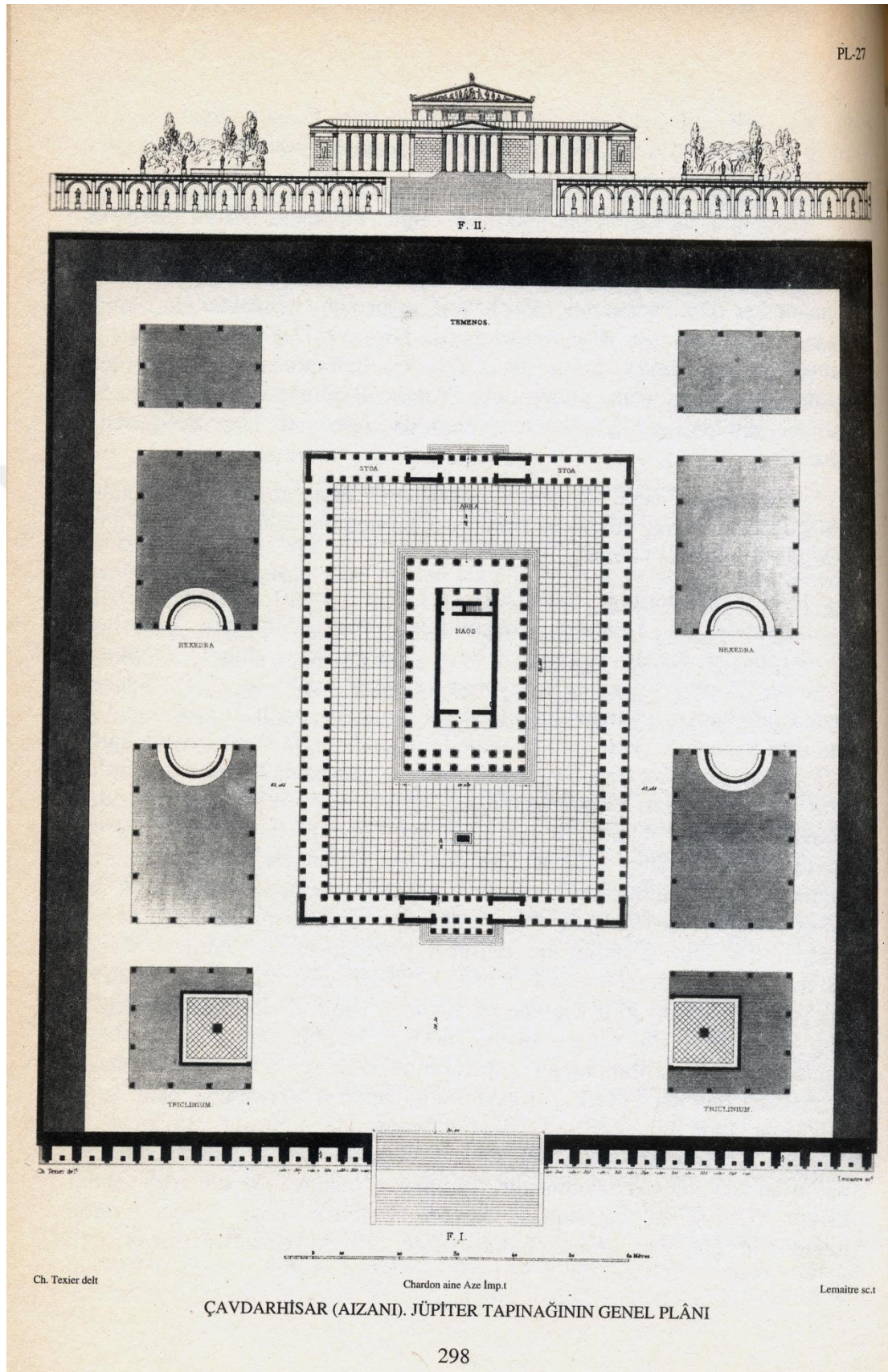

Harita 1 - La Broquière'in Doğu seyahatinde takip ettiği yol.

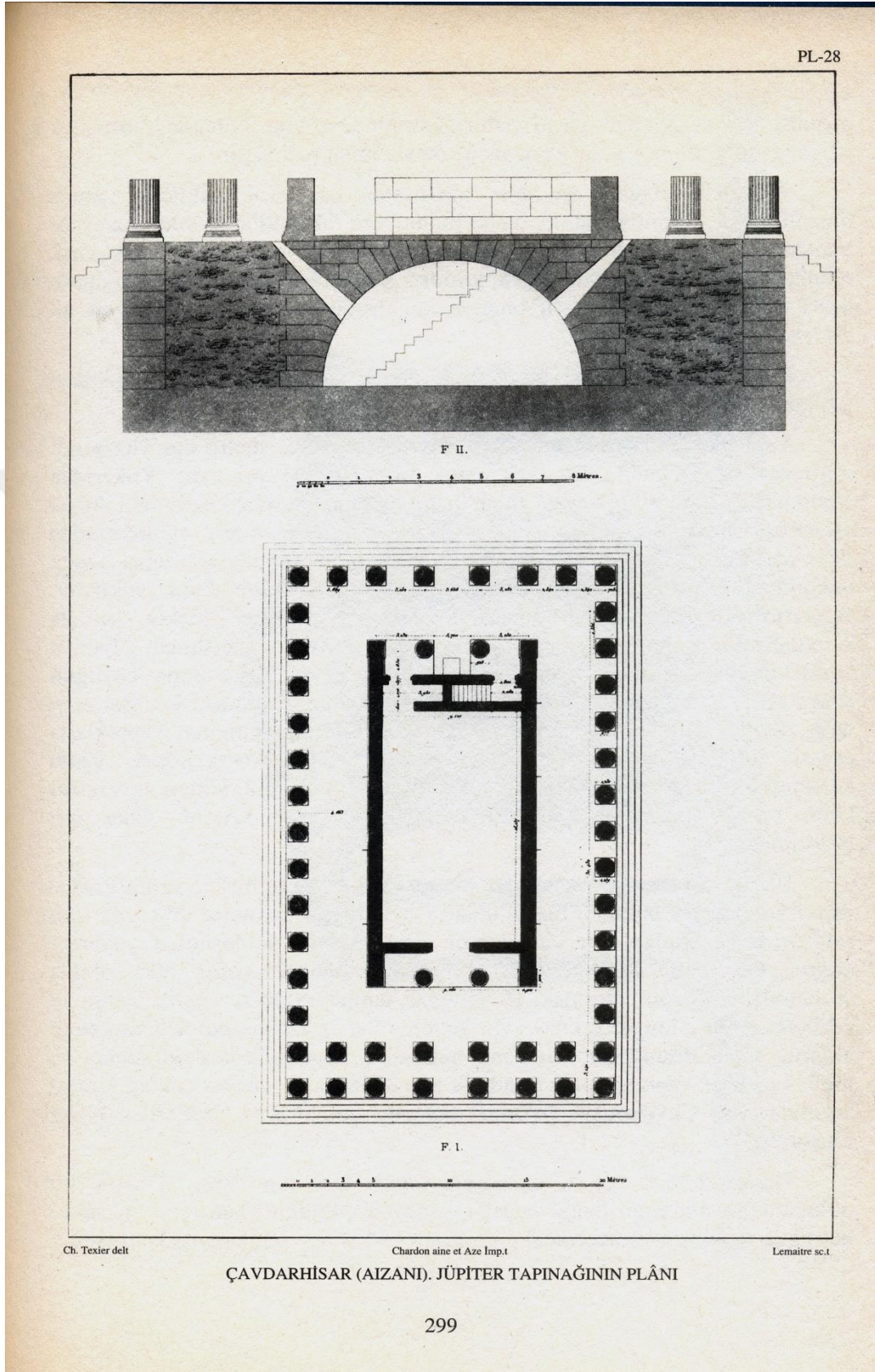
Kaynak: Broquiere, 2000: 24-25

Kaynak: Texier, 2002: 328

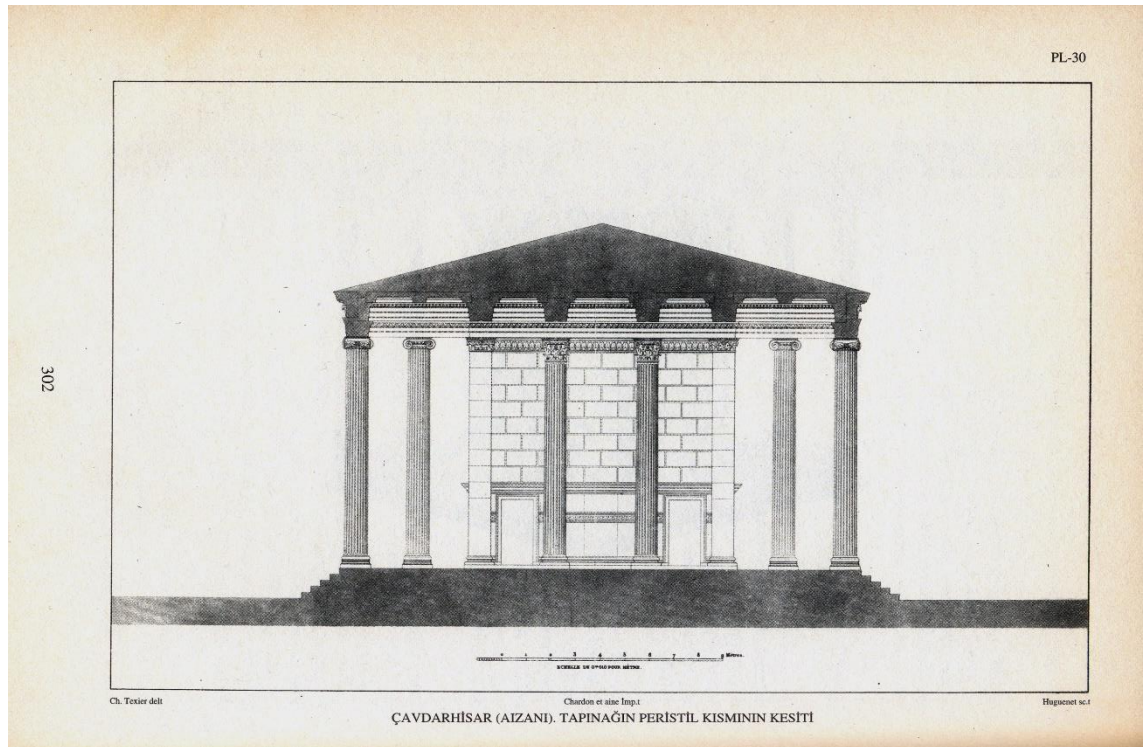
Kaynak: Texier, 2002: 298

Kaynak: Texier, 2002: 299

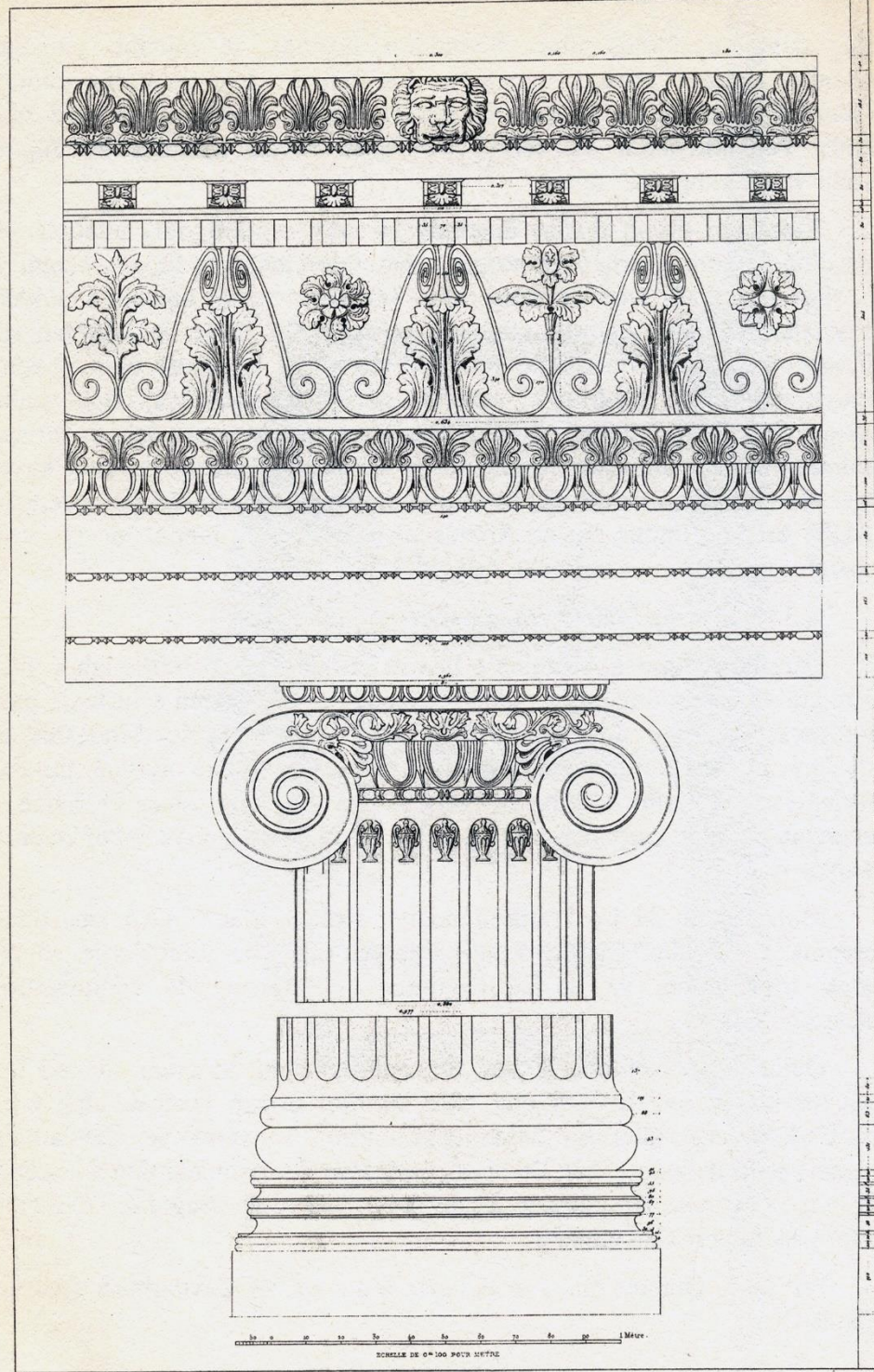

Kaynak: Texier, 2002: 301

Kaynak: Texier, 2002: 302

PL-31

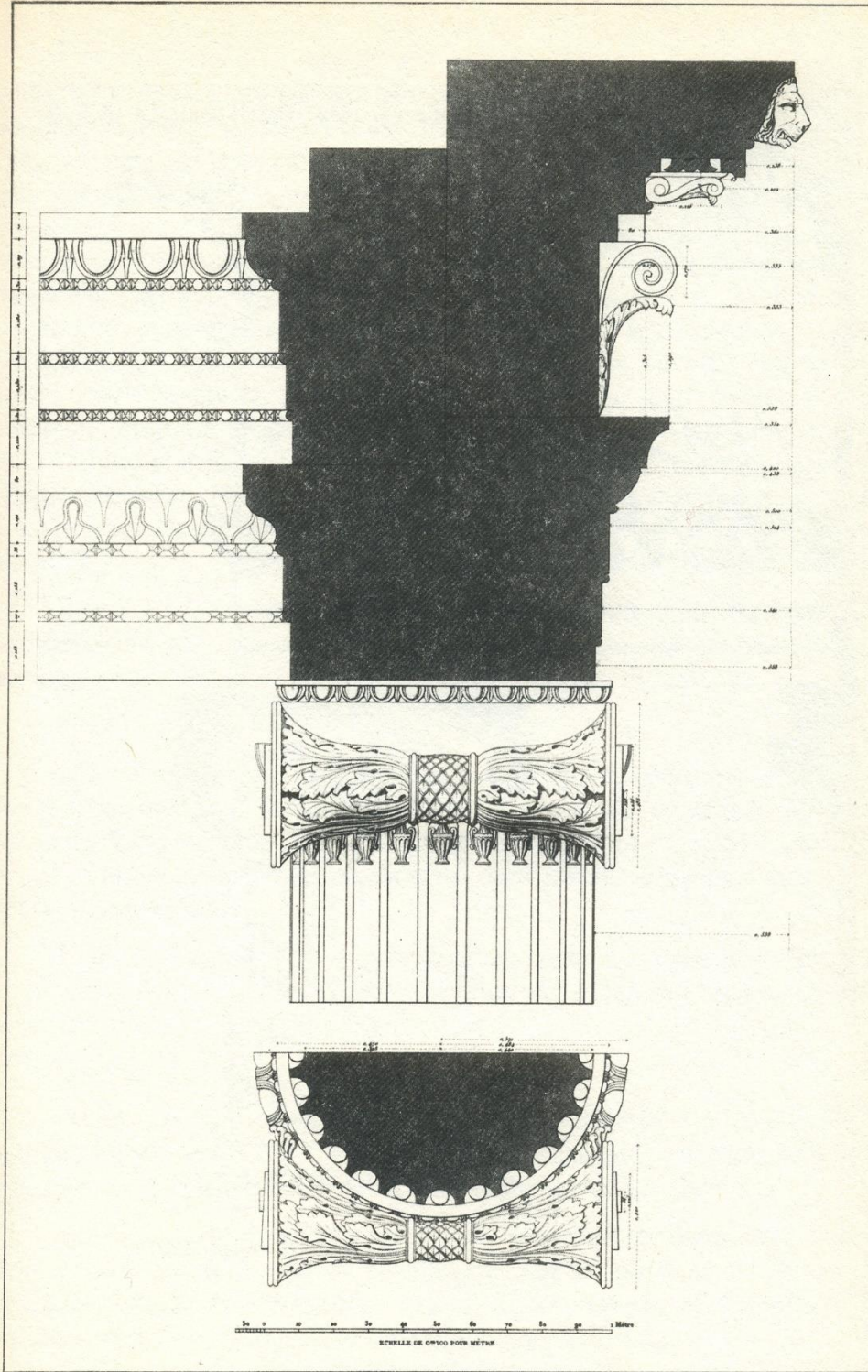
Ch. Texier del.

Louis Letronne Imp.

Lemaître sc.

ÇAVDARHİSAR (AIZANI). TAPINAĞIN SAÇAK VE BAŞLIK KESİMİNDEN AYRINTI

PL-31 BIS

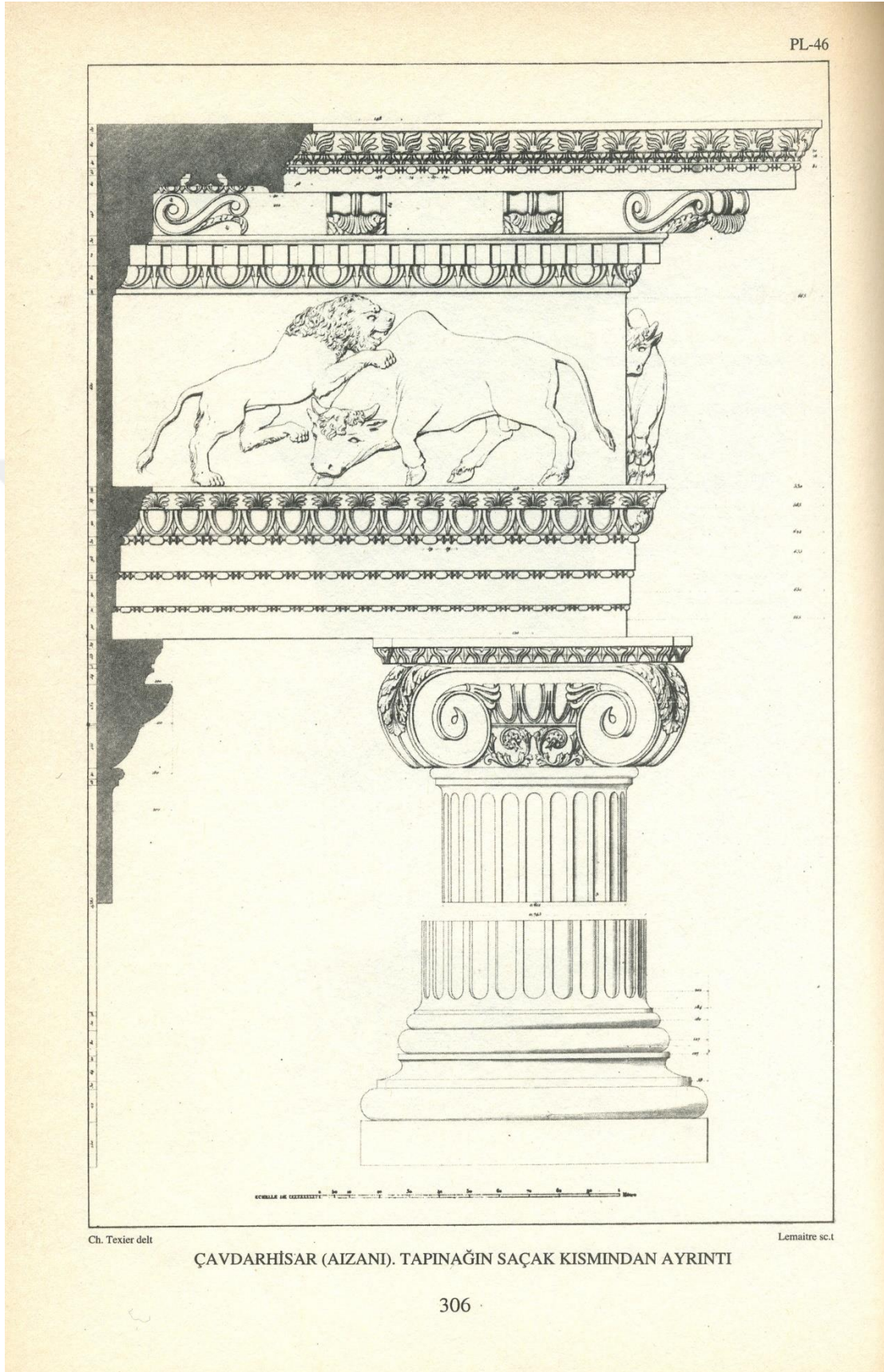

Ch. Texier del.

Louis Letronne Imp.

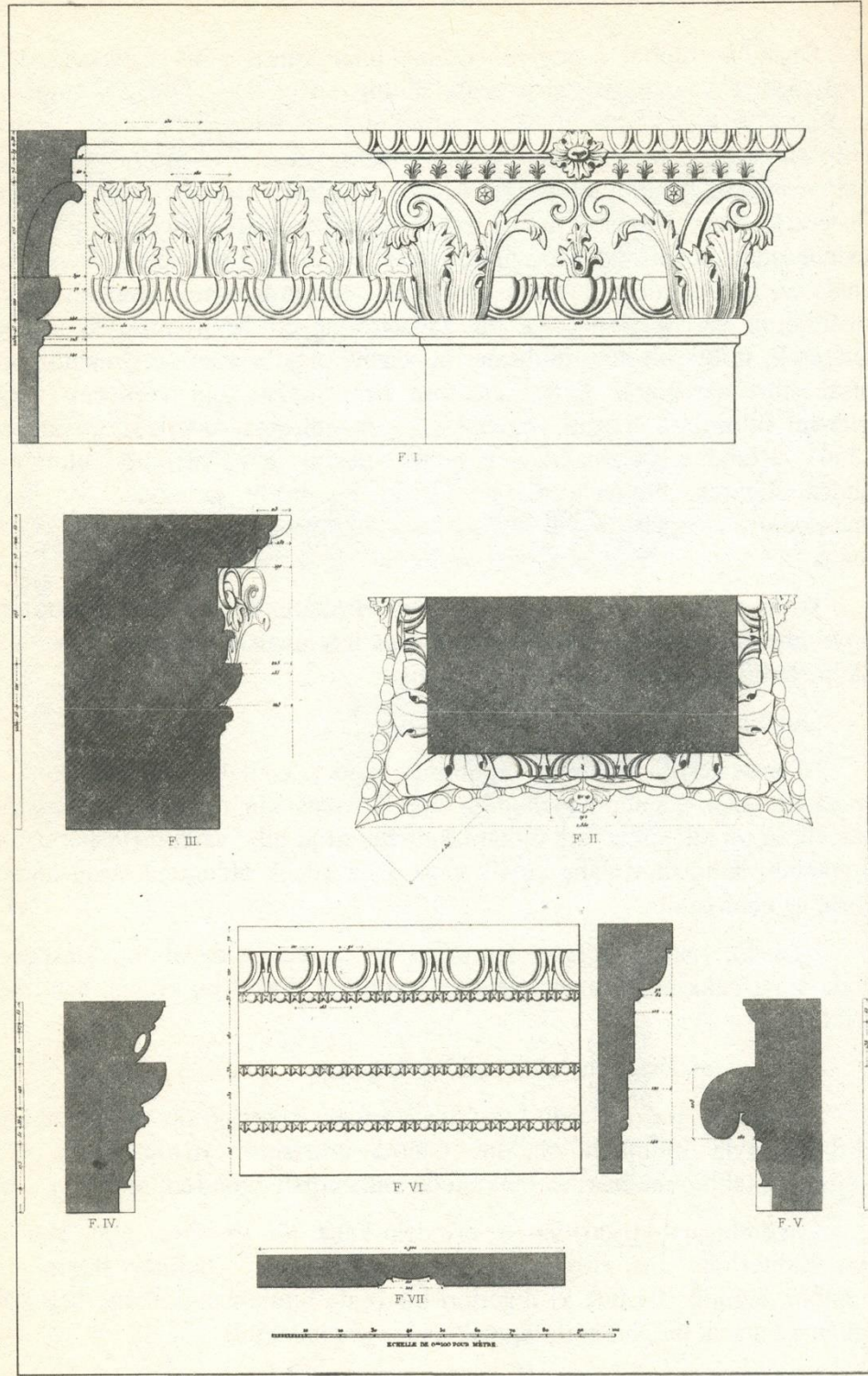
Lemaître sc.

ÇAVDARHİSAR (AIZANI). TAPINAĞIN SAÇAK VE BAŞLIK KESİMİNDEN AYRINTI

Kaynak: Texier, 2002: 306

PL-32

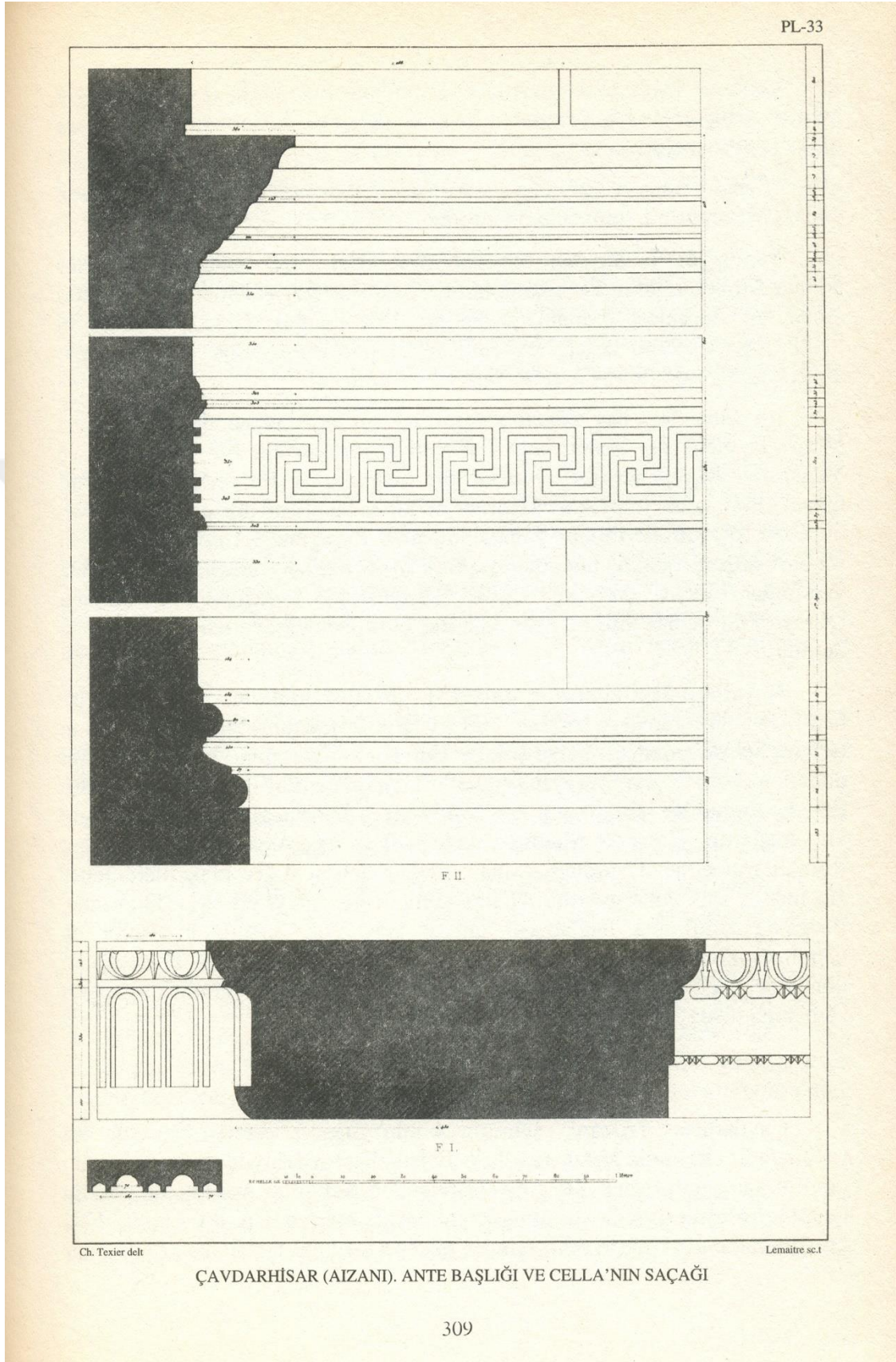

Ch. Texier del.

Chardon aine Aze Imp. t

Lemaître sc. t

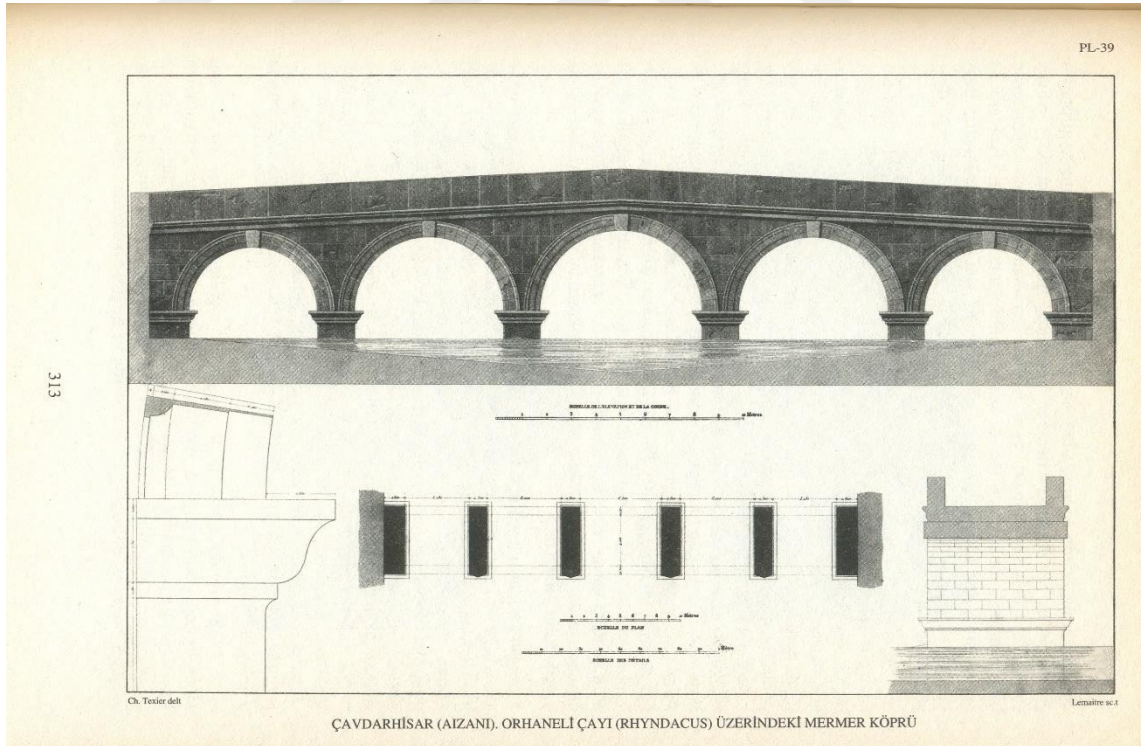
ÇAVDARHİSAR (AIZANI). ANTE BAŞLIĞI VE SELLA'NIN SAÇAĞI

Kaynak: Texier, 2002: 309

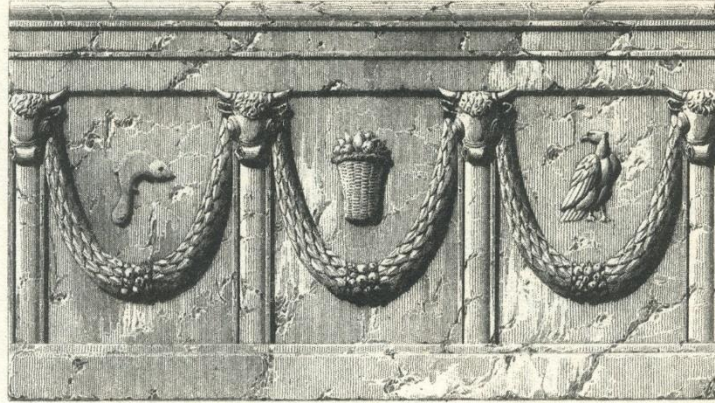

Kaynak: Texier, 2002: 312

Kaynak: Texier, 2002: 313

PL-35

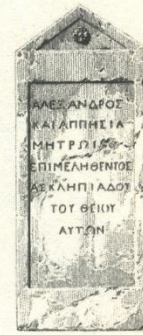
F. I.

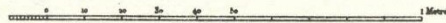
F. II.

F. III.

F. IV.

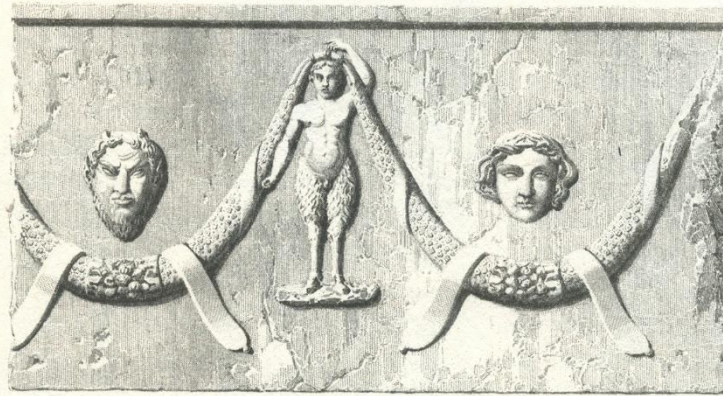
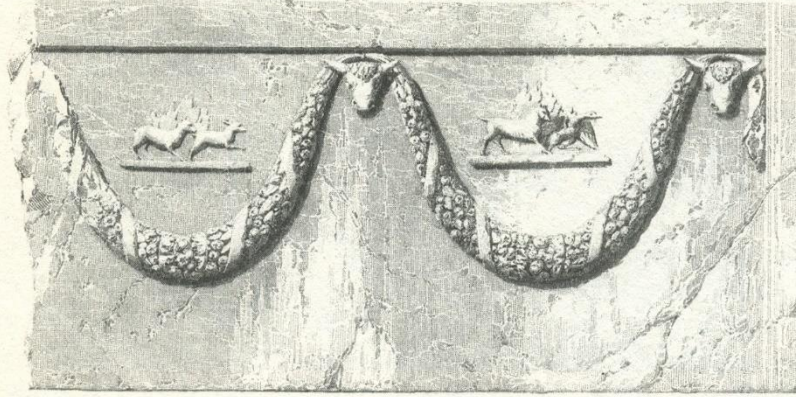

Ch. Texier del.

Lemaitre sc.t

ÇAVDARHISAR (AIZANI). NEHİR KENARINDAKİ ANITLAR

PL-36

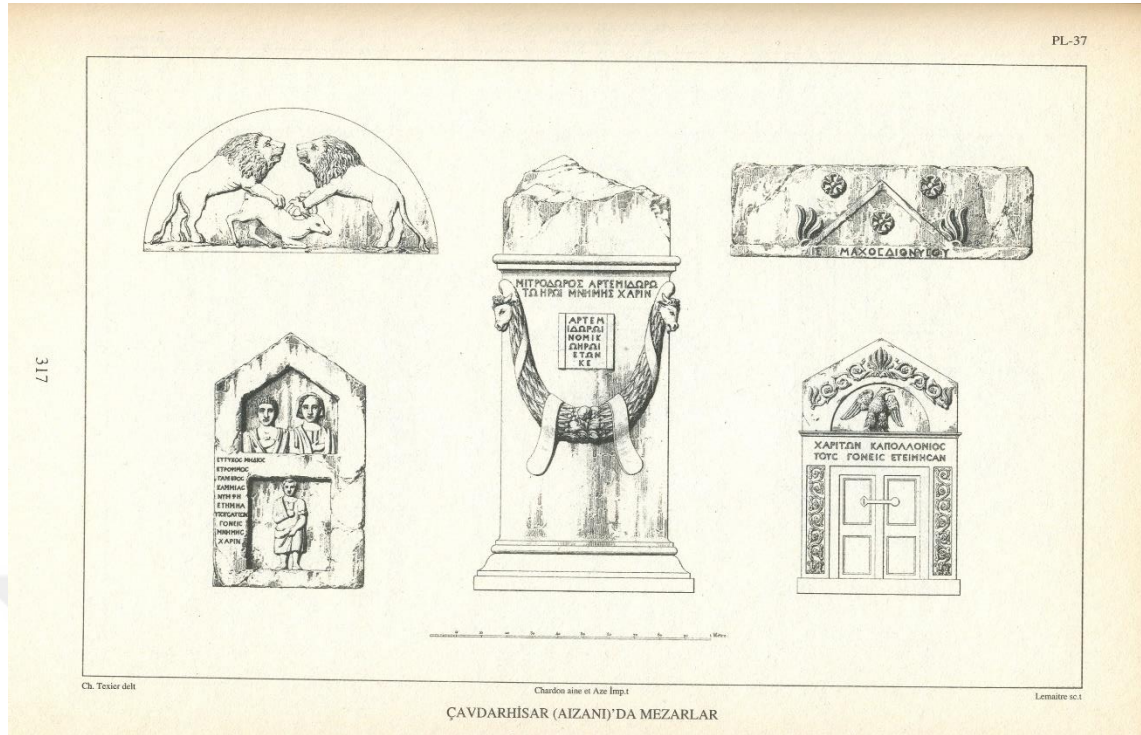

Ch. Texier del.

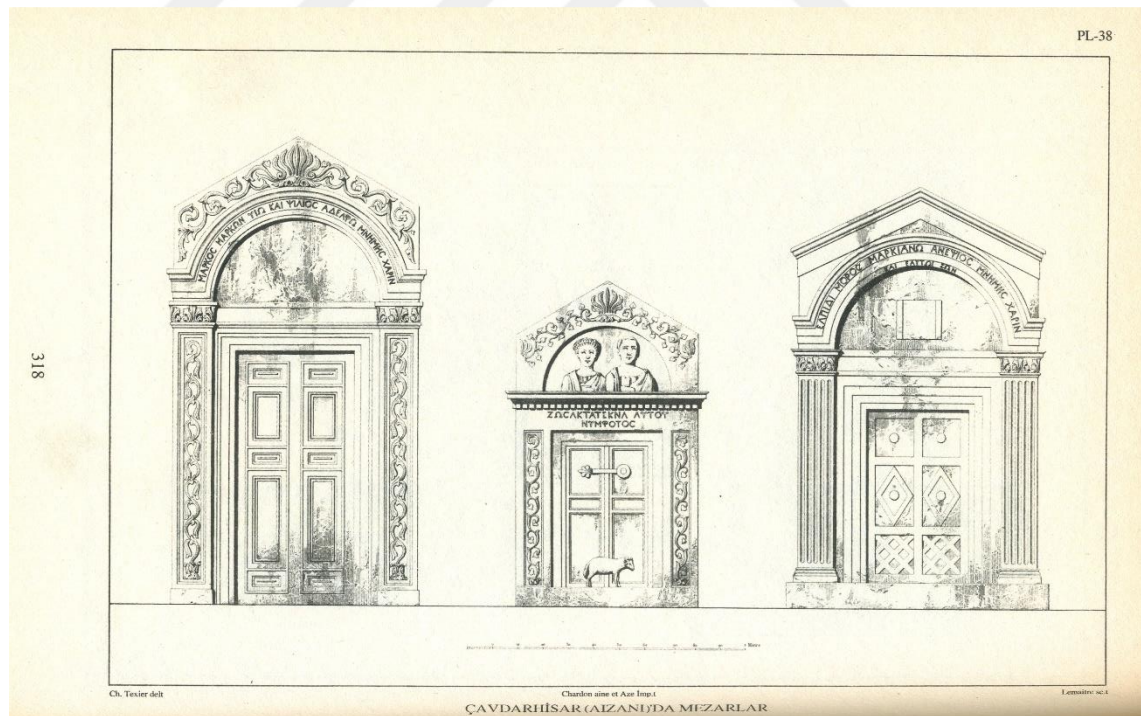
Chardon aine et Aze Imp.t

Lemaitre sc.t

ÇAVDARHİSAR (AIZANI). RIHTIMLARIN DUVARLARI ÜZERİNDEKİ SÜSLEMELER

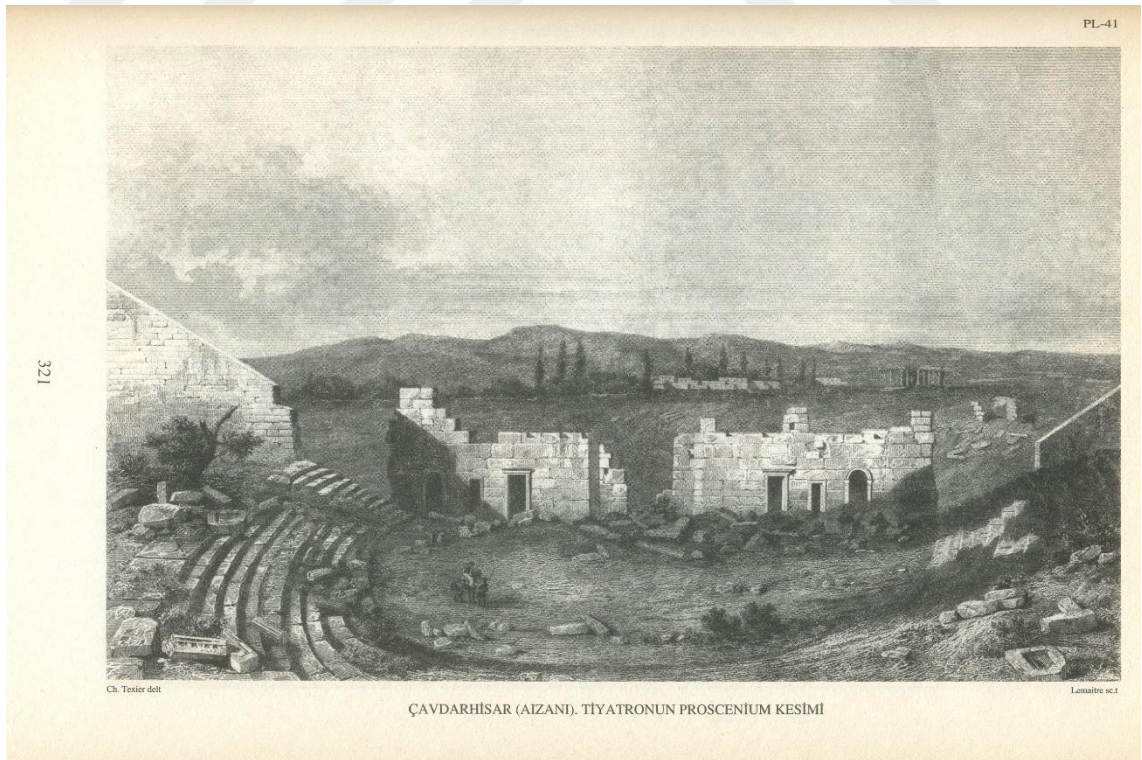
Kaynak: Texier, 2002: 317

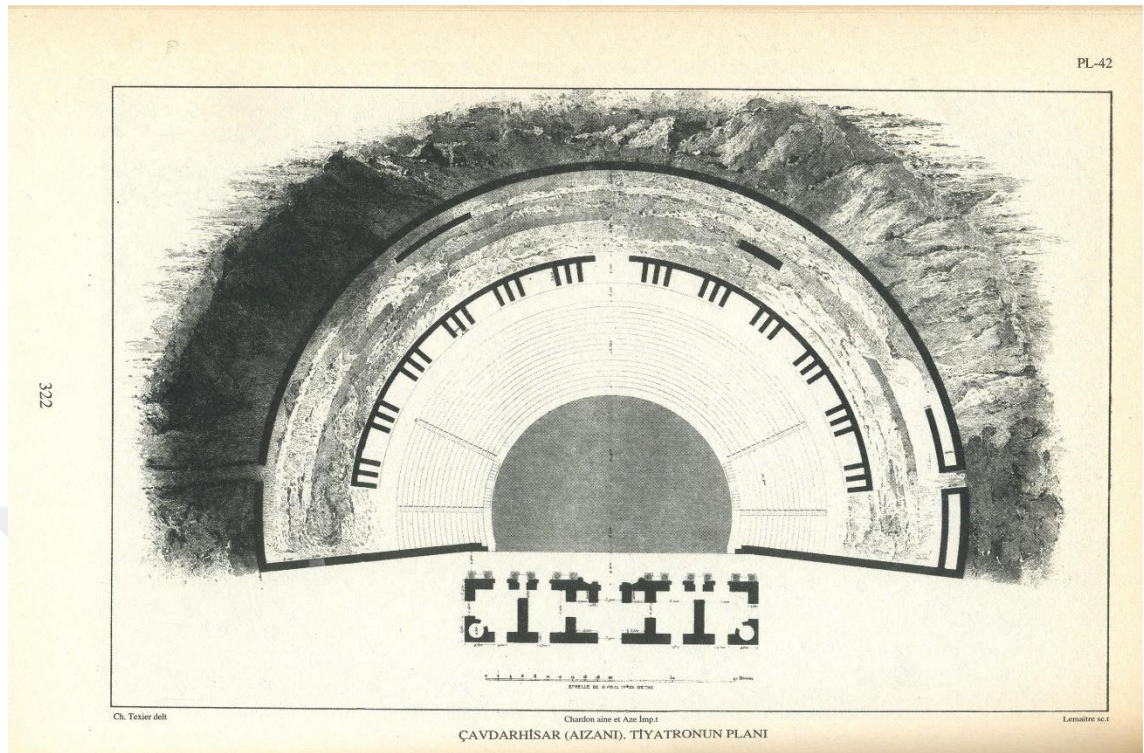
Kaynak: Texier, 2002: 318

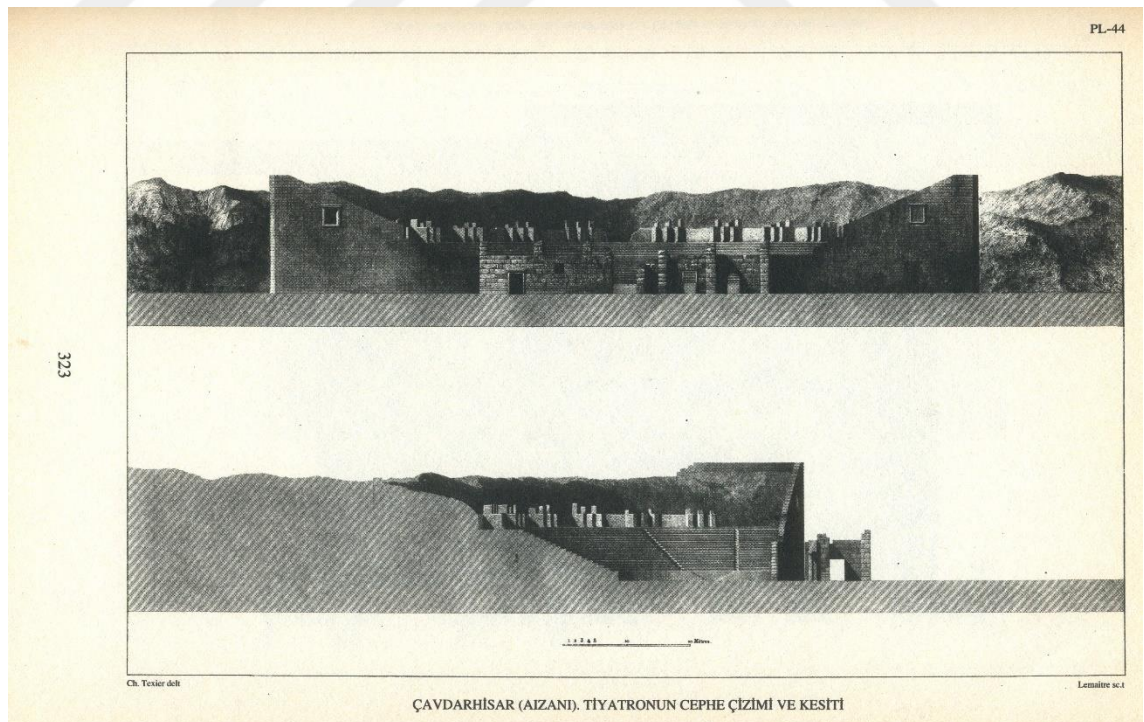
Kaynak: Texier, 2002: 320

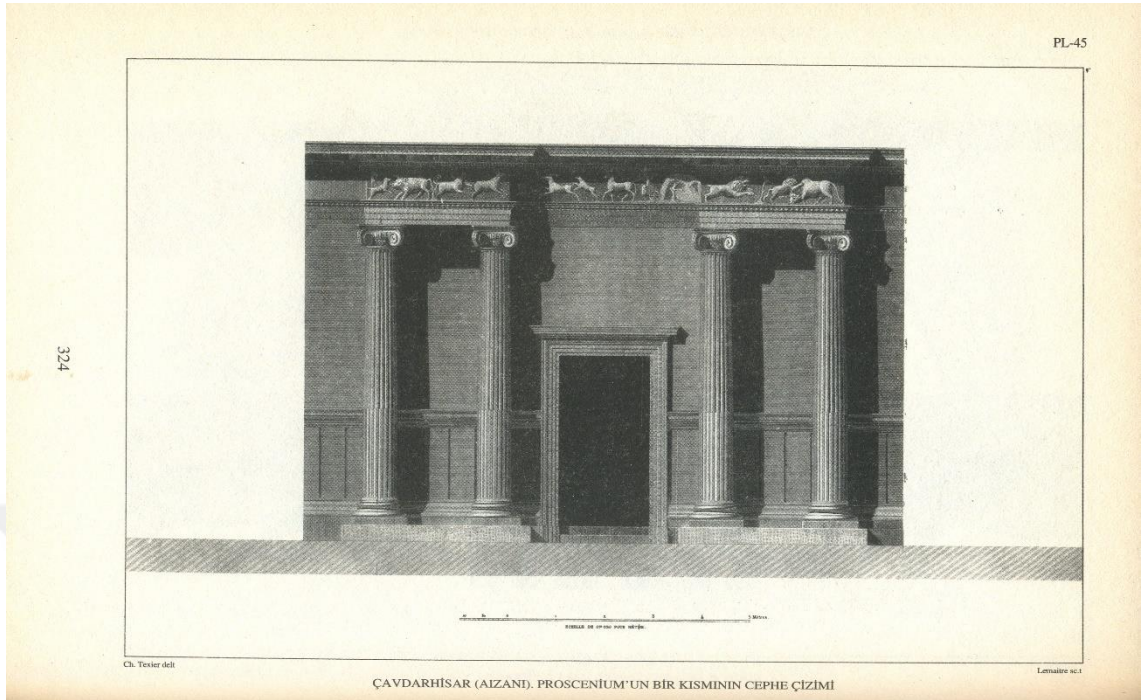
Kaynak: Texier, 2002: 321

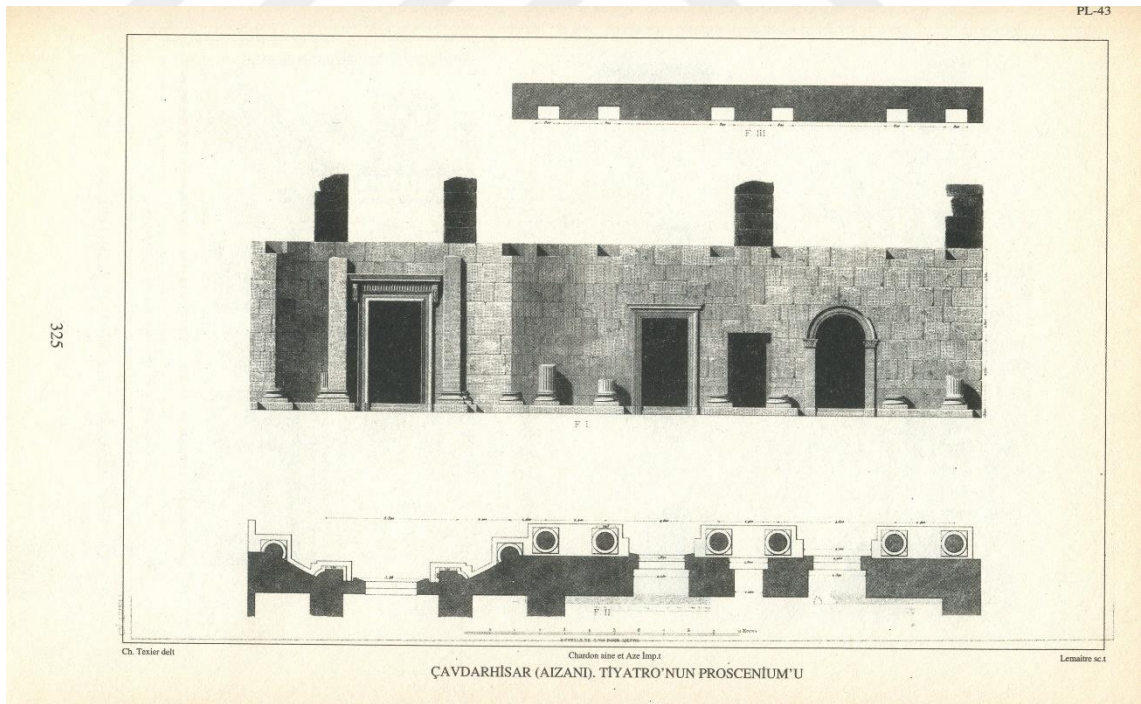
Kaynak: Texier, 2002: 322

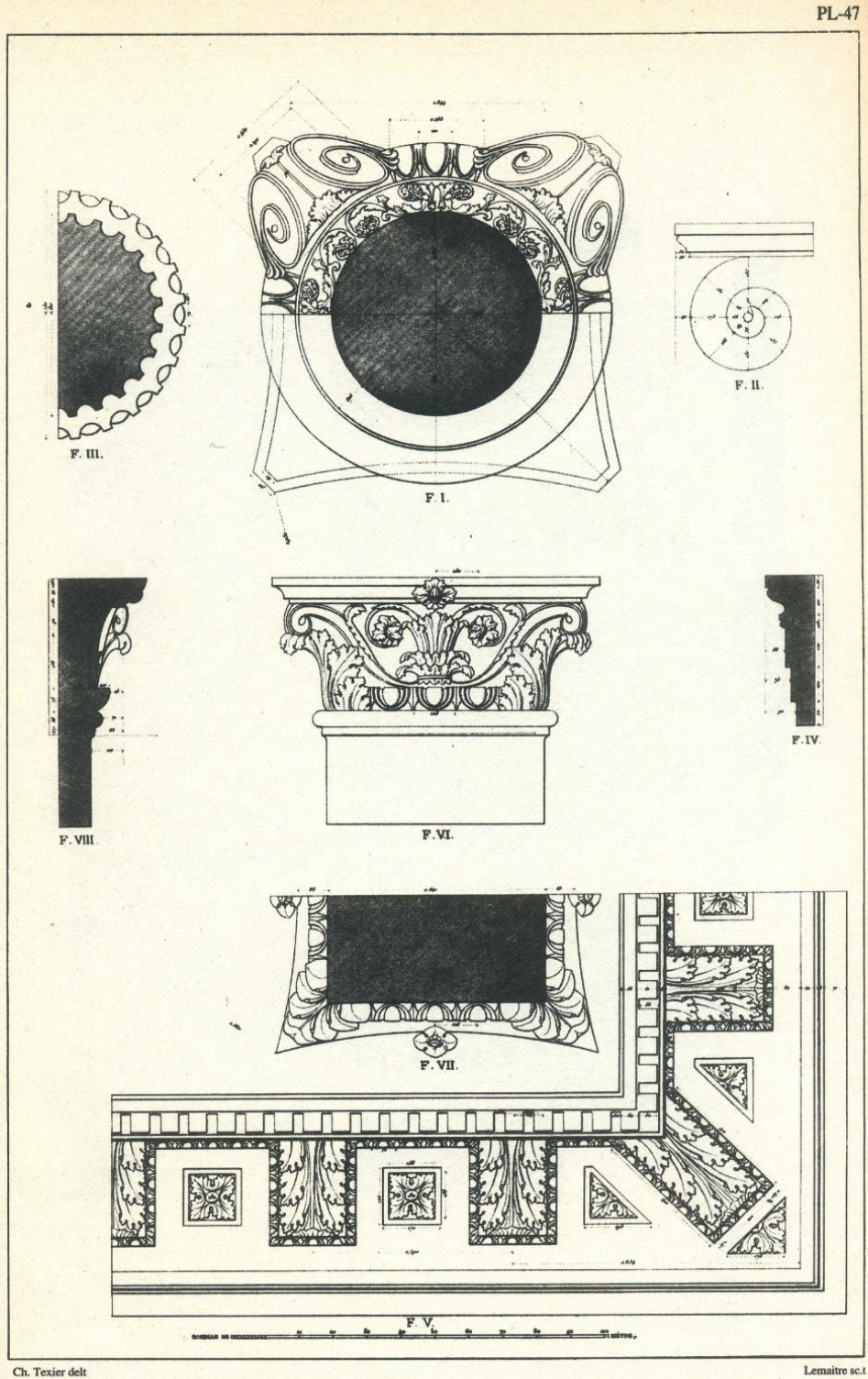
Kaynak: Texier, 2002: 323

Kaynak: Texier, 2002: 324

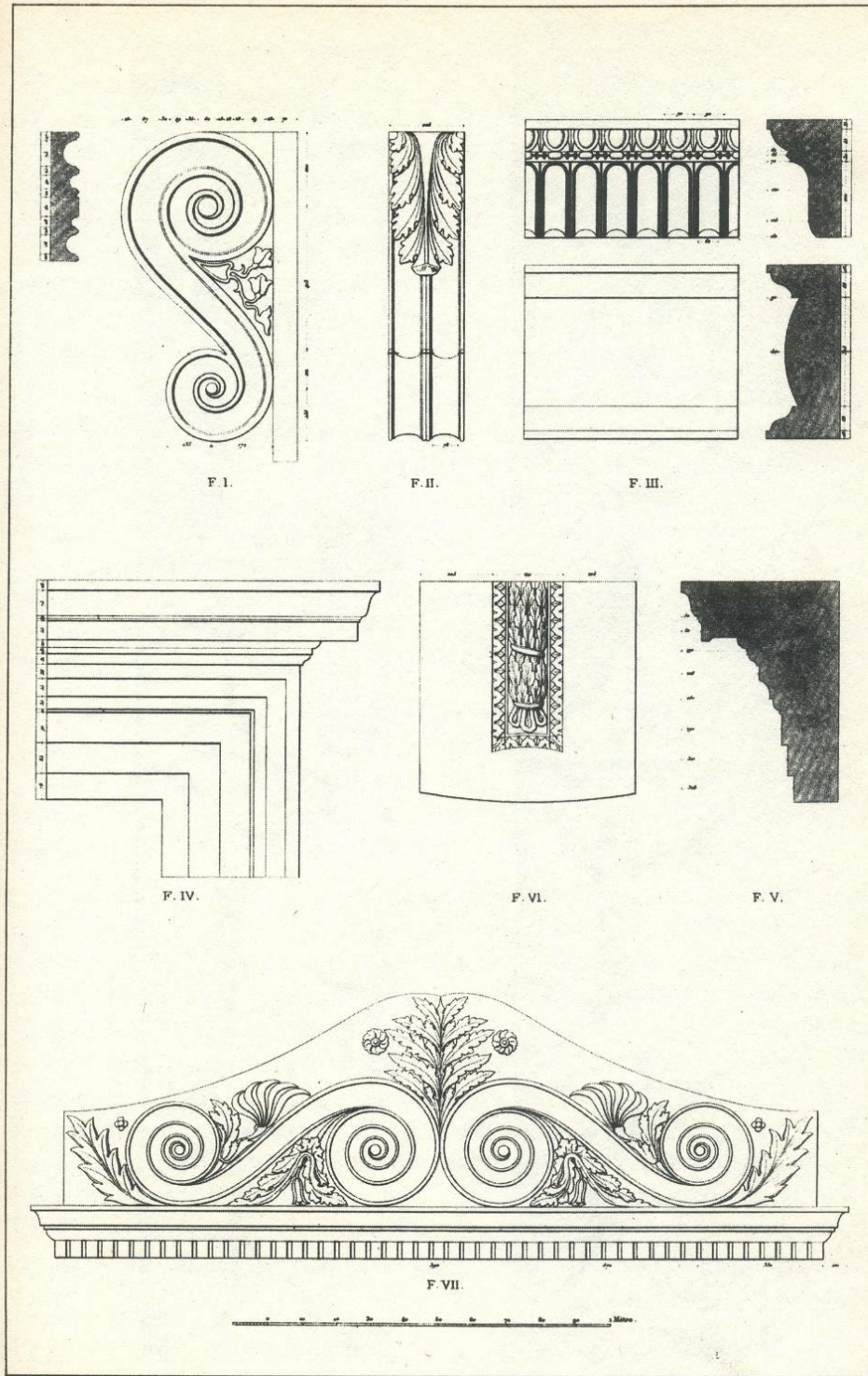

Kaynak: Texier, 2002: 325

ÇAVDARHİSAR (AIZANI). TIYATRONUN SÜSLEMELERİNDEN AYRINTI

PL-48

Ch. Texier del.

Lemaître sc.t

ÇAVDARHİSAR (AIZANİ). TİYATRONUN KAPILARINDAN AYRINTILAR

327-

Kaynak: Texier, 2002: 327

KAYNAKÇA

- Artun, E. (2012). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan.
- Asiltürk, Baki (2009). *Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler*. Turkish Studies, Volume 4/1-I Winter: 911-995.
- Aydın, B. (2012). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme*.
- Baykurt, Ş. & Evliyaoğlu, S. (1988). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Ofset.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek.
- Broquiere, B. D. L. (2000). *Deniz aşırı Seyahati*. (İ. Arda, Çev.). İstanbul: Eren.
- Coşkun, M. (2009). *Seyahatname*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çelebi, K. (2010). *Cihânnümâ*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Çetintaş, C. (1996). *Adım Adım Kütahya*. Kütahya: Ekspres.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. 1.Cilt, 2. Kitap, 5.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa- Bolu- Trabzon- Erzurum- Azerbaycan- Kafkasya- Kırım-Girit*. 2.Cilt, 2. Kitap, 2.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad- Basra- Bitlis- Diyarbakır- İsfahan- Malatya- Mardin- Musul- Tebriz- Van*. 4. Kitap, 1. Cilt, 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe- İştib- Vidin- Peçoy- Budin- Üstürgon (Estergon)- Ciğerdelen- Macaristan- Öziçe- Taşlıca- Dobra- Venedik- Mostar- Kanije*. 6. Kitap, 2. Cilt, 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi.
- Dankoff, R. (2010). *Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*. (M. Günay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ.

- Gökyay, O. Ş. (1973) *Türkçe’de Gezi Kitapları*. Türk Dili Dergisi. XXVII (258): 457-467.
- Güler, K. (2011). *Kütahya Güldestesi Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi Armağanı*. Kütahya: Kütahya Valiliği.
- Güney, E. C. (1971). *Folklor ve Halk Edebiyatı Özellikleri Sözlü Gelenekleri ve Yazılı Örnekleri*. İstanbul: Milli Eğitim.
- Güzel, A.& Torun, A. (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Hamilton, W. J. (2013). *Küçük Asya*. (K. Toraman, Çev.). Ankara: Midas.
- Horvath, B. (2010). *Anadolu 1913*. (T. Demirkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa- İzmir- Antalya- Karaman -Adana- Halep – Şam -Kudüs – Mekke - Medine*. 9.Kitap,2. Cilt, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi.
- Karakoç, K. (2003). *Kütahya Araştırmaları Tarih-Kültür-Madencilik-Sanat*. Bursa: Kütahyalılar Kültür ve Dayanışma Derneği.
- Kaya, D. (2007). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kütahya 95 Tanıtım Kitabı
- Maden, S. (2008). *Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.37: 147-158.
- Mordtmann, A. D. (1998). *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri* (İ. Pınar, Çev.). İzmir: Akademi.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sağlam, S. (2013). *Türkiye Seyahatnamelerine Dair*. Türk Yurdu Dergisi. 33 (310): 24-31.
- Schiltberger, J. (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında*. (T. Akpınar, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Şavk, Ü. Ç. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Tarih Semineri Dergisi (1937). *Metinler ve Vesikalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tavernier, J. B. (2006). *Tavernier Seyahatnamesi*. (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Kitap.

Texier, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Seyahati. C.I.-II. (A. Suat, Çev.). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Tunçoğlu, İ. (2008). *Dünyada İlkler ve Sırlar Kenti: Kütahya*.

Yazıcı, H. (2009). *Seyahatname*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Ziya, M. (2008). *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*. Ankara: Öncü.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.cografya.gen.tr/tr/kutahya/tarihce.html> (13.05.2019)

<http://www.egev.org.tr/ilraporlari/kutahya.pdf> (18.05.2019)

<http://www.kutahya.gov.tr/tarihce> (10.05.2019)

DİZİN

A

Aizanoi, viii, 4, 11, 54, 55, 56, 57, 60,
61, 62, 63, 84, 108, 120, 123
Altıntaş, vii, 4, 5, 8, 16, 30, 32, 43, 83,
120, 124
Âşık Mehmed, v, vi, 2, 70, 71

B

Balıklı Cami, 21, 46, 113
Bela Horvath, 2, 68, 98, 123
Bertrandon, 1, 64, 65, 123

C

Charles Texier, 1, 50, 51, 52, 54, 55, 57,
59

Ç

Çavdarhisar, viii, 4, 8, 9, 11, 51, 55, 57,
60, 61, 62, 83, 84, 91, 103, 107, 108,
118, 120, 123, 124

D

Domaniç, vii, 8, 11, 16, 30, 31, 42, 51,
52, 66, 71, 90, 106, 119, 120
Domaniç Dağı, 30, 42, 71, 90, 119

E

El Mekki, v, vi, 2, 69, 123
Evliya Çelebi, v, vi, xi, 1, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 40, 42, 74, 75, 81, 86, 93, 95,
96, 98, 99, 103, 104, 110, 113, 114,
115, 116, 122, 124, 149, 150

G

Gediz, vii, viii, 4, 5, 8, 9, 16, 28, 33, 34,
35, 38, 43, 46, 51, 57, 58, 60, 62, 63,

88, 89, 91, 93, 95, 100, 103, 104, 109,
112, 114, 117, 118, 119, 120, 123

H

Hamilton, v, vi, 1, 59, 60, 61, 62, 63,
73, 110, 123, 130, 150
Hezar Dinari, 5, 23, 29, 45, 46, 120, 121

I

Ilıca, 39, 43, 103

K

Kâtip Çelebi, v, vi, 1, 40, 41, 42, 43,
122

M

Mehmed Ziya, v, vi, 1, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 74, 75, 81, 85, 87, 96, 105,
110, 122
Meydan Cami, 23, 47, 111
Mordtmann, v, vi, 2, 65, 66, 67, 103,
123, 124, 150
Murat Dağı, 34, 35, 57, 63, 115, 119,
120

O

Orhaneli Çayı, 54, 55, 118

P

Porsuk, 5, 9, 42, 65, 66, 110, 120

S

Simav, viii, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 16, 28, 32,
35, 36, 37, 38, 39, 40, 51, 59, 74, 75,
83, 86, 90, 97, 99, 104, 107, 112, 113,
114, 116, 118, 120, 123, 124

Ş

Şaphane, vii, 4, 8, 9, 16, 35, 93

T

Tavşanlı, vii, viii, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 16,
28, 31, 32, 43, 51, 52, 54, 60, 61, 73,
80, 83, 84, 88, 90, 91, 93, 94, 99, 117,
118, 123, 124

U

Ulu Cami, 21, 23, 34, 36, 37, 42, 46, 48,
63, 71, 97, 110, 112, 120

Y

Yoncalı, vii, 16, 29, 30, 32, 42, 103,
114, 119

